

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**HACI ADAYLARINA VERİLEN EĞİTİM
SEMİNERLERİNİN YETERLİLİĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ertuğrul Bayram DOĞAN

**Enstitü Ana Bilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı: Din Eğitimi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN

TEMMUZ-2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

HACI ADAYLARINA VERİLEN EĞİTİM
SEMİNERLERİNİN YETERLİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Ertuğrul Bayram DOĞAN

Enstitü Ana Bilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı: Din Eğitimi

Bu tez 01.07.2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN

Jüri Başkanı

Kabul

Red

Düzeltme

Prof. Dr. Suat CEBECİ

Jüri Üyesi

Kabul

Red

Düzeltme

Doç. Dr. Murteza BEDİR

Jüri Üyesi

Kabul

Red

Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahribat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ertuğrul Bayram DOĞAN

01.07.2010

ÖNSÖZ

İslam'ın beş temel esasından biri olan hac ibadetinin, belli şartları taşıyan Müslümanlarca ömürde bir defa yerine getirilmesi gerekmektedir. Hem mali hem de bedeni bir ibadet olmasının yanı sıra kişinin ilk defa tecrübe edeceği birçok uygulamayı içinde barındırması nedeniyle diğer ibadetlerden ayrılır. Haccın Müslümanlar tarafından kutsal sayılan mekânlarda yılın belli zamanlarda yapılması ve haccın rüknü olmamasına rağmen Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in mescidini Mescid-i Nebevi'yi ziyareti de kapsayan bir yolculuk olan hac, her müslümanın yerine getirmek istediği özlem duyduğu bir ibadettir. Böyle bir yolculuk müslümanın İslam'ın doğuşuna şahit olduğu topraklara olduğu gibi her gün beş kere yöneldiği kiblesi olan Kâbe'ye de kavuşmak anlamındadır. Ne var ki hac, Müslümanlarca böylesine önemli bir ibadet olmasının yanında birçok meşakkati de içinde barındırır. Belki de onun eğitici yönü bu meşakkatlerde aranmalıdır.

Her dönemde tüm Müslümanların büyük bir arzuyla yerine getirmek istediği hacca yönelim, ülkemizde özellikle son yıllarda daha da artmıştır. Şüphesiz bunda ekonomik, sosyal ve siyasal bir takım gelişmeler etkilidir. Ancak bu yoğun talebin sonunda mükerrer hac imkânı ortadan kalktığı gibi, hacca gitmek isteyenlerin kurayla hacca gitmesi durumu ortaya çıkmıştır. Ayrıca meşakkatlerin şekli değişmiş artık günler hatta aylar süren yolculuklar değil, aşırı kalabalık ve insani ilişkiler meşakkat halini almıştır. Tüm bu yeni durumlar hacı olmak amacıyla kutsal topraklara giden hacı adaylarının, kutsal topraklarda hac ibadetini layıkıyla yerine getirip hacı olarak dönmesini zaruri hale getirmiştir. Zira artık haccın tekrarı mümkün olmamaktadır.

Hac organizasyonu noktasında Diyanet İşleri Başkanlığı ile çok büyük mesafe kat eden Türkiye'de hacı adaylarının eğitimi üzerinde yeterli araştırma yapılmamıştır. Hac organizasyonu "çok iyi" olarak nitelenen Diyanet'in organizasyonunun aksayan yönlerinde eğitimsiz hacı adaylarının bulunduğu, birçok defa dile getirilmiştir. Araştırmamızda, hacı adaylarının nasıl eğitime çalışıldığı incelenmiş ve bu konudaki ilk alan araştırması yapılmıştır. Bu küçük çalışmanın yeni çalışmalara kapı aralaması en büyük temennimizdir.

Araştırmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde hacı adaylarının eğitilmesi ve bilgilenmesi için yapılan çalışmalara yer verilirken, ikinci bölümde, kendi kendine hac hakkında bilgilenmek isteyen hacı adayları için var olan literatür örneklerle ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise hac seminerlerini konu edinen anket sonuçları yorumlanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan ve başından sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN'a; tezin düzenlenmesi ve yazımı gibi birçok noktada yardımcı olan Ayşe ŞENTEPE'ye; telkinleri, yardımlarıyla her zaman yanımda olan Mesut İNAN'a; mülakatlar ve anketlerin uygulanması sırasında yardımcı olan görevlilere ve kıymetli hacılarımıza teşekkürü yerine getirilmesi gereken zevkli bir borç bilirim.

Ertuğrul Bayram DOĞAN
Temmuz 2010

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	ix
SUMMARY	x
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1 : HACI ADAYLARININ EĞİTİMİ5

1.1. Hac Öncesi Hacı Adayların Eğitimi.....	7
1.1.1.Hac Seminerleri.....	8
1.1.1.1. Hac Seminerlerine Katılım.....	10
1.1.1.2. Hac Seminerlerinin Yeterliliği	15
1.1.2. Hacı Adaylarının Hac Öncesi Eğitiminde Malezya Örneği.....	20
1.1.2.1. Hac Kursları Serisi	21
1.1.2.2. Medya Aracılığı ile Hacı Adaylarının Hac Öncesi Eğitimi	21
1.1.3. Hacı Adaylarının Kendi İmkanlarıyla Eğitimi.....	22
1.2. Hac Yolculuğu Boyunca Hacı Adaylarının Eğitimi/İrşat	24
1.3. Hacıların Yurda Döndükten Sonraki Eğitimleri	27
1.4. Günümüzde Hacı Adaylarının Bilgilenmesi Açısından Hacla İlgili Literatür.....	28
1.4.1. Klasik Çalışmalar	29
1.4.2. Hac Rehberleri	32
1.4.3. Edebi-Tasavvufi Çalışmalar.....	37
1.4.4. Haccın İctimai Boyutuyla İlgili Çalışmalar	45

BÖLÜM 2: ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ BULGULAR VE VERİLER.....49

2.1. Yöntem.....	49
2.1.1. Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri.....	49
2.1.2. Veri Toplama Araçları	52
2.1.2.1. Hac Seminerleri Anketi.....	52
2.1.2.2. Anketin Uygulanması.....	53
2.1.2.3. Verilerin Analizler	53

2.2. Hacı Adaylarının Hac Seminerlerine Katılımla İlgili Görüşlerinden Elde Edilen Veriler	54
2.2.1. Hacı Adaylarının Hac İbadeti için Tercih Ettiği Organizasyonla İlgili Veriler	54
2.2.2. Tercih Edilen Şirketlerin Hac Semineri Düzenlemesi ile İlgili Veriler	56
2.2.3. Hacı Adaylarının Seminerlere Katılım Konusunda Bilgilendirilmesi Durumu.....	57
2.2.4. Hacı Adaylarının Hac Seminerlerine Katılım Sayısı	58
2.2.5. Seminer Tarihlerinin Hacı Adaylarına Uygunluğu ile İlgili Veriler	59
2.2.6. Seminerlere En Önemli Katılım Nedenini İle İlgili Veriler.....	60
2.3. Hacı Adaylarının Önceki Tecrübeleri ve Bilgilenme Çalışmalarıyla İlgili Veriler	61
2.3.1. Hacı Adaylarının Daha Önceki Hac Tecrübeleriyle İlgili Veriler	62
2.3.2. Hacı Adaylarının Daha Önceki Umre Tecrübeleriyle İlgili Veriler.....	63
2.3.3. Hacı Adaylarının Diyanetin Verdiği Kitapları Okuma Durumu İle İlgili Veriler.....	65
2.4. Hac Seminerlerinin Fiziki ve Teknik Yapısıyla İlgili Veriler.....	66
2.4.1. Seminerlerin Yapıldığı Mekânlarla İlgili Veriler.....	67
2.4.2. Seminer Veren Rahatça Görülmesi İle İlgili Veriler	67
2.4.3. Hacı Adaylarının Seminerlerde Anlatılanları Not Alması İle İlgili Veriler	68
2.4.4. Seminerlerde Broşür ve Ders Notu Dağıtılma Durumuyla İlgili Veriler	69
2.4.5. Seminerlerde Slayt, Film v.b. Teknolojik İmkanlardan Yararlanma Durumuyla İlgili Veriler.....	70
2.4.6. Seminerlerde Kur'an Kerim Okunma Durumuyla ilgili Veriler	70
2.4.7. Seminerlerde Hac Arkadaşlarının Tanışma Durumu Hakkındaki Veriler	71
2.4.8. Seminerlerde Grup Hocasıyla Tanışma Durumu Hakkındaki Veriler	72
2.5. Hacı Adaylarının Semineri Sunan Eğitimci İle İlgili Görüşleri Hakkındaki Veriler	73
2.5.1. Seminer Konularının Yeterli Düzeyde Anlatılması İle İlgili Veriler.....	73
2.5.2. Seminerde Verilen Bilgilerin İhtiyaç Olarak Görülmesiyle İlgili Veriler	75
2.5.3. Hacı Adaylarının Seminerlerde Anlatılan Konuları Anlamakta Zorlanma Durumuyla İlgili Veriler.....	76

2.5.4. Seminer Veren Dili ve Üslubunun Anlaşılabilirliğiyle İlgili Veriler.....	77
2.5.5. Seminerler Sırasında Hacı Adaylarının Sıkılma Durumlarıyla İlgili Veriler	78
2.5.6. Seminerler Sırasında Hacı Adaylarının Sorularını Rahatça Sorabilme Durumlarıyla İlgili Veriler	78
2.5.7. Seminerlerde Bayanların Özel Durumlarının Yeterince Anlatılmasıyla ilgili Veriler	79
2.6. Seminerler Sonunda Hacı Adaylarının Görüşleriyle İlgili Hakkındaki Veriler...	80
2.6.1. Hacı Adaylarının Tanıştığı Din Görevlilerinin Hac İbadetinin İfasına Yardımcı Olacağına İnançlarıyla İlgili Veriler	81
2.6.2. Hacı Adaylarının Hac Yolculuğu Boyunca Din Görevlileriyle Kuracakları İletişimle İlgili Veriler.....	82
2.6.3. Hacı Adaylarının Hac Yolculuğu Boyunca Diğer Hacı Adaylarıyla Kuracakları İletişimle İlgili Veriler.....	84
2.6.4. Yabancı Bir Memlekette Yerine Getirilecek Korku ve Kaygılarla İlgili Veriler.....	85
2.6.5. Hac Günleri Boyunca Türkiye’yi Temsil Meselesiyle İlgili Veriler	86
2.6.6. Hac Öncesinde Hacca Gidiş Yaşıyla İlgili Veriler	87
2.6.7. Seminerlerin Beklentileri Karşılama Durumuyla İlgili Veriler	89
2.7. Hacı Adaylarının Seminerler Sonundaki Hac Bilgileriyle İlgili Veriler.....	89
2.7.1. Hacı Adaylarının Seminerler Sonundaki Haccın İbadet Boyutuyla İlgili Bilgi Durumu Hakkındaki Veriler.....	90
2.7.2. Hacı Adaylarının Seminerler Sonundaki Haccın Pratikleriyle İlgili Bilgi Durumu Hakkındaki Veriler.....	92

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	95
KAYNAKÇA	103
EKLER.....	108
ÖZGEÇMİŞ.....	112

KISALTMALAR LİSTESİ

Ac.	: Acente
Çev.	: Çeviren
D.	: Din
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Diğ.	: Diğerleri
HSA	: Hac Seminerleri Anketi
K.	: Kafile
N	: Sayı
Org.	: Organizasyon
t.y.	: Tarih yok
y.y.	: Yayınevi yok
%	: Yüzde

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Hacı Adaylarının Cinsiyete Göre Dağılımları	49
Tablo 2: Hacı Adaylarının Yaş Gruplarına Göre Dağılımları.....	50
Tablo 3: Hacı Adaylarının Sosyal Çevreye Göre Dağılımları	50
Tablo 4: Hacı Adaylarının Eğitim Durumuna Göre Dağılımları	51
Tablo 5: Hacı Adaylarının Mesleklere Göre Dağılımları.....	51
Tablo 6: Hacı Adaylarının Hac Yolculuğu için Tercih Ettiği Organizasyona Göre Dağılımı.....	55
Tablo 7: Özel Şirketlerin Hac Semineri Düzenleme Durumu.....	56
Tablo 8: Hacı Adaylarının Seminerler Konusunda Bilgilendirilmesi Durumuna Göre Dağılımı.....	57
Tablo 9: Hacı Adaylarının “Seminerlere Kaç Defa Katıldınız?” Sorusuna Verdikleri Cevaba Göre Dağılım	58
Tablo 10: Hacı Adaylarının Seminerlere Katılım Sayısının Eğitim Durumuna Göre Dağılımı	56
Tablo 11: Hacı Adaylarının “Hac Seminerlerinin Tarihleri Bana Uygundu” İfadesine Katılımlarına	59
Tablo 12: Seminerlere En Önemli Katılım Nedeninin Hacı Adaylarına Göre Dağılımı	60
Tablo 13: Seminerlere En Önemli Katılım Nedeninin Eğitim Durumuna Göre Dağılımları	61
Tablo 14: Hacı Adaylarının Daha Önce Hacca Gitme Durumuna Göre Dağılımları ...	62
Tablo 15: Daha Önce Hac Tecrübesi Durumunun Cinsiyet Analizi.....	62
Tablo 16: Daha Önce Hac Tecrübesi Durumunun Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı....	63
Tablo 17: Hacı Adaylarının Daha Önce Umre Yapma Durumuna Göre Dağılımları... 64	
Tablo 18: Daha Önceki Umre Tecrübesinin Daha Önceki Hac Tecrübesiyle Karşılaştırılması.....	64
Tablo19: Hacı Adaylarının “Diyabetin Verdiği Kitapların Tamamını Okudum” İfadesine Katılımlarına Göre Dağılımı	65
Tablo 20: Hacı Adaylarının Eğitim Durumlarına Göre “Diyabet’in Verdiği Kitapların Tamamını Okudum” İfadesine Katılımları	66
Tablo 21: Seminerlerin Yapıldığı Mekânların Dağılımı	67

Tablo 22: Hacı Adaylarının “Bulduğunuz Yerden Seminer Vereni Rahatça Görüp Dinleyebildiniz mi?” Sorusuna Verdikleri Cevaplara Göre Dağılımı	67
Tablo 23: Hacı Adaylarının Seminerlerde Anlatılanları Not Tutma Durumuna Göre Dağılımı	68
Tablo 24: Seminerlerde Broşür ve Ders Notu Dağıtılmasıyla İlgili Hacı Adaylarının Görüşlerinin Dağılımı.....	69
Tablo 25: Hacı Adaylarının Slayt, Film v.b. Teknolojik İmkanlardan Yararlanılmasıyla İlgili Görüşlerinin Dağılımı	70
Tablo 26: Seminerlerde “Kur’an Okundu mu?” Sorusuna Verilen Cevaplara Göre Dağılımı	70
Tablo 27: Hacı Adaylarının Seminerlerde Hac Arkadaşlarıyla Tanışma Durumuna Göre Dağılımı	71
Tablo 28: Seminerlerde Hac Arkadaşlarının Tanışma Durumuyla İlgili Hacı Adaylarının Görüşlerinin Tercih Edilen Organizasyona Göre Dağılım.....	72
Tablo 29: Hacı Adaylarının Seminerlerde Grup Hocasıyla Tanışma Durumuna Göre Dağılımı	72
Tablo 30: Hacı Adaylarının “Seminerdeki Konular Yeterli Düzeyde Anlatıldı” İfadesine Katılımlarına Göre Dağılımı	73
Tablo 31: Hacı Adaylarının Cinsiyete Göre “Seminerdeki Konuların Yeterli Düzeyde Anlatıldı” İfadesine Katılımı	74
Tablo 32: “Seminerdeki Konuların Yeterli Düzeyde Anlatıldı” İfadesinin Yaşa Göre Dağılımı	75
Tablo 33: Hacı Adaylarının “Seminerlerde Verilen Bilgilerin Tamamının İhtiyaç Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Katılımlarına Göre Dağılımı	75
Tablo 34: Seminerde Anlatılan Konuları Anlamakta Zorlanmalarına Göre Dağılım... 76	
Tablo 35: Seminer Veren Dili ve Üslubunun Anlaşılabilirliğiyle İlgili Görüşlerin Dağılımı	77
Tablo 36: Seminerler Sırasında Sıkılma Durumlarına Göre Dağılımı	78
Tablo 37: Sorularımı Rahatça Sorabildim İfadesine Göre Dağılım	78
Tablo 38: Bayanların Özel Durumlarının Anlatılma Durumuyla İlgili Dağılım	79
Tablo 39: “Tanıştığımız Din Görevlilerinin Hac İbadetinin İfasında Yardımcı Olacağına İnanıyorum” İfadesine Göre Dağılım.....	81

Tablo 40: Hac Yolculuğu Boyunca Din Görevlileriyle Kurulacak İletişimle İlgili Görüşlerin Dağılımı	82
Tablo 41: Din Görevlileriyle Kurulacak İletişimle İlgili Görüşlerle Grup Hocasıyla Tanışma Durumunun Analizi	83
Tablo 42: Hac Yolculuğu Boyunca Din Görevlileriyle Kurulacak İletişimle İlgili Dağılım	84
Tablo 43: Diğer Hacı Adaylarıyla Kurulacak İletişimle İlgili Görüşlerle Hac Arkadaşlarıyla Tanışma Durumunun Analizi.....	85
Tablo 44: Hacca İlgili Korku ve Kaygılarla İlgili Görüşlerin Dağılımı	86
Tablo 45: Hac Günleri Boyunca Türkiye’yi Temsil Meselesiyle İlgili Görüşlerin Dağılımı	87
Tablo 46: Hacı Adaylarının “Hacca İleri Yaşlarda Gidilmeli” İfadesine Katılımlarına Göre Dağılımı	87
Tablo 47: Hacca Gidiş Yaşıyla İlgili Görüşlerin Yaş Grubu Analizi	88
Tablo 48: Seminerlerin Beklentileri Karşılama Durumuna Göre Dağılım	89
Tablo 49: Seminerler Sonunda Haccın İbadet Boyutuyla İlgili Bilgi Durumuna Göre Dağılım	90
Tablo 50: Seminerler Sonunda Haccın Pratik Boyutuyla İlgili Bilgi Durumuna Göre Dağılım	92

Tezin Başlığı: “Hacı Adaylarına Verilen Eğitim Seminerlerinin Yeterliliği”	
Tezin Yazarı: Ertuğrul Bayram DOĞAN	Danışman: Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN
Kabul Tarihi: 01.07.2010	Sayfa Sayısı: ix(ön kısım) + 108 (tez) + 4 (ek)
Ana Bilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilim Dalı: Din Eğitimi
<p>Bu araştırmada, hac ibadetini yerine getirecek hacı adaylarının katıldığı ve müftülüklerin düzenlediği hac seminerleri araştırılmaya çalışılmıştır. Araştırma, Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ il müftülüklerinin düzenlediği 2009 yılı hac seminerlerine katılan toplam 455 hacı adayı üzerinde anket tekniği kullanılarak uygulanmıştır. Bu şekilde toplanan verilerin istatistiksel işlemleri SPSS (Statistical Package for Social Sciences) bilgisayar istatistiksel paket programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada cinsiyet, yaş, sosyal çevre, eğitim durumu ve meslek gibi demografik özelliklerin hac ibadeti ve eğitimine etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Örneklem grubundan elde edilen veriler Ki Kare tekniğiyle çözümlenmeye çalışılmış ve anlamlı olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Anlamlılık düzeyi olarak $p < 0.05$ kabul edilmiştir.</p> <p>Araştırma sonucunda, önceki yılların aksine kadınlarında hacca gitme eğiliminin arttığı, hacı adaylarının orta ve ileri yaş gruplarında yoğunlaştığı ve emeklilerle ev hanımlarının meslek grupları içinde çok fazla yer kapladığı ve hacı adaylarının eğitim düzeyi yükseldikçe seminerlere katılımının arttığı ve hac eğitimine daha fazla önem verdiği görülmektedir.</p> <p>Hac seminerlerinin hacı adaylarının seminerlerden önceki beklentilerine büyük oranda cevap verdiği; ancak bazı önemli konularda eksikliklerin de olduğu tespit edilmiştir. Özellikle seminerlere katılımı sağlamaya yönelik motive edici herhangi bir çalışmasının olmaması ve eğitime yardımcı unsurlara gereken önemin gösterilmemesi bu eksiklikler içinde zikredilebilir.</p> <p>Hac seminerlerin belli bir plan, program ve bütünlük içinde yapılmasını sağlayacak, uygulanabilir bir programın elde bulunmaması seminerlerin en önemli handikabı olarak görülmüştür.</p> <p>Seminerler sonunda, hacı adaylarının hacın ibadet boyutuyla ilgili bilgilerinin, hacın pratik yönleriyle ilgili bilgilerinden daha iyi durumda olduğu görülmüştür. Hacı adaylarına davranış eğitimi ve hac ortamı hakkında daha fazla ve etkin bir eğitim verilmesi gerektiği kanaati oluşmuştur.</p>	
Anahtar Kelimeler: Hac, hac seminerleri, hacı adayları.	

Title of the Thesis: The Adequacy to of the Training Seminar for Candidate Pilgrims	
Author: Ertuğrul Bayram DOĞAN	Supervisor: Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN
Date: 01 July 2010	Nu. of pages: ix (pre text)+ 108(main body)+4 (app.)
Department: Philosophy and Religious Sciences	Subfield: Religioun Education
<p>In this study, it has been tried to be researched hajj seminars participating in pilgrim candidates and regulated by muftuluks. The Study was applied using the survey technique on the basis of 455 pilgrim candidates paticipating in 2009 year-hajj seminars regulated by Kocaeli, Sakarya and Tekirdağ province muftuluks. In this way statistical processings of data collected were done SPSS using computer statistical software package. In study, it has been tried to be researched the some factors' effects (sex, age, social environment, demographic characteristics such as education and occupational status) on pilgrimage worship and pilgrimage education. The data obtained from the sample group is being tried to analyzed with the Chi Square technique and to determine whether there has been significant. As the level of significance $p < 0.05$ was adopted.</p> <p>In conclusion of study, it is observed that increasing the woman's tendency of going to hajj unlike previous years, The pilgrim candaidates are concentrated in middle and older age groups and retired people an housewives too much space in occupational groups, The higher the education level of pilgrims has increased participation in seminars and gives more importance to pilgrimage education.</p> <p>It is observed that Hajj seminars responded to expectations of pilgrim candidates very largely but deficiencied have been identified in some important issues. İn this deficiencies it should be mentioned that the lack of study about providing motivation at participation in seminars and the importance of training required to assist the element is not shown A major handicap of pilgrimage seminars heve been seen by attendees the lack of viable program and plan about pilgrimage seminars at the end of the Seminars, it were found to be in good condition Hajj pilgrims' information about the size of the worship than about the practical aspects of pilgrimage.</p>	
Keywords: pilgrimage, pilgrimage seminars, haji candidates.	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

İslam'ın beş temel esasından biri olan hac, belli şartları haiz müslümanların ömürde bir defa yerine getirmeleri gereken bir ibadettir. Özünde ihrama girip, belli mekânlarla, belli zamanlarda menasik denen bir takım alt ibadetleri yerine getirmekten ibaret olan haccın, yolculuk da dâhil bir takım hususiyetleri bulunmaktadır.

Vatandaşlarımıza yabancı bir memlekette, farklı bir coğrafya ve iklimde, uluslar arası bir platformda icra edilen hac ibadetinin birçok yönü bulunmaktadır. Dünyanın her yerinden dilleri, renkleri, kültürleri farklı müslümanı bir araya getiren hac ibadeti bir takım meşakkatleri içinde barındırmaktadır. Bu meşakkatlere rağmen hac İslam Dini'nin mensupları olan müslümanlar arasındaki önemini her zaman korumuştur. Özellikle son yıllarda ulaşım imkânlarının artması, ülkeler arası ilişkilerin gelişmesi, ekonomik ve sosyal birtakım gelişmelere bağlı olarak hacca gitmek isteyenlerin sayısında artışlar olmuştur. Bu artışlar nedeniyle Suudi Arabistan ülkelere nüfuslarının 1/1000'i oranında kota koymuştur. Hacca yoğun ilginin olduğu ülkemizde ise, bu kota sonucunda kura sistemi geliştirilmiş ve hacca başvuranlardan ancak kurada ismi çıkanların hac yapmasına izin verilmektedir. Ayrıca mükerrer hacca da izin verilmemektedir.

Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uhdesinde gerçekleştirilen hac organizasyonunda aksaklıklara yer vermemek ve hac yapacak hacı adaylarının bu ibadetlerini layıkıyla yerine getirmesini sağlamak amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı bir takım eğitim çalışmaları yapmaktadır. Bu eğitim çalışmalarının en önemli ve organize olanı il ve ilçe müftülüklerinin düzenlediği ve hacı adaylarının katılımıyla gerçekleştirilen hac seminerleridir. Araştırmamızın konusu, hacı adaylarının hac öncesi eğitimi için yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Esasen hacı adaylarının eğitim çalışmalarının iki aşamadan ibaret olduğunu ifade etmek gerekir. Birinci aşama, birer yetişkin olarak hacı adaylarının uzaktan eğitimi de denilen, kendi kendilerine öğrenmelerine imkân sağlamaktır. Bu imkânı sağlamak amacıyla, hacı adaylarına çeşitli kitaplar ve CD'den oluşan eğitim seti verilmektedir. İkinci aşama ise, hacı adaylarının katılımıyla gerçekleştirilen ve genellikle merkezi camilerde yapılan hac seminerleri

bulunmaktadır. Bu seminerlerde hacı adaylarının hac ve hac ortamı hakkında bilgilerle beraber kabile düzeni gibi bilgilerde verilmektedir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmamız, hacı adaylarının ülkemizdeki, hac öncesi eğitimlerini değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Ek kontenjanlarla birlikte her yıl ortalama 110–120 bin vatandaşımızın hac ibadetini yerine getirmek için kutsal topraklara gittiği ülkemizde, hacı adaylarının eğitimiyle ilgili müstakil bir bilimsel çalışmanın olmaması da göz önüne alınarak, hacı adaylarının mevcut koşullarda “Nasıl eğitildiği?” sorusunun cevabını bulmak amacıyla, bu çalışma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca eğitimde gözden kaçan, ihmal edilen noktaları tespit etmek de araştırmanın amaçları arasındadır.

Bu çalışma, hacı adaylarına yönelik hac öncesi eğitim çalışmalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Hacı adaylarının hac öncesi eğitimiyle ilgili yeterli bilimsel çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle, alan araştırması şeklinde var olanı incelemek hedeflenmektedir.

Haccın zor ve karmaşık olmasından da öte hacı adaylarının daha önce tecrübe etme imkânı bulamadığı dolayısıyla yabancı kaldığı bir ibadet olması nedeniyle de hac, eğitimi zorunlu kılan bir ibadettir. Bu ibadetin huzurlu bir şekilde, ruhuna uygun olarak yerine getirilmesi ancak belli bilgi seviyesindeki hacı adaylarıyla olacaktır.

Araştırmanın Önemi

Araştırmamızın önemini iki husus belirlemektedir. Birincisi, her yüz bin civarındaki vatandaşımızın, İslam’ın beş temel esasından biri olan hac ibadetini yerine getirmek amacıyla kutsal topraklara gitmesidir. Hac ibadeti dini, sosyolojik, psikolojik, ekonomik, kültürel, siyasi etkileriyle birlikte düşünüldüğünde çok büyük önem taşımaktadır. Ömürde bir defa gerçekleştirilen ancak yaşamın dönüm noktası olabilecek bir ibadettir, hac. Böyle bir ibadetin mevcut şartlarda tekrarının yapılamaması ise, hacca iyi hazırlanmayı gerektirmektedir. Haccın ifsadına neden olacak bir fiilde bulunan hacı adayının, bu fiilin sonuçlarını öğrendiğinde içine düşeceği durum hac eğitiminin önemini anlatmaya yetecektir. İkincisi, bu çalışmanın bu alandaki ilk çalışma olmasıdır.

Araştırmada Kullanılan Yöntem

Araştırmamızda, 2009 yılında hacca gidecek olan hacı adaylarından Kocaeli, Sakarya Tekirdağ il müftülüklerinin düzenlediği hac seminerlerine katıla hacı adayları tarafından doldurulan anketlerden elde edilen verilerin değerlendirilmesi yapılmıştır. Hacı adaylarının eğitimi ve hac hakkındaki bilgilenme durumlarını araştırmak amacıyla gerçekleştirilen, alan araştırmasından elde edilen veriler bilgisayar ortamında analiz edilmiştir.

Hacı adaylarının eğitimi ve hac seminerleri hakkında daha önce müstakil bir bilimsel çalışmanın yapılmamış olması nedeniyle Hac Seminerleri Anketi diye isimlendirdiğimiz anket 2009 yılında, tarafımızdan oluşturulmuştur. Anket formunda yer alan soruları belirleyebilmek amacıyla, daha önce hacca gitmiş hacılarla; özellikle son yıllarda hac organizasyonunda katile başkanı, din görevlisi ve ekip personel sıfatıyla görev almış görevlilerle; Hac ve Umre bürolarındaki memurlarla mülakatlar yapılmış ve bu mülakatlar sonunda ortaya çıkan konu ve problemler incelenerek önem sırasına göre tasnif edilmiştir. Haccın eğitim ve irşat boyutuyla ilgili olan bu problem ve konularla ilgili sorular geliştirilerek anket formu ortaya çıkartılmıştır. Böylece daha önceki hac organizasyonlarındaki tecrübelerin ve mevcut bilgi birikiminin anket sorularını şekillendirmesi hedeflenmiştir.

HSA oluşturulduktan sonra, anketlerin uygulanacağı üç ilin müftülüklerinden gerekli izinler alınmış ve her üç ilde de seminerlerin son gününe denk gelen tarihte, son seminere katılan hacı adaylarından gönüllü olanlara uygulanmıştır. Hacı adayları formları doldururken belli bir süre tahdidi yapılmamış formlar doldurulana kadar beklenmiştir. Hacı adaylarının anlayamadığı sorular, herhangi bir yönlendirme yapılmadan, anketör tarafından açıklanmıştır. Dağıtılan 750 formdan 455'i güvenilir bulunarak işleme alınmıştır. Örneklemimizi bu 455 form oluşturmaktadır.

HSA ile elde edilen verilerin analizi için SPSS for Windows paket bilgisayar programı kullanılmıştır. Veriler bilgisayara tek tek elle girilmiştir. İki konunun birbiriyle ilişkisini araştırmak için Ki Kare testi kullanılmıştır. Ki Kare testinin anlamlılık düzeyi olarak $p < 0,05$ kabul edilmiştir.

HSA'nın yanında konuya ilişkin olarak yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu yazılı kaynaklar konunun sınırlarının belirlenmesinde ve anket sonuçlarının yorumlanmasında kullanılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıklarına gelince, her deneysel araştırmada olduğu gibi, bu çalışma da üzerinde çalışılan örneklem ile sınırlıdır. Araştırma, 455 hacı adayından oluşan örneklemle sınırlıdır.

Araştırma, örneklemimizi oluşturan hacı adaylarının Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ illerindeki hac seminerlerine katılanlardan oluşması nedeniyle, bu üç ildeki 455 kişiyle sınırlıdır.

Araştırmanın 2009 yılı hacı adaylarının verdiği cevaplarla sınırlı olması nedeniyle, aynı konulardaki görüşler diğer yıllarda değişebilecektir. Bu nedenle araştırma 2009 yılıyla (zamanla) sınırlıdır. .

Örneklemin evreni yani tüm ülkeyi temsil ettiğini iddia edemeyiz. Ancak diğer illerde de yapılacak çalışmalarla kıyaslanabileceği gibi, evren hakkında da genel kanaat oluşturacağı düşünülmektedir.

BÖLÜM 1: HACI ADAYLARININ EĞİTİMİ

Hac kelime olarak; “Allah’a yönelme, günahlardan arınma, Hak yolunda feragat gösterme, meşakkatleri göğüsleme ve dinin özüyle temasa geçme” manalarına gelir. Terim olarak ise; Hac, Mekke’de bulunan Kâbe’yi ve civarındaki kutsal olan özel yerleri, belirli vakit içinde, usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menasiki yerine getirmek demektir (Paçacı, 2006:210).

“Hac, İslam’ın kulluk görevini en çok içine alan ibadettir. Zira bu farzın ifasında, tevhid inancı, Allah’ı anma, tefekkür, ibret, tavaf, say, namaz, kurban, tövbe, dua, sadaka, tanışma, yardımlaşma, azim, sabır, tahammül, cemaat ruhu, arkadaşlık ve komşuluk hakkına saygı gibi insanın ruh ve beden dünyasını temizleyen, rafine eden çok derin ve zengin değerler bulunmaktadır” (Karaman, 2007:455).

Hac ibadeti, memleketimizden, kutsal topraklara varıncaya kadar yolculuğu, ihramı, yol arkadaşlarıyla sağlıklı iletişim kurmayı, belli (dar) mekânlarda milyonlarla ifade edilen her türlü millet, ırk ve kültürden müslümanla bir arada bulunmayı, yabancı bir memlekette, farklı bir iklimde, daha önce uygulama imkânı olmayan (bulunmayan) ibadetleri yerine getirmeyi de içine alan meşakkatlerle dolu bir ibadettir. Hac boyunca akla hayale gelmedik sıkıntılar, meşakkatler bizi bekliyor olacak. Bürokratik engeller, şirketimizdeki organizasyon bozuklukları, bazen hissemize düşen rehberlerimizin tecrübesizliği, bizim elimizde olmayan ve dıştan bakıldığında çok basit görünen pasaport kontrolünden otellere intikale uzanan birçok düzenleme noksanlıkları, grup halinde hareket etme zorunluluğunun bizi yüz yüze getirdiği sıkıntılar ve daha neler... (Kurucan, 2008). Meşakkat Hac’cın tabiatında var. Hacı adayı “meşakkatleri göğüslemek” (haccın kelime manası) üzere yola çıkmıştır.

“Hac bir yandan manevi ve deruni bir tecrübe olarak algılanırken, diğer taraftan da Dünyanın her bölgesinden dilleri, renkleri, ırkları ve ülkeleri farklı olan milyonlarca insanın aynı yerlerde bir araya gelmesini sağlayan sosyal, kültürel, ekonomik ve evrensel hatıra karşısında ister istemez psikolojik ve sosyolojik olarak etkilenmektedir” (Karaman, 2007:456).

Bu etkilenme her türlü müslümanın hacca olan özlemini artırmakta, hacca gitmek için fırsat kollamasına sebep olmaktadır. Ancak Müslümanlar hacca ne kadar özlem duyarsa duysun, bu hacı adaylarının yabancı oldukları zor ve karmaşık bir ibadet olan haccı kolay ve karmaşık kılmıyor. Farklı boyutlarıyla diğer ibadetlerden ayrılan haccın, ayrıca farklı bir iklimde, yabancı bir memlekette çoğunlukla ilk defa ifa edecek olan hacı adayları tarafından yapılması, bu ibadeti daha da zorlaştırmaktadır. Tüm bu zorluklara rağmen haccın yapısından kaynaklanan ve yoğun bir ibadet ve kulluk dönemini ifade eden bu süreç, hacı adaylarının çok iyi değerlendirmesi gereken bir süreçtir. Zira haccın yapıldığı Suudi Arabistan'ın uygulamış olduğu kota ve özellikle son yıllarda artan talep, vatandaşlarımızın mükerrer hac yapmasına, bazı istisnai durumlar dışında, imkân vermemektedir.

Hacı adaylarının, mükerrer hac imkânının olmaması, ömürlerinin dönüm noktası olabilecek hac dönemini çok iyi değerlendirmesi, hac günlerine gereken önemi vermesi gerekmektedir. Bu da, ancak, hac yolculuğu başlamadan aylar evvel hac hakkında bilgilenmeye başlayarak mümkün olur.

Türkiye'de hac organizasyonu 1979'dan beri Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenleniyor. Diyanet İşleri Başkanlığı özellikle son yıllarda organizasyonun başarısı için önemli çalışmalar yaptı. Sağlıklı (başarılı) bir organizasyon için her türlü tedbiri almaya çalışıyor. Bu tedbirlerden en önemlisi, şüphesiz ki, organizasyonun can damarını oluşturan hacı adaylarının eğitimidir. Zira 1979 yılında yürürlüğe giren ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na hac organizasyonunu düzenleme yetkisi veren 7/17439 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'nın, "amaç" bölümünü ifade eden 2. maddesi şöyledir: "Hac farızasını yerine getirmek üzere Suudi Arabistan'a gidecek vatandaşların bu seyahatlerini her çeşit çıkarlardan uzak, hac farızasının yöntemine uygun ve devletimizin onuruna yaraşır biçimde yerine getirilmesinde vatandaşlara yardımcı olmaktır (Onay, 2008:46). Bu amaç doğrultusunda Diyanet İşleri Başkanlığı, hacı adaylarını bilgilendirme hizmetine yön verir.

2006 yılında Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu adıyla düzenlenen sempozyum da hac organizasyonu her yönüyle ele alınmış, hacı adaylarının ve görevlilerin eğitimi hakkında da, müstakil tebliğler sunulmuş ve bunların sonuçları

karara bağlanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı da bu sempozyum kararlarından da istifade ederek hacı adaylarının eğitimi hususlarında bir takım esaslar geliştirmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığının eğitim faaliyetlerine baktığımızda hacı adayları için iki ana dönem belirlediğini ve programını bu yönde geliştirdiğini söyleyebiliriz. Bu dönemler:

- 1.) Hac Öncesi Hacı Adayların Eğitimi
- 2.) Hac Döneminde Hacı Adaylarının Eğitimi / İrşat

Ancak biz Diyanet'in ihmal ettiğini tespit ettiğimiz bir dönem olarak “ Hac Sonrası Hacıların Din Eğitimi” dönemini ise, bir öneri olarak ele alacağız.

1.1. Hac Öncesi Hacı Adayların Eğitimi

Hacı adaylarının hac eğitimi noktasında en yoğun olduğu/ olması gerektiği dönemdir. Ayeti Kerime'de de “Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. Azık edinin, kuşkusuz azığın en hayırlısı takvadır. Öyleyse bana saygı duyun, ey akıl sahipleri.” (Bakara Suresi, 197) Cenab-ı Hak, ayet-i kerime de haccın bilinen aylarda olduğundan, hac eğitiminde dikkat edilecek hususlara ve haccın manevi boyutuna dikkat çekmiştir. Şüphesiz “azık edinin” ifadesi maddi ve manevi azığı ifade etmektedir. Hacı adayının bilgilenmesi de edinmesi gereken azığın başında gelir. Nitekim hac yapmaya karar vererek kesin kayıt yaptıran hacı adayları, hazırlık aşamasından başlayarak haccını yapıp yurda dönene kadar, dini konuları ve ibadetlerle ilgili en detaylı hususları öğrenmeye, hayatında tatbik etmeye ve bu yönde değişim ve dönüşüme her yönüyle hazır ve açık bir durumdadır (Onay, 2008:51). Bu durum bir fırsat olarak görülmeli ve bu önemli zaman dilimi din eğitimi açısından çok iyi değerlendirilmelidir. Dini konuları öğrenmeye açık olan hacı adaylarına, “hac öncesi eğitimde daha çok ibadetinin anlamını, önemini, işlevlerini(hacı adayına) kavratarak, onun hac ibadetinin bilincine varmasını sağlamak, bu konuda arzu ve iştiyakını arttırma, heyecanlandırma, ilgili düzeyini yükseltme amaçlanmalıdır” (Aydın, 2007:146).

Hac öncesi hacı adayına öğretilmesi gereken konuların başında, “hac menasikinden kesitleri, ilgili boyutlarıyla ve bu bağlamda ihtiyaç duyulduğu kadarıyla” (Aydın, 2007:146) hac ibadeti hakkındaki konular gelmelidir. Bunun ardından kafil halinde

yolculuğun getirdiği disiplini, müsamahayı, karşılaşılabileceği problemleri ve çözümlene yöntemlerini öğretmek hedeflenmelidir (Özelbaş, 2008). Yolculuk ile ilgili temel bilgiler ve yolculuk esnasında hacı adayının yanına alması gereken eşyalarda hac öncesi eğitimde, hacı adaylarına öğretilmelidir. 1993–2005 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan değerlendirme anketlerine baktığımızda, hacı adaylarının hac öncesinde öncelikle eğitilmesi gereken konular; dini bilgi, ibadetlerin pratik uygulanışı, edep-görgü kuralları, insan ilişkileri (iletişim), toplu yaşam kuralları, servislere biniş- iniş şekli, temizlik, karşılıklı sevgi saygı olmalıdır (Yıldız, 2007:150).

Hacı adaylarının hac öncesi eğitimi sırasında karşımıza iki öğrenme şekli çıkıyor:

—Hac Seminerleri

—Hacı Adaylarının Kendi İmkânlarıyla Eğitilmesi

Hacı adayının hac öncesi eğitiminde bu iki faktörü de kullanması, istenilen eğitimin yapılmasını sağlayacaktır. Çünkü gerek daha önceki yıllarda hac yapmış hacılar ve din görevlileriyle yaptığımız mülakatlar gerekse bu konudaki sınırlı çalışmalarda görülmüştür ki; tek başına hac seminerleri, hac eğitimi için yeterli olmadığı gibi kendi imkânlarıyla eğitimde tek başına yeterli olamamaktadır. Hacı adayı hac seminerlerinde elde ettiği bilgileri, evde kitap ve CD vasıtasıyla geliştirmelidir. Seminerlerde temas edilmeyen konularda da yine kitap, CD internet gibi imkânlar aracılığıyla bilgi sahibi olmalıdır. Kısacası, bu farklı iki eğitim metodu birbirinin yerine değil, ancak birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Bu konu hacı adaylarına da benimsetilmelidir.

1.1.1.Hac Seminerleri

Hacı adaylarının eğitiminin en ciddi şekilde ele alındığı, araştırmamıza da konu olan bölüm hac seminerleridir.

Diyanetine İşleri Başkanlığı hacı adaylarının hac menasikini sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesini sağlamak amacıyla hacı adaylarına eğitim seminerleri vermektedir. Çünkü hacı adayı aynı anda aynı mekânlarda farklı ülke ve kültürlerden milyonlarca insanla birlikte hareket etmek durumundadır. Büyük çoğunun hayatında ilk defa kutsal topraklara gittiği hacı adaylarının hangi görevi ne zaman, nerede ve nasıl yapacaklarını bilmeleri gerekir. Bu amaç doğrultusunda 7–9 Temmuz 2006 tarihinde Türkiye’de Hac

Organizasyonu adıyla yapılan sempozyumda hacı adaylarının ve görevlilerin eğitimiyle ilgili müstakil tebliğler sunulmuş ve bunlar müzakere edilmiştir. Bu sempozyumun sonuç bildirgesine bağlı olarak; Diyanet, il müftülükleri sorumluluğunda yürütülecek olan Hacı Adaylarının İrşat ve Eğitim Programını hazırlamıştır (Karaman ve diğ., 2006:IX).

Programın amacı il müftülüklerinin müstakil olarak yani birbirinden bağımsız olarak düzenledikleri eğitim seminerinin belli bir plan, program, disiplin ve bütünlük içinde yürütülmesini sağlamaktadır.

Programın en sonunda, irşat ve ders programı, 35 gün (7 hafta)'den oluşan bir çizelge halinde sunulurken, seminer düzenleyen il ve ilçe müftülüklerinin hac seminerlerini bu programı örnek alarak, düzenlemeleri istenmiştir (Karaman ve diğ., 2006:41-50).

Diyanet İşleri Başkanlığı her hac mevsiminde (yılında) o yıla ait hac yönergesi yayınlanmaktadır. Bu yönergelerde belirtildiği üzere hacı adayları için düzenlenecek irşat ve bilgilendirme seminerlerinin günde 3 saati, haftada 15 saati geçmeyecek şekilde ve en az beş defa planlanması gerektiği belirtilmektedir. Hac seminerlerinin yapıp yapılmadığı diyanet yetkililerince kontrol edilmektedir (Onay, 2008:51-52). Müftülükler ortalama 6–8 defa olarak planlanmaktadır.

Hac seminerlerine hacı adaylarının katılımı ve seminerlerin yeri, zamanı, muhtevası, seminer veren eğitimcinin yeterliliği gibi konular ciddi biçimde tartışılmaktadır. 2006 yılındaki sempozyumda katılımcıların birçoğu, birbirinden farklı problemlerin kaynağı olarak hacı adaylarının yeterince eğitilmemesine bağlayarak, hac seminerlerine atıf yapmıştır:

“Hac süresince eğitim konusunda, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın başarılı çalışmalar yaptığını söylemek mümkün... Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hac öncesi eğitim konusunda başarılı olduğunu söylemek zor. Diyanet İşleri Başkanlığı hac öncesi hacı adaylarının eğitimini il ve ilçe müftülüklerine bırakmış durumda. Ne yazık ki, müftülükler planlı, programlı ve örgütlü bir hac öncesi eğitimi yapmamaktadır” (Yıldız, 200:150).

“Haccın eğitim ve dini boyutuna büyük önem verilmeli, düzenli eğitim çalışmaları yapılmalı, hacı adaylarının bu eğitim seminerlerine katılmaları teşvik edilmeli ve mutlaka sağlanmalı, din görevlilerinin tespiti de kabilelerin hareket tarihinden çok önce yapılıp, hacı adaylarının eğitimine daha fazla zaman ayırmaları temin edilmelidir” (Ersoy, 2007:47).

“Hac yolculuğuna çıkmadan evvel camide herhangi bir camide hacı adaylarımızın çoğunun katılmadığı bir iki saatlik bir toplantıda (seminerde) hacılarımızın eğitilmesi. Bu maalesef yetersiz oluyor” (Katkak, 2007:69).

“Hac organizasyonunun başarı düzeyi, insan kaynağının bilgi ve beceri donanımının yeterlik düzeyiyle doğru orantılıdır” (Aydın, 2007:144).

Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu görüşler, hac seminerlerinin yeterliliği, hacı adaylarının seminerlere katılımı gibi iki problemin daha net biçimde görülmesini sağlamaktadır. Hacı adayları için hayati önem taşıyan hac seminerlerinin başarıya ulaşması için öncelikle hacı adaylarının bu seminerlere iştiraki sağlanmalıdır.

1.1.1.1. Hac Seminerlerine Katılım

Hacı adaylarının hac ibadeti ve yolculuğu hakkında en ciddi eğitimi gördüğü yer hiç şüphesiz hac öncesi düzenlenen hac seminerleridir. Son yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın eğitime verdiği öneme binaen hem seminerler, geçmiş yıllara oranla daha planlı, programlı hale getirilmiş hem de hacı adaylarının bu seminerlere katılımı artırılmaya çalışılmıştır. Hac organizasyonu ile ilgili Onay'ın (2008:66-67) yaptığı çalışmada seminerlere katılım ile ilgili şu sonuçlara tespit etmiştir.

“Hac Dairesi Başkanlığı tarafından yaptırılan Hac Hizmetleri Değerlendirme Anketi verilerine göre, 2007 yılında hac seminerlerine katılım oranı diyanet hacıları için %47, şirket hacıları için %23'tür. Yeri gelmişken, bu seminerlerden memnuniyet oranı %66-78 seviyelerindedir. Eğitim ve rehberlik hizmetlerinden memnuniyet oranı, 2006'da % 81 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır.”

Yine aynı çalışmada seminerlere katılımın önemi, memnuniyet düzeylerine yansıyan şekliyle bir kez daha ortaya çıkmaktadır. “Hac seminerlerine 5 veya daha fazla katılanların memnuniyet düzeyi katılmayanlara (veya daha az katılanlara) göre daha yüksek çıkmıştır. Bu da seminerlere katılımın önemini ortaya koymaktadır” (Onay, 2008:165).

Hacı adaylarının katılımını arttırmanın en önemli yolu, hacı adayına en başta seminerin önemini kavratmak, hacı adayını seminerlere motive etmek olmalıdır. Daha kaydını yapar yapmaz hacı adaylarına seminer tarihleri ve mekânları söylenmeli, seminerlerin önemi izah edilmelidir. Zira seminere katılıp bilgi alan hacı adayları orada ne ile karşılaşacağını öğreniyor. Orada sürprizle karşılaşmadan meseleyi burada zihninde hallediyor ve hiç bunlara takılmadan esas işi olan ibadetini yapıyor (Özelbaş, 2008). “Hacı adaylarının bu seminerlerden kazanacağı, öğreneceği çok şey var. Seminerler kaçırılmamalı. İstatistikî bir çalışmada hac ile alakalı bilgilenmeyi müftülük seminerlerinde yaptım diyenlerin oranı %22...” (Kurucan, 2008). Yapılan birtakım çalışmalara rağmen, ortaya çıkan oranların çok düşük olması çalışmaların yetersiz olduğunu göstermektedir. Hacı adaylarının seminerlere katılımı sağlamaya yönelik bir kısım çalışmalar yapılmış olsa da onların seminerlere motive olmasını sağlayacak ve seminerlerin önemi benimsetecek çalışma yapılmadığı görülmektedir.

Hac seminerleri, haccı ister Diyanet, ister şirket organizasyonu ile gitsin tüm hacı adaylarına açık. Ancak buna rağmen Diyanet hacı adaylarında % 50'nin altında olan katılım oranı şirket hacı adaylarında çok daha düşük seviyelerdedir. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, şirket hacı adaylarının müftülüklerin düzenlediği hac seminerlerini sadece Diyanet hacı adaylarına mahsus olduğunu zannetmesidir. Bu konuda şirketlerinde hacı adaylarını ticari kaygı taşımaksızın, müftülük seminerlerine yönlendirmesi gerekmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının denetim ve gözetimi altında hac ve umre seferi düzenlemelerine izin verilen A grubu seyahat acentelerinde görevlendirilen kabile başkanı, din görevlisi ve acente görevlilerinin görev ve yetkilerini belirleyen yönergenin 10. maddesi acente görevlisinin görevlerini açıklar. Bu maddenin a fıkrası acente görevlisinin, hac eğitim seminerlerinin tarih, yer ve programını hacı adaylarına duyurarak seminere katılmalarını sağlamakla yükümlü olduğunu

belirtmektedir (DİB, 2009/44). İkincisi ise, bazı şirketlerin kendi hacı adaylarına yönelik düzenlediği, sayıları son yıllarda giderek artan, seminerlerin şirket hacı adayları tarafından yeterli görülmesidir. Ancak şirketlerin düzenlediği hac seminerleri genellikle, müftülüklerin düzenlediği hac seminerleri kadar kapsamlı ve programlı olmaktan uzak, bilgilendirme faaliyetinden ziyade tanışma toplantısı formatındadır. Bu toplantılarda uçuş günü gibi bazı teknik konularda bilgiler de verilmektedir. Şirketlerin yapacağı bir veya iki seminer ancak (müftülüklerin düzenlediği hac seminerlerinde kazanılan) eğitimin ardından yeterli olacaktır (Özelbaş, 2008).

Ortaya çıkan tabloya baktığımızda, hacca kesin kayıt yaptırdıktan sonra genelde dini eğitime, özelde hac eğitimine hazır olan hacı adayının, içeriğinde genel din eğitimi ve hac eğitimi konularına yer verilen, hac seminerlerine gereken önemi vermemesi izahı zor bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle, hacı adaylarının hac seminerlerine katılabilmek için farklı alternatiflerin sunulması yerinde olacaktır (Onay, 2008:140).

2009 yılı hac kura çekimi nedeniyle yapılan basın toplantısında Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu alınan kararları basın mensuplarına açıklamıştır. Buna göre, karara bağlanan maddelerden eğitimle alakalı olan maddede, hacı adaylarının seminerlere katılmaması en büyük sorun olarak görülmüş ve katılımı artırmaya yönelik bazı tedbirler alınmıştır. Bu maddede şöyle denilmektedir: Hayatında ilk kez hacca giden vatandaşlarımızı hacca hazırlamak, yolculuk ve kutsal mekânlarda yerine getirecekleri dini vecibeler konularında eğitmek, rehberlik yapmak ve aydınlatmak büyük önem arz etmektedir. Bugüne kadar hac organizasyonunda karşılaşılan sorunların büyük ölçüde eğitim seminerlerine katılmayan hacı adaylarından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu nedenle;

a. 2009 yılında Başkanlığımız ve acente organizasyonlarından birine kesit kayıt yaptıran vatandaşlarımız için, Başkanlığımızca belirlenecek tarihlerde ve il müftülüklerince belirlenecek mekanlarda “Hac Bilgilendirme Kursları” düzenlenecektir.

b. seminerlere katılmanın zorunlu olduğu hususu hacı adaylarına, kayıtlar esnasında il ve ilçe müftülükleri ile acentelerce duyurulacak ve kursa katılan hacı adayları için devam takip çizelgesi tutulacaktır.

c. hac çıkışlarından önce de il müftülüklerince belirlenip ilan edilecek tarihlerde, hacı adaylarıyla belli sürelerde ayrıca bilgilendirme toplantıları yapılacaktır (Bardakoğlu, 2009).

Basın toplantısında açıklanan bu kararların b fıkrası hacı adaylarının, seminerlere katılımını sağlamaya yönelik iki tedbiri ihtiva etmektedir. Buna göre, seminerlere katılımın zorunlu olması ve seminerlerde yoklama çizelgesinin tutulmasıyla, hacı adaylarının seminerlere katılımı ve devamlılığını sağlamak hedeflenmektedir.

Mevcut şartlar göz önüne alındığında, hacı adayları hac seminerlerine katılım hususunda zorunlu tutulsa da, seminerlere katılmayanlara herhangi bir müeyyidesi bulunmadığı için fazla bir şey ifade etmemektedir. Yapmış olduğumuz HSA de bu durumu teyit etmektedir. HSA'ya göre, seminerlere katılımın en önemli nedeni olarak, seminerlere katılımın zorunlu olması diyenlerin oranı sadece %7,7'dir. Ayrıca müftülüklerin yapmış olduğu hac seminerlerinin büyük çoğunluğunda, devam takip çizelgesi tutulmadığı tespit edilmiştir. Bu çizelgenin tutulmaması zaten herhangi bir müeyyidesi bulunmayan, seminerlere katılımın zorunluluğu hükmünü tamamen havada bırakmaktadır.

Katılımı sağlamaya yönelik bazı teklifler/tehditler, değişik vesilelerle ortaya atılmıştır. Örneğin; kesin kayıt anında hacı adaylarından kişi başına 200 dolar alınmalı ve yapılan programa göre her seminere katılan hacı adayına 25 dolar iade edilmelidir. Böylece faraza 8 seminere katılan hacı adayına 200 dolar geri ödenmiş olur. Katılmayanların parası ise gelir olarak kaydedilir (Altaş, 2007:238). Başka bir teklif örneği ise; Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hacı adaylarına verilen hediyelerden her birinin bir seminerde verilmesi ve katılmayanlara hediyelerin verilmemesi şeklindedir (Bekaroğlu, 2007:157). Ayrıca Malezya, Endonezya ve Filipinlerin başını çektiği bazı ülkelerde, hacı adayları üniversite sınavına hazırlanır gibi hac ve umre için sınavlara hazırlanmaktadır. Malezya, Endonezya ve Filipinlerin vatandaşları aylar süren kurslardan sonra yapılan mülakat ve sınav sonucunda başarılı olurlarsa ancak o zaman vize alarak hacca gitmeye hak kazanıyorlar. Sınavı geçemeyenlere vize verilmemektedir (Yıldız, 2008).

Hacca gitmek için sadece para sahibi olmak artık yeterli değildir. Kurada ismi çıkanında bir daha o topraklara hac için gitme şansı yok gibi. O halde kutsal topraklara giden hacı

adaylarının ibadetlerini layığıyla yerine getirip, haclarını haccı mebrur seviyesine çıkartması bir zarurettir. Bu ise ancak bilinçli ve eğitimli haccı adayları ile mümkündür (Yıldız, 2008). Bilinçli ve eğitimli haccı adaylarının hac seminerlerine katılıp, seminerlerde verilen bilgileri özümseyenler olduğu muhakkaktır.

Sonuç olarak, sınav sistemi de dâhil bütün alternatifler üzerinde ciddiyetle durulmalı, haccı adaylarının tam anlamıyla eğitime tabi tutulması sağlanmalıdır. Aksi takdirde, defalarca hacca gitmiş ve haccı adaylarının eğitimi için emek vermiş, Vaiz İsmail Özelbaş'ın dediği noktada kalmaya devam edilir.

“Defalarca nasip olup gittiğimiz o mübarek yerlerde yaşadığımız birçok güzelliğin yanında öylesine hadiseler var ki, her defasında aynı filmi seyrediyor hissine kapılıyor ve orada da artık yapılacak fazla bir şey olmadığından ülkemize dönünce yeni hacılara vermemiz gereken eğitimin programını yapıyoruz” (Özelbaş, 2008).

Bu tabloyu değiştirmenin en önemli yollarından biri hac seminerlerine katılımı arttırmaktır. Mezkûr tekliflerin/tehdirlere sayısını arttırılabileceği gibi, bu tekliflerin/tehdirlere uygulamaya geçirilecek şekilde üzerinde çalışmalar da yapılabilir. Ayrıca genellikle haftaiçi mesai saatlerinde düzenlenen seminerlerin saatleri esnekleştirilerek, akşam-sabah grupları veya hafta içi-hafta sonu grupları oluşturulabilir. Bu konuda dershanelerin çalışma sistemleri incelenebilir. Yine dershanelerin sınav dönemi yaklaştığında uyguladığı “yoğunlaştırılmış” ders programlarına benzer yöntemlerle, hac günleri yaklaştığında, seminerlerin programları yoğunlaştırılabilir. Hac günleri yaklaştığında, birkaç gün üst üste yapılacak ve normal hac seminerlerinden farklı, onları tamamlayıcı nitelikteki programlar sistemli hale getirilebilir. Böylece seminerlere katılmayanlar veya bazılarının katılanlar kendi bütünlüğünü içinde barındıran ek programlarda eksikliklerini tamamlama imkânı bulurlar. Önceki seminerlere katılanlar, bilgilerini pekiştirirler. Yolculuk gününe yakın yoğun programlar hac heyecanını en üst seviyeye çıkarması yönüyle de pozitif etki yapacaktır. Ayrıca her iki seminere katılmayanlara müeyyide uygulamak daha kolay olacaktır.

1.1.1.2. Hac Seminerlerinin Yeterliliği

Hac seminerlerine katılan hacı adaylarının hac ibadeti gibi meşakkatlerle dolu ve ifası zor bir ibadeti devletimizin onuruna yaraşır bir biçimde yerine getirecek şekilde eğitilmesi, seminerlerin temel amacı olmalıdır. Bu doğrultuda seminerlerin verildiği mekânın fiziki durumu, seminer verenin yeterliliği, üslubu ve seminerlerin muhtevası büyük önem taşımaktadır.

1.1.1.2.1. Seminerlerin Yapıldığı Mekanların Fiziki Durumu

Eğitim, öğrencinin (öğrenenin) bilgiyle etkileşimde bulunduğu, sosyal, psikolojik ve fizik boyutları olan bir ortamda olur. Öğretim ortamı olarak nitelenen bu ortamın hedefler doğrultusunda düzenlenmesi gerekir (Alkan ve Kurt, 1998:94). Hac seminerleri ülkemizde büyük oranda hacı adaylarının rahatça ulaşabileceği, merkezi camilerde yapılmaktadır. Ayrıca müftülüklerin imkânları nispetinde geniş salonlarda veya Kur'an kurslarında da seminer düzenlenebilmektedir. Seminer düzenleyen şirketlerinse, seminerlerini, kiraladıkları salonlarda veya ilgili müftülüğten izin aldıkları camilerde, düzenlediği bilinmektedir.

Camilerde bir araya gelen hacı adaylarından kadınlar bir tarafa, erkekler bir tarafa yığılmakta, mihrabın önüne koyulan kürsü veya masaya oturan eğitimci semineri yönlendirmektedir. Eğitimci genellikle vaaz üslubuyla seminer konularını aktarmaktadır. Hacı adayları genel olarak pasif dinleyici konumunda olup, hac için uçuş günü, saati, kalkış yeri, aş yapılabilecek sağlık ocağı gibi teknik bilgiler dışında not almamakta veya soru sormamaktadır. Bunda yerleşmiş cami kültürünün de etkisi olduğu söylenebilir. Zira hiç kimse normal zamanda yapılan vaazda anlatılan konuları not almaz. Ya da vaaz esnasında vaize soru sormaz. Ayrıca hacı adaylarının camilerde not alması, sınıf gibi ortamlara göre daha zordur. Bu nedenle hacı adaylarının rahatlıkla not alabileceği bir mekân, not alma, soru sorma gibi konularda daha işlevsel olacaktır. Bu noktada uygulamalı olan dersler camilerde; teknik bilgilerle, hac menasiki gibi teorik bilgilerin verileceği seminerler Kur'an kursu gibi mekânlardan istifade etmek suretiyle sınıf ortamında yapılabilir. Böylece eğitimin profesyonel bir kimlik kazanması daha kolay olacaktır.

Yaptığımız araştırmada, hac seminerlerinin düzenlendiği camilerin, seminerleri sunan eğitimciyle hacı adayları arasındaki iletişimi olumsuz yönde etkilemediği tespit edilmiştir. Ancak seminerler esnasında yaptığımız gözlemlerde, eğitimi olumsuz yönde etkileyebilecek davranışlar tespit edilmiştir. Bunların davranışların başında, seminer başlamasına rağmen yanındakiyle konuşma, sürekli dışarı çıkıp, içeri girme, seminerin başlama saatinden çok sonraları seminere katılma gibi olumsuz durumlar gelmektedir. Eğitim ortamında sürekli yaşanan bu hareketliliğin önemli nedenlerinden biri, 300–400 kişinin hatta daha fazlasının aynı mekânda eğitime tabi tutulmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Mezkûr olumsuzlukların, sınıf ortamında yapılacak seminerlerde, başka hiçbir ilave tedbire gerek kalmaksızın, mekânın fiziki yapısından kaynaklanan nedenlerle ortadan kalkacağı düşünülmektedir. Ayrıca, azami 40–50 kişinin olduğu sınıf ortamında, daha sıcak bir diyalog kurma imkânı her zamankinden fazla olacağı gibi, sınıf kontrolü de kendiliğinden sağlanacaktır. Yine eğitimi etkileyen faktörlerden aydınlanma, ses ve ortamın sıcaklığı gibi etmenler her hacı adayı için eğitime elverişli hale gelecektir. Bu faktörler, büyük bir iç hacme sahip cami gibi mekânlarda her hacı adayı için istenilen düzeye getirilememektedir. Tüm bunların yanında, artık birer yetişkin olan hacı adayları, sıraya oturduğunda öğrencilik yıllarını hatırlayacağı gibi, haccın eğitim boyutunun ciddiyetini daha iyi kavrayacaktır. Ders için ön hazırlık yaparak gelenlerin dahi olacağı muhakkaktır. Sıraların yardımıyla gerektiği yerlerde daha iyi not alınabilecektir. Hac günlerinde, aynı grupta yer alacakların, aynı sınıflarda seminere tabi tutulması ve gruptan sorumlu din görevlisinin de grubuyla birlikte derse katılımı grup içi iletişimi kuvvetlendirecektir.

Sınıf ortamında devam takip çizelgesinin tutulması zaman israfı olarak görülmeyecek, sağlıklı bir biçimde çizelge doldurulacaktır. Bu noktada birebir iletişim seminere katılım için baskı unsuru olarak görülebilir.

1.1.1.2.2. Seminerlerin Süresi

Seminerlerin kaç defa düzenleneceği meselesi de hac seminerlerinin verimliliği açısından önem arz etmektedir. Zira hacı adaylarının seminerlere katılımı meselesi de seminerlerin süresiyle alakalı görülmektedir. Yaptığımız anket çalışmasında seminerlere 6 ve üstü defa katıldım diyenlerin oranı %39,8, 5 defa katıldım diyenlerin oranı %13'tür. Yani toplamda 5 ve üstü defa seminerlere katılanların oranı %52,8'dir. Yani

hacı adaylarından seminerlere katılanların yarıdan fazlası devamsızlık yapmaktadır. Yarısına yakını da 5 defadan az katılmıştır. Bu nedenle hacı adaylarının hem tamamına katılacağı hem de tüm bilgilerin aktarılabilceği sayıda seminer düzenlenmesi gerekmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca her hac mevsimi için yayınlanan hac yönergelerinde belirtildiği üzere, hacı adayları için düzenlenecek irşat ve bilgilendirme seminerlerinin “günde 3 saati, haftada 15 saati geçmeyecek ve en az 5 defa” planlanması gerektiği belirtilmektedir (Onay, 2008:51-52). Diyanet İşleri başkanlığı tarafından hazırlanan hacı Adaylarını İrşat ve bilgilendirme Programı ise, haftada beş (5) günden, yedi (7) haftalık (toplam 35 günlük) bir programın hacı adaylarına uygulanmasını tavsiye etmektedir (Karaman ve diğ., 2006:41-50). Ancak bu programın uygulanma imkânı pek mümkün görünmemektedir (Onay,2008:52). Çoğunlukla 6-8 defa düzenlenen hac seminerlerine katılımı sağlanamayan hacı adaylarının 7 hafta boyunca aralıksız sürdürülerek 35 defa düzenlenmesi planlanan seminerlere katılımı mümkün görünmemektedir. Ayrıca kısa bir zaman diliminde yapılacak hac eğitimini genel din eğitimi şeklinde ele almak en azından hacı adayları için gereksiz görülecektir. Bunun yerine uygulanabilir bir program geliştirilmeli ve birer yetişkin olan hacı adaylarının motivasyonuna yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Yetişkinlerin eğitimi noktasındaki en büyük engel onların motivasyon eksiklikleridir (Köylü, 2004:186).

İl ve ilçe müftülüklerinin elinde uygulanması gereken net bir müfredatın olmaması, hac seminerlerinde hacı adaylarının birçok farklı konuda bilgilendirilmesinin gerekmesi, bu konulardan hangilerinin öncelikli olduğunun belirsiz olması v.b. nedenlerden dolayı, müftülüklerin yaptığı seminerler hem muhteva hem de düzenlenen seminer sayısı bakımından birbirlerinden farklıdır. Bazı müftülükler 10 haftalık bir seminer programı belirlerken, bazıları 6-7 defalık bir programı uygulamaktadır.

1.1.1.2.3. Hac Seminerlerini Sunan Eğitimcinin Yeterliliği

Hac seminerlerinin başarıya ulaşması noktasında, semineri sunan eğitimci en önemli faktör olarak görülmelidir. Eğitimci, eğitimi etkileyen faktörleri en iyi şekilde değerlendirdiği takdirde, aleyhine olan pek çok unsur devre dışı bırakabilir. Bu onun eğitimci kişiliğiyle de alakalıdır. Eğitimin kurallarını bilen, hedef kitlenin özelliklerini bilen eğitimci, hazırladığı program ve benimsediği üslupla hacı adaylarının

bilgilenmesini sağlayabilir. Eğitim esnasında, eğitiminin üslubunun açık ve net olması, yetişkin eğitiminin metotlarını öğrenip ona göre tavır takınması, vücut dilini doğru kullanması, güler yüzlü ve tatlı dilli olması, belki de en önemli olanı hacı adaylarının ihtiyaçlarını göz önüne alarak kafalarındaki soru işaretlerini ortadan kaldıracak bir eğitim metodu benimsemesi gerekir (Karaman ve diğ., 2006:5-7).

Eğitmen konuya vakıf olmalıdır. Ancak her bilen öğretmeyeceği gerçeğinden hareketle, eğitmenin, yetişkin eğitiminin gereklerini bilip ona göre hareket etmesi, bilgileri günlük hayatla irtibatlandırarak vermesi, bireysel ve kültürel farklılıklara göre eğitimine yön vermesi gerekmektedir. Eğitmen, slâyt, film gibi çağdaş teknolojik imkânlardan olabildiğince faydalanmalı ve konunun durumuna göre anlatacağı konularla ilgili broşürler dağıtmalıdır. Hacı adaylarının ve sunacağı konunun durumuna göre Kur'an kıratı ve Türk tasavvuf musikisi gibi eğitime yardımcı unsurları doğru bir şekilde kullanılmalıdır. Tüm bunları etkili ve doğru bir biçimde sunmak hacı adaylarının her aşamadaki eğitimleri için plan, program yapmakla mümkün olacaktır (Aydın, 2007:148-149).

Hac seminerlerinde eğitmenin hacı adaylarına karşı tavrı ve iletişimi eğitimi engelleyici değil bilakis tamamlayıcı nitelikte olmalıdır. Bu noktada Ergin ve Birol kaynak kişi olan eğitimciden, insanların; bilgili olmasını, ilgi çekici olmasını, inanılır olmasını, dengeli olmasını, iyi anlaşılır olmasını ve esprili konuşmasını beklemektedir (Cebeci, 2003:162). Eğitimci bu beklentileri göz önünde bulundurarak iletişimi sürdürmelidir.

1.1.1.2.4. Hac Seminerlerinin Muhtevası

Hacı adayının, daha önce nasıl yapıldığını görmediği, aşına olmadığı, çoğunlukla ilk defa yerine getireceği, çok zor ve karmaşık (Aydın, 2007:143) diye tarif edilen hac ibadeti hakkında fazla bilgi sahibi olmadığı ortadadır. Bunun yanında köyünden, kasabasından, kentinden, ülkesinden çoğunlukla ilk kez kutsal topraklarla gidecek seyahat kültürü olmayan, yabancı bir coğrafyada, her kültürden, ırktan milyonlarca insanla bir araya gelecek, belli ve dar mekânlarda dilleri, renkleri, huyları farklı bu insanlarla, zaman geçirecek hacı adaylarının bu gibi sosyal, psikolojik ve pratik konularda da bilgi ve tecrübesi yoktur. Ayrıca her hacı adayının alışılmışın dışındaki iklim şartlarına sahip bir ülkeye göre beslenme alışkanlığı kazanması, temizlik ve sağlık

kuralları yönünden daha hassas olması gereken bir yolculukta bu konular hakkında da bilgilenmelidir.

Kısıtlı bir zaman diliminde, öğrenme hızı yaşa bağlı nedenlerle, yavaş olan hacı adaylarına, hangi konuların öğretilmesi gerektiği hususunda elimizde bulunan Hacı Adaylarını İrşat ve Bilgilendirme Programı'nın içinde çok fazla konu başlığının olması, net bir program belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Hac seminerlerinin, belli bir plan, program, disiplin ve bütünlük dâhilinde yapılmasını sağlamak amacıyla hazırlanan Hacı Adaylarını İrşat ve Bilgilendirme Programı'nın hac seminerlerinin muhtevasını belirlemede de kullanılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, hac semineri düzenleyen müftülükler belli bir bütünlük içinde hareket etmiş olacaktır (Karaman, 2006). Ancak hacı adaylarına yedi haftalık bir kurs öngören bu program kitapçığının yöntem, içerik (muhteva) ve uygulanabilirlik gibi yönlerden eğitimci gözüyle de ele alınması gerekmektedir. Zira program kısa bir zaman dilimine sığmayacak kadar çok konunun, hacı adaylarına seminerlerde öğretilmesini istemektedir. Mevcut şartlar altında bu pek mümkün görünmemektedir.

Hacı adaylarına öğretilecek konuların önem sırasına göre belirlenip, seminerlerin içeriğinin net olarak belirlenmesi bütünlük açısından büyük önem taşımaktadır. Bu arada konularda ne kadar detaya inileceği hususu da yapılacak çalışmalarla belirlenmelidir. Böylece konunun sınırları çizilmiş olacaktır. Yapılan çalışmalar ve 2006 yılındaki Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu göstermiştir ki pratik konulardaki eğitim ve davranış eğitimi öncelikle ele alınmalıdır (Yıldız, 2007:150). Bu alan boş bırakılmamalıdır.

Hac sırasında fetva ekibine gelen soruların %60-65'i bayanlardan gelmektedir. Bu soruların büyük çoğunluğunu ise, bayanların hususi durumlarıyla ilgili sorular oluşturmaktadır (Keleş, 2007:218). Bayan hacı adaylarına, hac seminerlerinde kendi durumları ile ilgili bilgilerde verilmeli, bu konu ihmal edilmemelidir. Bazı müftülükler seminer programının bir-iki tanesini sadece bayanlara ayırarak onların özel durumlarıyla ilgili bilgilendirme yapmaktadır. Bayan din görevlisi/eğitimci tarafından sunulan bu seminerlerde bayanların hususi durumları, gerektiği gibi anlatılmaktadır. Ayrıca bayan hacı adayları bayan eğitimciye sorularını rahatça yönlendirme imkânı bulmaktadır. Hac seminerlerinde, bayan hacı adayları için bayan eğitimci

bulundurulması ve bu konunun ihmal edilmemesi gerekir (Aydın, 2007:147). Ancak tüm müftülüklerin bayanlar için seminerlerde bayan eğitimci bulundurduğunu söyleyememekteyiz.

Hac seminerlerinde hacı adayına güven vermek, şevkini arttırmak gibi nedenlerle asla aslı olmayan pembe tablolar çizilmemeli, özel vaatler verilmemelidir. Aksi takdirde kutsal topraklarda aradığını bulamayan hacı aday, hayal kırıklığına uğramış, güvenini kaybetmiş, mutsuz bir ruh haline bürünmektedir. Bu durum, bazı hacı adaylarının agresifleşmesine ve etrafındakilere karşı kırıcı olmasına neden olmaktadır. Karşılaşacağı durumlar, hacı adayına en gerçekçi biçimde aktarılmalı, muhtemel olumsuz durumlar bunun turistik bir gezi değil, ibadet olduğu; dolayısıyla otel, çarşı gibi yerlere takılıp kalınmamalı şeklinde izah edilmelidir. Böylece hem hacı adayının kutsal topraklara tatile değil ibadete gittiği önceden hatırlatılmış olacak hem de olası olumsuz durumlar hakkında bilgi aktarılmış olacaktır.

1.1.2. Hacı Adaylarının Hac Öncesi Eğitiminde Malezya Örneği

Ekonomik güç ve beden sağlığının yerinde olması, artık kişinin hacca gidebilmesi için yeterli değildir. Uygulanan kotaya bağlı olarak ülkemizde kura sisteminin getirilmiş olması, hacca dileyenin gitmesine engeldir. Hacca gitmek isteyen vatandaşlarımızın büyük çoğunluğu hacca gidememektedir. Gidenlerin de mükerrer hac yapma imkânı nerdeyse mümkün olmamaktadır. Bu sebeple, hayatta bir defa yapılan hac ibadetinin öncesi ciddi bir hazırlık yapılmalıdır. Hac öncesi, Malezya, Endonezya ve Filipinler gibi ülkelerde, hacı adaylarının, aylar öncesinden sınava tabi tutulduğunu, hac için üniversite sınavına hazırlanır gibi sınava hazırlandıklarını görmekteyiz. Bu hacı adayları, uzun süre devam eden bu kurslar sonunda yapılan mülakat ve sınavlarda başarılı olurlarsa, ancak o zaman hacca gitme imkânına sahip olabilmektedir (Yıldız, 2008).

Hacı adaylarına verilecek eğitimin başarılı olması için, bu konuda çalışmaları olan diğer İslam ülkelerine bakmakta fayda vardır. Biz çalışmamızın bu kısmında hacı adaylarının eğitiminde örnek olarak sunulan ülkelerden, Malezya'nın hac eğitimi çalışmalarına yer vereceğiz.

Malezya'da hacıların eğitimiyle, Tabung Haji kurumunun eyaletlerdeki müdürlükleri ilgilenir. Tabung Haji iki tür hac eğitimi yapar.

1.1.2.1. Hac Kursları Serisi

Hac kursları serisi, Devlet Din Bölümü (State Religious Department) ile işbirliği içinde olan Tabung Haji'nin eyaletlerdeki müdürlükleri tarafından yönetilmektedir.

a) İlk kurs, eyalet ve bölge camilerinde 16 hafta (4 ay) içinde, haftada bir gün (Cumartesi veya Pazar) ikişer saat olmak üzere toplam 32 saattir. Kurs sonunda bir imtihan yapılır. İmtihan sonunda eksik görülen kısımlar üzerinde ikinci kursta yoğunlaşılır.

b) ikinci kurs, günde sekiz saatten iki günde toplam onaltı saattir. Hacılar 150–200 kişilik gruplara bölünüyorlar. Elleri de konularla alakalı bilgi verici broşür ve posterler bulunuyor. Böylece hacının konuyu daha iyi öğrenmesi sağlanıyor.

c) hac için yola çıkmadan 2 veya 3 hafta önce 2 günlük bir program daha yapılır. Bu programa da 2000–3000 kişi arasında insan katılır.

1.1.2.2. Medya Aracılığı ile Hacı Adaylarının Hac Öncesi Eğitimi

İnsanlar arasında çeşitli kültür unsurlarının birinden diğerine aktarılmasında tarih boyunca çeşitli vasıtalardan yararlanılmıştır. Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak bilgi aktarımında en çok kullanılan araç olan kitapların yanında değişik kitle iletişim araçları da ortaya çıkıp yaygınlaşmıştır. Basın, radyo, televizyon, film, sinema gibi kitle iletişim araçları son devir buluşlarındandır (Dodurgalı, 1995:143).

Hac eğitimi, radyo ve TV aracılığı ile de sağlanmaktadır. Buna göre hac kabilelerinin hareketinden bir ay önce başlamak üzere, bir ay boyunca TV de hac menasiki ile ilgili dokuz program hac süresince radyoda da hac süreciyle ilgili özel programlar yapılmaktadır (Yıldız, 2007:151-152).

Hacı adaylarının eğitiminde artık bir fenomen haline gelen internet teknolojisinden faydalanmak da yerinde olur. Diyanetin Internet sitesinde de hac menasiki ile alakalı eğitim amaçlı programlar olabilir. Bu konuda Diyanetin sitesi çok yetersiz bulunmaktadır. Hac Dairesi Başkanlığı'nın kendi web sitesinde ise yıl boyunca hac ve umre yapacaklara rehberlik edecek eğitim C.D.'leri yerine kura sonuçlarının yer aldığı sayfalar bulunmaktadır. Bu web sitelerinin geliştirilmesi internet kullanımının yayıldığı

günümüzde zaruret halini almıştır. Hac eğitimi yardımcı olacak web siteleri daha çok din görevlilerinin şahsi gayretlerle kurduğu sitelerdir.

1.1.3. Hacı Adaylarının Kendi İmkanlarıyla Eğitimi

Hacı adayının hac öncesi eğitiminde, ihmal edilmemesi gereken bir nokta da hacı adaylarının kendi kendilerine öğrenmesine imkân tanımaktır. Yetişkin öğrenimiyle ilgili olarak yapılan son araştırmalar, yetişkinlerin büyük çoğunluğunun kendi kendilerine öğrenmeyi tercih ettiklerini göstermektedir (Köylü, 2004:206). Elbette bunun çeşitli nedenleri vardır. Ancak önemli olan, vakıya uygun olarak, yetişkinin kendi kendisine öğrenmesine yardımcı olmaktır. Diyanet işleri Başkanlığı, hacı adaylarının birer yetişkin olduğunu göz önüne alarak, her bir hacı adayına kitap ve CD seti hediye etmektedir. Bu set şu materyallerden oluşmaktadır:

1. Kur'an-ı Kerim Meali
2. Hac İlmihali
3. Hacı Anlamak
4. Kutsal İklimde Dua
5. Hicaz Albümü
6. Hac Özlemi (CD)
7. İslam İlmihali (2 cilt) (Karaman ve diğ., 2006:32).

Bu setle hacı adaylarının, hac hakkında kendi kendilerine bilgilenmeleri hedeflenmektedir. Ancak yapılan araştırmalar, hacı adaylarının bu setteki kitapları yeterince okumadığını göstermektedir. Kitapları okuduğunu söyleyenler, bütünün küçük bir parçasından ibarettir. Öyle ki hala ilgili bilgilenmeyi kitap okuyarak yaptım diyenlerin oranı %9,9'dur (Bayyigit, 1998:115). Bizim yaptığımız çalışmada, Diyanet'in hediye ettiği kitapları kesinlikle okudum diyerek kitapların tamamını okuduğunu ifade edenler %14,3 ve okudum diyerek kitapları belli oranda okuduğunu ifade edenlerin oranı ise %13'tür. Toplamda %27,3'lük bir kısım kitapları okumuştur. Bu durumda hacı adaylarının ancak üçte birinden az bir kısmı kitapları okuyarak, kendi kendilerine bilgilenmeye çalışmaktadır. Bu oranın yükseltilmesi için çaba sarf edilmesi

gerekmektedir. Burada belirtmemiz gereken önemli bir husus ise, müftülüklerin zikredilen kitap setini bazı hacı adaylarına çok geç vermesidir. Öyle ki hac yolculuğuna sayılı günler kala verilen kitapları, hacı adayları okumaya fırsat bulamamaktadır. Anketleri uyguladığımız sırada, birçok hacı adayı bu durumdan şikâyetçi olduğunu ifade etmiştir. Diğer hediyeler geç zamanda verilse de olabilir. Fakat okuması zaman alan kitapların, kesin kayıt esnasında tüm hacı adaylarına verilmesi gerekmektedir.

Kitapların okunmamasının farklı nedenleri bulunmaktadır. Ancak bu nedenlerin en öne çıkanı şüphesiz, hacı adaylarına seminerlerde öğretilmek istenen içeriğin, onların ihtiyaçlarıyla irtibatlandırılmamasıdır. Onlar bazen aslında ihtiyaç duyması gereken şeylere ihtiyaç duymayabilirler. Bu durumda önce ihtiyaç hissettirilip, ondan sonra ona yönelik eğitim düzenlemeli ve ihtiyacı olan bilginin kaynağı olan kitaplara yönlendirilmelidir (Köylü, 2004:206-207).

Hacı adaylarının kendi kendine öğrenme metodu içerisinde bir başka öğrenme faaliyeti de geçmiş yıllarda hacca gitmiş olan, çevresindeki hacılardan duyup öğrenerek bilgilenmesidir. Hac ile ilgili bilgilenmeyi daha önce hacca gidenlerden yaptım diyenlerin oranı %32'dir (Bayyığıt, 1998:114). Dikkat edilirse bu oran, hacle ilgili bilgilenmeyi hac seminerlerinden ve kitap okuyarak yaptım diyenlerin toplamından daha fazladır. Bu şekildeki bir bilgilenme, hac yapmış kişinin kişisel duygu ve tecrübelerine bağlı olup, genellenemeyeceği için, seminerler, kitaplar ve görevlilerin görüşlerinin süzgecinden geçirilmeden kullanılmamalıdır (Özelbaş, 2008). Bu tür bilgilenme hacı adayının hac yolculuğu ve ortamı hakkında yanlış bilgilenmesine sebep olabileceği için çok dikkat edilmelidir.

Yetişkin eğitimi metotlarından biri olan uzaktan eğitim, geleneksel eğitimin ulaşamadığı çapta büyük insan kitlelerine ulaşan ve birçok şirket tarafından kullanılan bir metottur (Köylü, 2004:222). Bir fenomen haline gelen internet, hacı adaylarının eğitiminde de kullanılmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı resmi web sitesi yanında Hac Dairesi Başkanlığı'nca yönetilen ayrı bir web sitesi daha bulunmaktadır (Onay, 2008:54). Ancak sitede, hacı adaylarının eğitime yönelik herhangi bir aktivite bulunmamaktadır. İnternet kullananların sayısı her geçen gün artmaktadır... Türkiye'de 10 milyona yakın insan internet kullanmaktadır. Yine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın web sitesini ziyaret edenlerin sayısı 10000–15000 arasındadır (Yıldız, 2007:152). Bu büyük

potansiyel dikkate alınarak, Hac Dairesi Başkanlığı'ndaki eğitim argümanları arttırılmalıdır.

“Hac eğitimini daha etkin gerçekleştirebilmek için, hacı adaylarına, haccı bütün yönleriyle anlatan bir CD hazırlanmalı ve kesin kayıt esnasında hacı adaylarına verilmelidir” (Gerek, 2007:66). “Bu CD’de hacla ilgili her konu teferruatlı olarak yer almalıdır. Hacı adayını bu CD’yi evinde defalarca izleyerek nerede nasıl davranacağını öğrenecektir. Ayrıca masrafta gerekmemektedir” (Katkak, 2007:69). “Eğer böyle bir CD hazırlanacaksa içinde sağlıkla ilgili bilgilerde yer almalıdır” (Akdoğan, 2007:108). Böyle geniş kapsamlı bir CD hem hacı adayının geniş bir zamanda hac hakkında bilgi sahibi olmasına katkı sağlar hem de öğrenme hızları aynı olmayan, ön bilgileri ve tecrübeleri farklılık arz eden hacı adayları, bu CD sayesinde istediği yerleri istediği kadar tekrar etme imkânına kavuşur. Eğer böyle bir CD hazırlanırsa, yıl boyunca Hac Dairesi Başkanlığı'nın web sitesine giriş yapan ziyaretçilerin de istifadesine sunulabilir.

Hac eğitiminde medyadan da yararlanılmalıdır. Türkiye’de medya ile hac konusunda bilgi alış verişi olmalıdır. Maalesef Türk medyası hac ibadeti konusunda bilgili değildir. Medyanın bu konudaki bilgisizliği kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın medyayı yeterince bilgilendirmemesi de söz konusudur. Malezya hac eğitimi konusunda medyadan etkin biçimde yararlanmaktadır (Yıldız, 2007:153). Malezya'nın bu konudaki tecrübeleri araştırılmak suretiyle, Türkiye’de de hac eğitimi konusunda medyadan etkin biçimde yararlanılabilir. Yazılı ve görsel medyaya gerekli malzeme verildiği takdirde, bu eğitimi üstlenecek çok sayıda medya mensubu çıkacaktır.

1.2. Hac Yolculuğu Boyunca Hacı Adaylarının Eğitimi/İrşat

Hac öncesi yapılan bilgilendirme faaliyetleri eğitim; hacı sırasında yapılan aydınlatma faaliyetleri ise irşat olarak isimlendirilmesi daha doğru kabul edilmektedir (Bekaroğlu, 2007:155). Hacı adaylarının Türkiye’den ayrılışla başlayıp, dönünceye kadarki sürede eğitilmesi, her fırsatı değerlendirme anlayışıyla eğitim sürecine süreklilik kazandırmak gerekmektedir (Aydın, 2007:146).

İrşat döneminde, hacı adaylarının acil ihtiyaçları göz önünde bulundurularak hac hakkında bilgilendirme yapılacaktır. Ancak bu aşamada irşadın muhtevası asla hacdan ibaret olmamalıdır. Hac ibadetinden hareketle dinin bütününe ilişkin bilgi

kazandırılmalı, özellikle ahlaki değerlerin tanıtılıp özümsetilmesine ağırlık verilmelidir (Aydın, 2007:147). Yani hac referans noktası kabul edilip genel din eğitime geçilmelidir. İslam Dini'nin öğretilmesinde ise, İslam eğitiminin temel esasları olan; zihin, kalp ve nefsin eğitilmesi söz konusu olmalıdır. Hacı adaylarının irşat faaliyetleri boyunca, hac ibadetinin eğitim boyutunun da hedeflediği, iman (zihin eğitimi), salih amel (kalp eğitimi), güzel ahlak (nefis eğitimi) yönlerinden eğitilmesi hedef alınmalıdır (Cebeci, 2005:47-49).

Hac seminerlerinden farklı olarak eğitimci/rehber irşat faaliyetinde tüm hacı adaylarıyla beraber aynı mekânlarda, aynı koşullarda sürekli bir arada olma fırsatını elde eder. Ayrıca onlarla uygulamalı olarak dini yoğun biçimde yaşar. Bu da eğitimciye/rehbere din eğitiminin genel ve özel öğretim metotlarının birçoğunu uygulama imkânı verir. Bu metotların etkili olduğu konu ve durumlar farklılık arz ettiği için her metodu uygun ortamda uygulamak, eğitimin başarısını arttıracaktır. Söz gelimi, ziyaret yerlerinin tanıtımında özendirme ve anlatım metodu, karşılaşılan sorunlarda problem çözme metodu, ibadetlerin ifasında örnek olma metodu ve davet metodu, tavaf gibi uygulamalı ibadetleri yapan diğer grup veya kabileleri izlerken gözlem metodu ve tüm yolculuk boyunca hacı adaylarına örnek olmak suretiyle gösteri ve model sunma metodu uygulanırsa, irşat faaliyetinin etkisi ve başarısı artacaktır (Cebeci, 2005:73-88).

Haccın en zor yönü, bu yolda geçirilen zaman dilimini en iyi şekilde değerlendirmektir. Zira uzunca gibi görülen bu yolculuk, bir bakıma rüya gibi hemen gelip geçmektedir. Bu nedenle hac takvimi ve günleri milimetrik olarak incelenerek iyi bir plan ve program yapılmalıdır (Karaman, 2009:25). Bu plan ve program irşat programı çerçevesinde, irşadı tamamlayıcı mahiyette olmalıdır. Böylece hem hac öncesi eğitimin eksik kalan yönleri tamamlanır, hem de hac organizasyonunun başarısı artar. Unutulmamalıdır ki çağımızdaki bütün başarıların ortak paydası şüphesiz eğitim ve öğretimdir. Ayrıca her hacı adayı için ömründe belki de bir daha yakalayamayacağı bir din eğitimi fırsatı, en iyi biçimde değerlendirilmiş olur.

İrşat faaliyetlerini sistematik bir sıra ile hacı adayına sunma gerekmektedir. Buna göre, hac ibadeti, henüz hac günlerinin yoğunluğu başlamadan önce, bizzat uygulamalı olarak en ince ayrıntısına kadar öğretilmelidir. Yeni yapılan otellerin birçoğunda kapıların kart ile açılması, oda aydınlatmasının yine aynı kart ile yapılması, banyo ve lavaboların

hacımızın çoğunun yabancı olduğu sistemde olması gibi sorunların çözümü için, kutsal topraklara varır varmaz; hacı adaylarına bunların kullanımı uygulamalı olarak gösterilmelidir (Ünal, 2007:93).

Hac yolculuğu sırasında hava alanlarında ve uçaklarda hacı adaylarının, özelde haccın genelde de ibadetin nezaheti ve güzelliği ile bağdaşmayan, olumsuz hareketlerde buldukları bilinmektedir. Buralarda kavga ve tartışmaların olduğu da malumdur (Çağrı, 2007:198). Oysa bu gibi teknik konularda bugüne kadar kimse mağdur olmamıştır. Eğitimli hacılar bu gibi noktalarda sakin ve huzurlu bir şekilde hareket etmektedir (Özelbaş, 2008). Tartışma ve kavga durumuna sebebiyet veren hacı adayı ise, sakinleştirilip, problemi çözüldükten sonra, ona irşat faaliyetlerinde bilgi eksenli bir yaklaşımdan ziyade, haccın manevi boyutu öne çıkarılarak yaklaşılmalıdır.

İrşat görevlisi, hacı adaylarının korku ve kaygılarını azaltmalıdır. Onlara güven vermelidir. Bunun tersi bir durum, hacı adayının daha çok hata yapmasına sebep olarak, hac organizasyonunu da olumsuz etkilemektedir. Korku ve kaygıları olan hacı adayları eğitimli de olsa, korkularını yenemediği sürece beklenmedik, basit hatalar yapabilmektedir. Bu konuda menfi bir örneği paylaşmak istiyorum. Mülakat yaptığım hacılardan 2005 yılında hac ibadetini yapmış olan Süleyman Yaylı anlatıyor: “Bayramın birinci günü şeytan taşlamak için, ihramlı olarak bekliyoruz. Grubumuzun din görevlisi hac günlerinin başından beri olduğu gibi, yine ters ve duyarsız. Biz ne zaman şeytan taşlamaya gideceğimizi sorduğumuzda, cevap vermiyor. Hiçbir şey söylemiyor. “Bekleyin biraz tamam birazdan gideceğiz, haber bekliyoruz”, bile demiyor. En sonunda yaşlı bir amca kızarak: “biz ne zaman gideceğiz, bıktık senden”, diye bağırıyor. Bu sefer hoca kızarak; “hadi yürüyün bakalım, birkaç tanenizi izdihamda öldüreyim de aklınız başınıza gelsin,” dedi. Bu sefer o gidiyor ama bizden giden yok. Herkesi bir telaş aldı. Ya gerçekten izdiham olursa...” (Kişisel Görüşme, 2009). Burada gördüğümüz rehberliğin menfi bir örneğidir. Şüphesiz bunun tersi durumlarda söz konusudur. Ancak zaten her hacı adayında belli düzeyde var olan korkuları azaltmak yerine, onları büsbütün korkutmak ve hataya zorlamak, dinin ve haccın özüne aykırıdır. Hacı adaylarına rehberlik eden görevlilerin, hem maddi hem de manevi nedenlerle daha hassas olması gerektiği açıktır.

Hanım hacı adaylarına yönelik hizmetlerin ve özellikle vaaz ve irşat çalışmalarının daha iyi seviyelere getirilebilmesi için hacı adaylarının talepleri de dikkate alınarak bayan din görevlisi sayısının arttırılması faydalı olacaktır (Onay, 2008:165). Bayan görevlilerimize hanım hacı adayları her türlü soru ve sorunlarını yöneltebilmekte ve cevaplarını alabilmektedir. Mescid-i Nebevi'yi ziyarette özellikle bu bayan görevlilerimize ihtiyaç vardır (Aydın, 2007:147). Diğer taraftan hac esnasında fetva ekibine gelen soruların %60-65'i kadınların durumlarına ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Bu sorular içerisinde özellikle hususi durumları sebebiyle tereddüt yaşayan hanımlardan gelen soruların ağırlığı vardır. Bu bakımdan iyi yetişmiş din uzmanı hanımların hacda görev yapması ve kadınların din konusunda aydınlatılması faaliyetinde bulunması asla lüks değildir. Tam tersine bir ihtiyaçtır. Kadının sağlıklı dini bilgi ile donanımlı hale getirilmesi bu alandaki yanlışla mücadelenin de en etkin yöntemidir (Keleş, 2007:218). Yeterince irşat hizmeti alan hacı adayları ve personelin motivasyon ve intibak sorununu diğerlerine göre daha az yaşadığı, hizmet sonrası hazırlanan raporlarda yer almaktadır (Ata, 2007:174). Bu nedenle irşat hizmetlerinin önündeki engeller belirlenip bertaraf edilmelidir. “İrşat hizmetlerinin en önemli sorunlarından birisi, ses cihazlarıyla donanımlı uygun toplantı mekânlarının bulunmamasıdır. Kiralama ekibi, binaları kiralarken bunları da dikkate almalıdır” (Aydın, 2007:148).

1.3. Hacıların Yurda Döndükten Sonraki Eğitimleri

Hac ibadetini tamamlayan ve hacı olarak memleketine dönen vatandaşlarımıza, bundan sonraki hayatında hac arkadaşlığı münasebetiyle genel din eğitimi verilmesi haccın, hacının hayatında dönüm noktası olabilmesi için önemlidir. Böylece hacda kazanmış olduğu güzel hasletlere ve ahlaki erdemlere süreklilik kazandırma imkânı elde edilebilir. Hac sonrası din eğitimi/irşat faaliyeti için, müftülükler ve kfiledeki din görevlileri, hacıların adreslerini, telefon numaralarını saklayarak arkadaşlık bağlarının oluşturulmasına dönük tedbirler almalı, buna yönelik bir takım etkinlikler planlamalıdır. Bu bağlamda, aynı dönem hacıların belli periyotlarla bir araya gelmesi sağlanabilir. Bu arada din eğitimi eksiklerini/ihtiyaçlarını giderici eğitsel düzenlemeler gerçekleştirilebilir (Aydın, 2007:148). Hac sonrasında hacılarımız ve din görevlileri arkadaşlıklarını kendi çabaları ile sürdürmektedirler. Ancak bu arkadaşlıklar sistemli

olmaktan uzak, din eğitimi/irşat faaliyeti adına herhangi bir unsur taşımayan, bireysel çabalarıdır. Bunların belli plan, program çerçevesinde sistemli hale getirilmeleri, başarılı bir din eğitimi/irşat faaliyeti döneminin kapılarını açacaktır.

1.4. Günümüzde Hacı Adaylarının Bilgilenmesi Açısından Hacla İlgili Literatür

Hac ibadeti, ihram, namaz, Telbiye, zikir, vakfe, istiğfar, tavaf, sabır, ilgili yasaklar, kurban, sadaka, v.b. yoğunlaştırılmış bir dizi ibadetten ve taatten oluşmakta ve en az birkaç gün sürmektedir (Erul, E. Keleş, 2004:12). Yoğunlaştırılmış bu ibadet, daha önce hacı adayları tarafından tecrübe edilmemesi ve hacı adayları için alışılmadık bir ortamda yapılması nedeniyle, hacı adaylarının hacca çok iyi hazırlanmaları büyük önem taşımaktadır. Bu hazırlık çalışmalarından olmak üzere, hacı adaylarının kendi çabaları ile hac ibadeti ve organizasyonu hakkında kendini eğitmesi ve bilinçlendirmesi için mevcut yazılı kaynaklardan istifade edilmesi gerekmektedir. Zira hac seminerlerine değişik sebeplerle katılmayan/katılamayan hacı adayları mevcuttur. Üstelik bunlar hacı adayları içinde önemli yer tutmaktadır. Ayrıca bu seminerlere katılanlara da hac gibi çok yönlü ve zor bir ibadeti, toplam 6–7 defa yapılan seminerlerde öğretmek mümkün olmamaktadır. Hac seminerleri ancak hacı adayını, hacla ilgili hangi konularda bilgi sahibi olması gerektiğini söyleyerek yönlendirebilir. Bu yönlendirmeye göre hacı adayını, hacla ilgili materyallerden (kitap, CD, broşür, vs.) bilgilenmeye, istifade etmeye çalışır. Bunun dışındaki bilgilenme yetersiz kalacaktır. Bu konu Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu’nda da gündeme gelmiş, hacı adaylarının kendi kendilerine öğrenmesine yardımcı olacak çalışmalara ihtiyaç olduğu dile getirilmiştir (Katbak, 2006:69).

İlk dönemlerden beri hacla ilgili çalışmalar yapılmış ve yoğun bir literatür oluşturulmuştur. Bugüne kadar hacla ilgili yapılan çalışmaların tasnifine yönelik herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Sadece Mehmet Bayyigit’in, Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı (1998) adlı çalışmasında Hac Edebiyatı başlığı altında, edebiyatımızda haccı ve hac yolculuğunu konu edinen çalışmaların bazılarında örnekler verilmiştir. Bunun dışında hacla ilgili yazıların haccın hangi boyutlarını konu edindiğine dair bir çalışma bulunmamaktadır. Bizde bu çalışmada, günümüzde yaygın olarak kullanılan hacla ilgili yazıların haccı hangi boyutta ele aldığına bakarak, tasnife çalışacağız. Bu tasnifin amacı hacı adaylarının hac hakkında bilgiler veren yazıların

hangilerinden ne derece faydalanabileceğini göstermektir. Bu tasnif esnasında bugünün şartlarında yaygın olarak kullanıldığını düşündüğümüz eserler incelenmiştir. Ancak hacla ilgili her kitabı alıp incelemek yerine onların genel özelliklerini belirlemeye çalışacağız.

Hac ile ilgili çalışmalar, genellikle hacın ibadet (fikhi), tarihi, hikmet, edebi, sosyal boyutlara gibi birbirinden farklı boyutları bir arada yer vermektedir. Bu nedenle, bu çalışmaların genel özelliklerini göz önüne alarak sınıflandırma yapmak daha uygun olacaktır.

1.4.1. Klasik Çalışmalar

M. Bayyigit'in, hacın sosyolojik boyutunu inceleyen kitabının takdim bölümünü kaleme alan Ünver Günay yapılmış çalışmaların genel yapısından şu şekilde bahsetmiştir. "İlahiyat ilminde geleneksel olarak, başka bir çok dinlerinkinde olduğu gibi, İslami ilimler alanında da daha çok İslam Dini'nin esasını teşkil eden prensipler ve ideallerin spekülâtif araştırılmasına önem verilmiştir" (M. Bayyigit, 1998). İslam Dini'nin beş temel esasından biri olan ve birçok boyutunun yanında uygulamaya dayalı tecrübî ciheti de bulunan hac ibadeti alanında da bu nazari ve spekülâtif araştırma ve düşüncenin ürünü olan eserler en büyük paya sahiptir. İlk dönemlerden itibaren yazılan ve haccı fikhi yönden izah eden, hac ile ilgili çalışmalar içinde en büyük paya sahip olan çalışmalardır. İlk dönemlerden itibaren yazılmaya başlayan ve her dönemde hac ile ilgili yazıların en yoğun olduğu tür olması nedeniyle, bu türe giren çalışmaları Klasik Çalışmalar diye adlandırdık.

Kur'an-ı Kerim'de İslam'ın dört temel ibadetinden namaz, oruç ve zekâtta mücmel ifadelerle ve ana hatlarıyla söz edilmesine karşılık, hacın daha ayrıntılı şekilde anlatıldığı ve muhtelif ayetlerde hikmeti, ihtiva ettiği alt ibadetlerin ifa şekli, hac yasakları, hacın cereyan ettiği mekânların tarihçesiyle ilgili önemli bilgi ve hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Aynı şekilde tefsir kitaplarında bu ayetlerin açıklanması münasebetiyle hacın tarihçesi, ifa şekli ve bu ibadetin yapıldığı mekân ve bölgeler hakkında bilgi verilir. Ancak hacın fikhi hükümlerinin yanı sıra literatürünün de ana malzemesini, hadisler oluşturmaktadır. Hac ile ilgili fikhi hüküm ve tartışmaların ele alındığı fıkıh kitapları, Kur'an-ı Kerim ayetleri, onların açıklaması olan tefsirler ve hadislerin açıklamalarına dayanarak hacın fikhi boyutunu oluşturma çabasının

ürünleridir. Bu nedenle, tefsir kitapları ve hadis kitapları büyük önem taşımaktadır. Özellikle, Hz. Peygamber'in hicretin 10.yılında yapmış ashabıyla birlikte yapmış olduğu hac, başka açılardan olduğu kadar ümmetin bu ibadeti öğrenme ve ifa etmesi yönüyle de model teşkil ettiği için ayrı bir önem taşımış ve Resul-i Ekrem'in bu haccını konu alan müstakil eserler yazılmıştır (Yaran, 1996:410). Hacla ilgili yazılan fıkıh kitapları genellikle haccın farziyeti, haccın farz olmasının şartları, haccın geçerli olmasının şartları, haccın çeşitleri, haccın farz, vacip ve sünnetleri, ihsar, fevat, bedel haccı, hac ve umrede kurallara aykırı davranışlar ve cezaları, umre, hacla ilgili kavramlar ve ziyaret mekânları gibi konuları ihtiva ederler (Karagöz ve diğ., 2008). Bu konuların ayrıntıları farklı düzeylerde olsa da hükümlerle ilgili genel konular bunlardır.

Haccı fıkhi boyutuyla inceleyen en yaygın çalışmaların başında ilmihallerin hac maddeleri, ansiklopedilerin hac maddeleri, fıkıh kitapları, hac rehberleri, haccı tanıtıcı çalışmalar gelmektedir. Ayrıca İslam'ı tanıtıcı mahiyetteki eserlerde de hac ibadetinin fıkhi boyutuna yer verilmektedir.

Hacla ilgili literatürün önemli bir bölümünü, haccın fıkhi hükümlerini, haccın adap, erkân ve hikmeti, tarihçesiyle hac mekânlarının fazileti de dâhil birçok yönüyle ele alan, çoğu belli bir fıkıh mezhebi disiplini içinde yazılmış eserler teşkil eder. Hacla ilgili fıkhi hükümler fıkıh kitaplarının ibadetler bölümünde namaz, oruç ve zekâtтан sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Bu gelenek ilk dönemlerden beri devam etmektedir. Zeyd b. Ali'nin Mecmuu, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin Cami'us Sağir, el-Cami'ul Kebir, el-Hucce ve İmam Şafii'nin el-Üm gibi ilk dönem fıkıh eserleriyle başlayan bu gelenek sonraki dönemlerde de devam etmiştir (Yaran, 1996:410-411). Günümüzde halk arasında yaygın olarak kullanılan ilmihal türü eserlerde de bu sıralama bulunmaktadır. Ayrıca, ilmihallerin geneli haccın adap, erkân ve hikmeti, haccın tarihçesiyle, hac mekânlarının faziletini de içine alacak şekilde haccı tanıtmaktadırlar. Böylece belli bir mezhep görüşüyle sunulan fıkhi kitaplar günümüzdeki en yaygın örnekleri ilmihaller olmaktadır. Günümüzdeki en yaygın olarak kullanılan ve Diyanet'in tüm hacı adaylarına hediye ettiği Diyanet Vakfı İslam İlmihali'nin Hac Maddesi bu konudaki en güzel örnek olmalıdır. Modern dönemde yazılan fıkıh eserlerinin büyük çoğunluğunun aksine klasik fıkıh kitaplarının tamamına yakını ise, haccı sadece fıkhi boyutta incelemektedir. Bunlar haccın şekli yönünü esas almışlardır. İbadetlerin nasıl

yapılacağı, eksik kalan yönleri olursa nasıl hareket edeceği hep bir kurala bağlanmıştır. Bunların yanında haccın adabı, erkanı, hikmeti, tarihçesi gibi bilgilere yer verilmemiştir. (Örneğin bk. el-Kuduri, 2006)

Hac ibadetini fihki boyutuyla ele alan hacla ilgili son dönem çalışmalarından birinde, haccın hikmeti şu şekilde açıklanır:

“Hac, fiziksel olarak Mekke’yi ziyaret etmek olsa da, esasen o insanın alışageldiği hayat tarzını ve kendini aşarak olması gerektiği noktaya doğru yolculuğa çıkmasıdır. İçgüdüleri, kalbi eğilimleri, akli fonksiyonları ve fiili davranışlarıyla Allah’ın huzurunda kendini yeniden bulma, keşfetmeğe gerçek kimliğini kazanma sürecidir. Yaşamayan anlayamaz, yaşayan da gerçekten yaşadıysa ondan ve benliğine kavuşturduğu yeni kimliğinden sıyrılamaz, kopamaz. Hayatın bu diliminde mutlulukla Allah’a kavuşabileceği önüne açılan yeni pencereden içeri girmiş ve önceki hayatını ekrandan seyreder gibi zihin ve kalp gözü ile izlemekte ve geriye değil daha deruni ve daha ilahi boyutta yol almaya kilitlendiğini görmektedir. Hac, Tevhit inancının insan hayatındaki kendini yeniden bulma ve asli hedefi yakalamadaki istasyonlarından biri ve saf ve berrak bir kalple Allah’a kavuşma hazırlıklarının yapıldığı en önemli süreçlerden biridir” (Özcan, 2007:12-14).

Yazar, haccı fihki boyutuyla tanıtmaya çalıştığı eserinde, haccın hikmetlerinden de bahsetmekte ve hac ibadetini anlamlandırmaya çalışmaktadır.

Hacı adayları, haccın ibadet/fıkıh boyutunu inceleyen bu eserleri okumak suretiyle hac ibadeti hakkında bilgi sahibi olurlar. Kura’larda isimler çıkıp hacca gideceği belli olduğu dakikadan itibaren hac yolcusunun yapacağı ilk şey, hac bilgisine ulaşmaktır. (Kurucan, 2008). Hacı adayının yapacağı ibadeti en ince ayrıntısına kadar öğrenmesi bir ihtiyaç, zarurettir. Bu bakımdan hacla ilgili öğrenmeye ilk önce İslam’ın beş temel esasından biri olan haccın ibadetle ilgili yönünü öğrenmek gerekir. Haccın diğer boyutları hakkındaki bilgilenme ibadet boyutunun ardından gelmelidir.

1.4.2. Hac Rehberleri

Hac rehberleri, farz olan hac ibadetini ömürde bir defa yapacak olan Müslümanların, hacla ilgili bilgilere yabancı kalmaları dolayısıyla, memleketten çıktığı andan itibaren uygulamaya yönelik olarak nerede, ne yapılacağını ayrıntılara girmeden adım adım anlatan pratik kitapçıklar olarak tarif edilebilir (Komisyon, 2000:13).

Hac rehberleri, literatürde yer alan fıkhi tartışmalara girmeksizin belli bir mezhebin görüşü ve mevcut tecrübe birikimi esas alınarak yazılan, hacı adaylarına bu ibadeti ifa hususunda yardımcı olmayı amaçlayan, genelde hac ibadeti esnasında yapılacak duaları da kapsayan eserler olup bir nevi hac ilmi halleridir. Her dönemde bol örneklerine rastlanan hac rehberlerine günümüzden; İrfan Yücel'in Hac Rehberi (1984), M. Kemal Pilavoğlu'nun Hac Rehberi (1968), Mevlüt Özcan'ın Hac Rehberi (1992), M. Saim Yeprem'in Hac ve Kurban Hükümleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Diyanet Hac Rehberi (2000) örnek verilebilir.

Hac rehberi türündeki eserlerden başka, yolculuk hazırlığından başlayarak geri dönüş kadar hac yolculuğunu anlatan ve hac ibadetinin çeşitli safhalarında yapılması sünnet veya müstehap olan duaları derleyen eserler, hac literatüründe farklı yer işgal etmelerine rağmen hac rehberi görevi ifa etmeleri bakımından pratik bir önem arz ederler (Yaran, 1996:412). Bu türün de örnekleri çok olmasına rağmen, bu türe örnek olabilecek Sevgilinin Evine Doğru adlı eserin önsözünden alıntı yaparak, eserin yazılış amaçlarından birinin de hacı adaylarını bilgilendirmek olduğunu görmekteyiz. "Sevgilinin Evine Doğru, hacca gidenlerin bir hac rehberi olarak okuyabileceği formatta hazırlandı. İsteyen herkes hac yolculuğu içinde bulunduğu bölümü açıp o bölümle ilgili notları okuyabilir" (Demirci, 2005). Bu önsözden de anlaşılacağı üzere, edebi kaygılarla yazılan bu tür kitaplar hac hakkında bilgiler içermesi münasebetiyle, hac rehberi görevi görmektedir.

Hac rehberleri hacı adaylarının kolay anlayacağı bir üslupla ve ilmi tartışmalara girmeksizin, belli bir mezhebin görüşünü veya uygulamadaki mevcut durumu anlatmaktadır. Bu yönleriyle hacı adaylarına cazip gelmektedirler. Ancak hac rehberlerinin kullanışlığı yönünden tekrar incelenmesi gerekmektedir. Zira değişen şartlar haccın insani-sosyal boyutunu daha çok ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda, hac rehberlerinin haccın ibadet boyutunun yanında, hac günleri boyunca hacı

adaylarının karşılaştığı gündelik, insani problemlere de çözüm önerileri sunacak şekilde geliştirilmesi bir ihtiyaç halini almıştır. Esasen mevcut hac rehberleri içinde pratik konulara az-çok yer verenleri bulunmaktadır. Ancak bunlar ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktır. Örneğin; hac rehberlerinin birinde “Faydalı Bilgiler” başlığı altında verilen pratik bilgiler oldukça dikkat çekicidir. Yazar, bu başlık altında; pasaport işlemleri, gerekli evraklar, muayene ve sağlık işlemleri, hac boyunca lazım olacak paranın döviz cinsiyle mukabili ve döviz mukabilindeki ince noktalar, uçak bileti temini, uçağın hareketinden önce havaalanına gelinmesi ve yapılması gerekenler, Cidde Havaalanı’na inen hacı adaylarının Mekke veya Medine’ye nasıl ulaşacağı, 1973 senesindeki vasıta ücretleri, delil ücretleri, Suudi Arabistan’da döviz alımı ve dikkat edilmesi gereken püf noktaları, otobüs yerine taksinin tercih edilmesi ve sebepleri, kalınacak evin seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlar, yurtdışından gümrüğe tabi olmadan getirilebilecek eşya listesi (av tüfeği, fişek, pikap, el feneri, kitap, 200 adet sigara...), sıcak ülkelere gideceklere sağlık öğütleri, yiyecek ve içeceklerin hangilerinin nasıl kullanılacağı, giyisi ve ayakkabı seçimi ve kullanımı, temizlik ve hijyen konuları ile 1972-1973 senesi hac mevsimi dolayısıyla hacca gideceklerin pasaport alabilmeleri için İçişleri Bakanlığı’nın tamiminde yer alan hususlar yer almaktadır (Yeprem ve Karaçizmeli t.y.:119-136). O günün şartlarında gerekli olan bu bilgiler, hacı adaylarının anlayacağı bir üslupla ve en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır. Bu bilgilerin günümüz şartlarına göre yenilenerek güncellenmesi büyük bir boşluğu dolduracaktır. Son yıllarda çıkan hac rehberleri içinde bu tür bilgiler yok denecek kadar az olduğunu müşahede etmekteyiz. Diyanet Hac Rehberi, hac ibadetinin yapıldığı mekânları ve Kâbe’nin konumunu resimlerle açıklarken, hacı adaylarına hacca ilgili pratik konularda dikkat edilmesi gereken hususları da kısaca açıklamaktadır. Bu cümleden olmak üzere; hacca hazırlık, hac yolculuğu, hakkında kısa bilgiler içermektedir. Ayrıca hacı adaylarına, hacca ihlâsla niyet etmesi, yaşantısındaki İslam’a aykırı unsurlardan kurtulmaya çalışması, yolculuk öncesi akraba, komşu, eş ve dostlarından helallik alarak iç dünyasını rahatsız edici düşüncelerden kurtarması, hac için sağlık, yolculuk ve ibadetle ilgili bilgilenmenin tam yapılabilmesi için Hac Seminerlerine katılması ve bu konuyla ilgili kitap, broşür, v.b. yayınları dikkatle okuması tavsiye edilmektedir (Komisyon, 2000:34-35). Diyanet Hac Rehberi bu bilgileri içermesi ve kullandığı üslupla, diğer güncel hac rehberlerinden ayrılmaktadır.

Hacı adaylarının, fazla ayrıntılı olmadığı, uygulamada kolaylık sağlayacağı düşüncesiyle ellerinden düşürmediği hac rehberleri, geçmiş yıllarda, Diyanet tarafından her hacı adayına verilmiştir. Ancak ilgililerinde belirttiği gibi, bu tür yayınlar pedagojik olmaktan uzaktır. Bu nedenle din eğitimcilerinin hazırlayacağı, herkesin istifade edebileceği nitelikte yayınlara ihtiyaç bulunmaktadır (Bayyigit, 1998:115). Hac rehberlerinin bazıları adeta uzman kişilere yönelik yazılmış fıkıh kitabı formatında hazırlandığı gibi; bazıları da hacı adaylarına “şöyle şöyle yap, böyle yapma” şeklinde emir veren, haccın asıl ve furuunu aynı derecede kabul eden, esneklikten uzak bir üslupla sunulduğu görülmektedir. Bu tür hac rehberlerini okuyan hacı adayları söylenilen her şeyi haccın aslından kabul edip yapmak isteyecektir. Oysaki öncelik haccın aslından olan ibadetlere verilmelidir. Örneğin, hac rehberlerinin birinde “Mekke’de boş vakitlerinizde hep Kâbe’yi tavaf ediniz” denilmektedir (Özcan, 1992:32). Ancak bu durum her hacı adayı için geçerli değildir. Suudi Arabistan ikliminin sıcaklığı, hacı adaylarının genelde ileri yaşlarda olması ve önemli kısmının kronik hastalığının bulunması, hacı adaylarının özellikle hac günleri öncesinde istirahat etmesi ve biraz temkinli olmaları gerekmektedir. Ancak hacda görev yapan doktorlar, hacı adaylarının istirahat tavsiyesine uymadıklarını ve bu yüzden daha çok hasta olduklarını, kendilerini daha çok yorduklarını ettiklerini ifade etmektedir (Özbek, 2007:114). Hacda görev yapmış bir doktorun “keşke ona (hacı adayına) daha önce mesela haccın en önemli rüknünün Arafat vakfesi olduğu ve Arafat’a sağlıklı bir şekilde çıkmanın önemi, nafile tavaf yapacağım diye sağlığını riske atmaması gerektiği anlatılsaydı” (Akdoğan, 2007:110). Bu tür hac rehberlerini okuyan hacı adayları kendilerini uyaran görevlileri dinlemeyecek ve haccını riske atacaktır.

Hac rehberlerinde ihram yasakları ve cezalarının uzun uzadıya anlatılması ve bunlarla ilgili ayrıntılı bilgilerin verilmesinin yanında insana zarar vermenin günahından pek fazla bahsedilmemektedir (Elik, 2007:428). Esasen yeri geldikçe beşeri ilişkilerden bahseden hac rehberleri mevcuttur. Ancak bunlar yeterli olmamaktadır. Beşeri münasebetlerle ilgili bilgilendirme yapan ender hac rehberlerinden birinde, bu konulara sadece şu kadar yer verilmektedir. “... Bir ibadet seyahati olan hac yolculuğunun kendine has sıkıntıları vardır. Bu itibarla sabırlı olmalı, kalp kırmamaya, kimseyi incitmemeye çalışmalı, vicdanını rahatsız edecek tavır ve hareketlerden uzak durmalıdır. Her an bir grup ve kabile içinde olduğunu unutmayarak beşeri münasebet,

adap ve görgü kurallarına riayet etmelidir” (Komisyon, 2000:38-39). Allah’u Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’de, hac sırasında kadına yaklaşmayı, günah sayılan davranışlara yönelmeyi ve kavga etmeyi yasaklamaktadır. (Bakara Süresi, 2/197) Dikkat edilirse Rabbimiz bizi hac konusunda uyarırken, öncelikle haccın ifsadına kadar götürülen ve ihram yasaklarından cezası en büyük olan cinsel ilişkiden hemen sonra günah olan davranışları zikretmektedir. Kavga etmeyi ise, günah olan davranışların ardından ayrıca zikrederek konunun önemini işaret edilmektedir. Hac gibi milyonlarca insanı bir araya getiren bir organizasyonda, kavgaların çıkabileceğinden hareketle, daha en başından Allah’u Teâlâ bizi uyarmaktadır. Fakat mevcut hac rehberleri bu konuya en fazla atıf yaparak geçmekte ve konunun önemini, hacı adaylarına kavratmamaktadır. Ayrıca ayette geçen “la refese” lafzı fahiş söz (Kandehlevi, t.y.:3) ve çirkin konuşmalar (Esed, 2003:57) diye de tercüme edilmektedir. Buna göre normal şartlarda caiz olan sözler/konuşmalar hacdayken haram olmaktadır. Normalde caiz olmayan sözler/konuşmalar ise, artık daha da günah olmaktadır (Kandehlevi, t.y.:3-4). Yine aynı ayetin sonunda Yüce Allah hac yolcusunun, hac öncesi hazırlık yapması gerektiğini buyurmaktadır. Bu hazırlıklar maddi yönden olduğu gibi manevi yönden de olmalıdır. Öyle ki hac yolculuğuna çıkılırken edinilecek azığın en hayırlısı, hacı adayına en çok lazım olacak olanı takvadır. İşte bu ayeti kerime ışığında hac rehberlerinin haccın ibadet boyutunun yanında, diğer yönlerini de kapsayacak şekilde hazırlanması bir ihtiyaç olarak ortada durmaktadır.

Kâbe’ye gitmek üzere yola çıkan her müminin en büyük arzularından biri de, gerek yol boyunca gerekse Mekke ve Medine’de birçok ziyaret yerlerini ziyaret etmek, buraların özelliklerini, nereyi, kimleri niçin ziyaret ettiğini bilmektir (Özcan, 1992:24). Hac rehberleri genellikle, başta Kâbe ve Mescid-i Nebevi olmak üzere kutsal topraklardaki ziyaret mekânları hakkında da bilgiler vermektedir. Hac rehberlerinden bazıları Kâbe, kısımları, tarihçesi ve Mescid-i Nebevi hakkında ayrıntılı bilgiler verip, diğer önemli ziyaret mekânlarının isimlerini zikrederken (Yücel, 1984), bazıları ise, Kâbe başta olmak üzere önemli görülen ziyaret mekânları hakkında bilgi vermektedir (Komisyon, 2000).

Ziyaret mekânları konusuna, mevcut hac rehberleri içinde, en ayrıntılı yer vereni hiç şüphesiz Kemal Pilavoğlu’nun hazırladığı Hac Rehberi’dir. Mezkûr kitapta, Harem-i

Şerif'in tarihi, Mekke-i Mükerrreme'de yer alan mescitler, Cennetü'l-Mualla, Cebel-i Sevr, Hira Dağı, gibi ziyaret mekânları tek tek tanıtılmaktadır. Ayrıca Mekke hakkında coğrafi malumat vermek suretiyle diğer hac rehberlerinden ayrılmaktadır (Pilavoğlu, 1968).

Hac ibadetinde yapılacak dualar belli olmadığı gibi buralarda eda edilen, tavaf, say, vakfe, şeytan taşlama... gibi menasikin sahih olması için dua edilmesi de zorunlu değildir. Hiç dua okumadan da, hac menasiki eda edilebilir. Fakat böylesine duaların makbul olduğu bu kutsal zaman ve yerlerde vaktin boş ve gafletle geçirilmesi, şüphesiz büyük bir mahrumiyettir. ... Kutsal belde de dua kitaplarında yer alan dualar okunabileceği gibi başka dualar da okunabilir... Duanın Arapça olması da gerekmez. İsteyenler, Türkçelerini de okuyabilirler, hatta içlerinden geldiği şekilde kendileri dua edebilirler. İhlâs ve samimiyetle yapılmak şartı ile böylesi daha da makbuldür (Yücel,1985:53-54). Hacı adaylarına kolaylık olması için hac rehberlerinin büyük çoğunluğunda hac esnasında yapılacak dualara da yer verilmiştir. Bulunulan yerin ve yapılan ibadetin mahiyetini de dikkate alarak, Peygamberimiz (s.a.v.)'in ve İslam âlimlerinin yapmış olduğu dualar, hacı adaylarının yararına sunulmuştur. Bu bağlamda, tavaf, say, vakfe, şeytan taşlama ve ziyaret mekânlarında yapılabilecek dualar, hacı adaylarına kolaylıklar sağlamaktadır.

Yeri gelmişken; hac esnasında, din görevlisinin elindeki dua kitabından dua cümleleri okuduğu, arkadaki hacı adaylarının da tekrar ettiği görülmektedir. Arkadaki hacı adayları Arapça bilmediği için din görevlisinin söylediği cümleyi aynen tekrar edememekte ve ortaya traji-komik görüntülerin çıkmasına sebebiyet vermektedirler. Üstelik din görevlisi de duayı yanlış telaffuz ederse, bir dua iki defa yanlış okunmaktadır. Etrafta Arapça bilen diğer ülke hacı adayları ise bu durum karşısında şaşırılmaktadır. Oysa dua, yüksek sesle değil, sade bir dil ve duyarlı bir kalple yapılmalıdır. Hele hele bağıra bağıra gösterişe kaçan bir tavırla dua yapmaktan şiddetle sakınılmalıdır (Erul ve Keleş, 2008:57).

Sonuç olarak, hac rehberleri fıkhi tartışmalara girmeksizin belli bir mezhebin görüşünü veya uygulamadaki mevcut durumu esas alarak hazırlandığı, ayrıntılara yer vermediği için, hacı adaylarına pratikte kolaylıklar sağlamaktadır. Bu yönleriyle hacı adayları hac rehberlerini ihtiyaç olarak görmektedirler.

Mevcut hac rehberlerinin, pedagojik olmaktan uzak, haccın beşeri yönlerine ve hacı adayının karşılaşılabileceği günlük problemlere yer vermeyen, hacı adaylarının sadece ibadetle ilgili ihtiyaçlarına yanıt veren bir biçimde yazılması ise, bu tür yayınların eksik yönü olarak görülmektedir. Esasen kabile başkanı ve din görevlilerinin rehberliğinde, belli bir organizasyonla hac ibadetini ifa etmeye çalışan hacı adayına, salt fikhi boyutta rehberlik etmektense; din eğitimcilerinin uygun bir üslupla, pedagojik kurallarla uyumlu, haccın insani ve pratik boyutunu da kapsayan ve hacı adayının haccın tüm yönleri hakkında bilgi sahibi olabileceği hac rehberine ihtiyaç bulunmaktadır. Zira hac ibadeti esnasında yaşanan olumsuzluklar fikhi hükümlerden ziyade organizasyon eksikliğinden hatta yokluğundan kaynaklanmaktadır (Bayraktar, 2007:436).

1.4.3. Edebi-Tasavvufi Çalışmalar

Hac ibadeti Müslüman milletlerin edebiyatına çeşitli yönleriyle akseden önemli bir konudur. Türk edebiyatında, divan şiirinde ve bilhassa dini ve tasavvufi edebiyatta bir mazmun ve remiz olarak yer alan hac için müstakil eserlerde yazılmıştır (Yaran, 1996:413). Bununla beraber edebi türler içinde “Hac edebiyatı” diye ayrı bir türe de rastlanmaz (Bayyığıt 1998:55).

Hacı adayları edebi-tasavvufi çalışmalar diye adlandırdığımız bu alana giren çalışmaları okuyarak hac özlemini canlı tutacak, haccın manevi havasına kendini alıştıracak ve hac ibadetiyle ilgili ziyaret mekânları, hac menasiki, hac ortamı, beşeri münasebetler, v.b. hakkında bilgi sahibi olacaktır. Bu yönüyle edebi-tasavvufi çalışmaların eğitici/öğretici yönü de bulunmaktadır. Zaten bu çalışmalardan bazılarının yazarları, eserini yazma gayelerini açıklarken, hacla ilgili bilgilendirmeyi amaçladığını belirtmiştir. Örneğin, 1947 yılında Cumhuriyet’in, vapurla yapılan, ilk hac seyahatine katılan Bedii N. Şehsuvaroğlu, bu hacla ilgili anılarını yazmasının nedenlerini şöyle sıralamaktadır:

“Hac için karar verecek idarecilerimize Hicaz’ı tanıtmak, 2. Hac müsaadesi verildiği takdirde, Hicaz’a gidecek vatandaşlarımıza, mahalli ihtiyaçlar hakkında bir fikir vererek onların hazırlıklı gitmelerini temin etmek, 3. Dini hislerle, verem mücadelesi gibi içtimai yardım hislerinin müvazenetini temin etmek (Bayyığıt, 1998:63-64).

1973 yılında hac ibadetini ifa eden N. Fazıl Kısakürek'in hac hatıralarını yazdığı, Hacdan Çizgiler, Renkler ve Sesler adlı eserinde bir takım bilgilendirme amaçları taşıdığı görülmektedir. Buna göre, Kısakürek, haccı yapan hacı adayları ve haccı yaptıranlar (organizasyonu düzenleyenler) hesabına hac olayını ve yapılması gerekenleri açıklamaktadır. Hac ibadetini yapmak için yola çıkanları haccın manasını idrake davet eden şair, hac ibadetinin organizasyonunu düzenleyenlere de organizasyonun eksikliklerini göstererek çözüm yolları üretmektedir (Kısakürek, 1997:123-127; Bayyigit, 1998:67-71). 1973 yılındaki hac yolculuğundan sonra dile getirdiği sorunların, çözüm yollarını o zamandan gösteren duyarlı şairin tespitleri büyük önem arz etmektedir:

Giriş noktalarının tanzimi,

Mekke'de barınakların en iyi şekilde temini

Tavafların düzenlenmesi

Arafat, Müzdelife, Mina yolunun milyonluk yığınlara göre yapımı ve kollarılması

Mina'da şeytan taşlama ve kurban kesme işlerinin kontrolü

Medine ziyaretlerinin planlaştırılması

Meydan yerlerinde misafirhane ve otellerde, radyo ve televizyonla hac faaliyet ve ruhunun talim ve telkini.

Hac organizasyonu ile ilgili alınabilecek tedbirleri bu şekilde sıralayan şair daha sonra bu maddeleri açıklama cihetine gitmektedir. Bu açıklamalara göre; hacıların yığılmasını önlemek, faydasız uzun muameleleri en kısa şekle sokmak, haccın devlet kontrolünde bir organizasyonla yapımını temin etmek, hacılara tabldot yemek verilmesi (yemek işinde devlet elinden faydalanmak), tavaf dairelerini genişletmek, Arafat ve Müzdelife arası birkaç paralel yol yapmak, bunları şeytan taşlama ve kurban kesmede uygulamak, İslam ülkelerine ait 4 dille Arapça, Türkçe, Urduca, farsça televizyon, gazete ve broşür neşriyat dağıtılması uygulamaya koyulmalıdır (Kısakürek, 1997; Bayyigit, 1998:69-71). Bugün bu önerilerin hala bir kısmı uygulanamamıştır. Yaklaşık kırk yıl önceki hac ibadeti sonrasında, hac organizasyonunu devletleştirmeyi, yemek hizmeti verilmesini ve televizyon, gazete ve broşürlerle hacı adaylarının eğitimini öngören tavsiyeler, şairin

basiretine karşılık hizmet sunanların bu işlerde geri kalması son derece düşündürücüdür. Ancak hacla ilgili yazılmış edebi eserlerin aynı zamanda bilgi kaynağı olarak gösterilmesine de güzel bir örnektir.

Hac ile ilgili yazılmış edebi türler içinde manzum eserlerde yer almaktadır. Eski-yeni edebiyatta hac konusunda yazılmış müstakil manzumeler de çokça yer almaktadır. Birçok mutasavvıf şair tarafından kaleme alınan bu tür şiirler aynı zamanda Zilhice ayında tekkelerde hac ilahisi olarak okunmak üzere bestelenmiştir. Hacca dair manzum ilmiyeler de yazılmıştır (Yaran, 1996:413). Hac ile ilgili manzum eserler, hacca gitmeyenlerin hacca olan şevk ve isteklerini, özlemlerini artırırken; hacca gitmiş olanların hatıralarını canlandırır ve aynı havayı tekrar solumasını sağlar. Bunların yanında hac yolculuğu, hac menasiki, ziyaret mekânları, haccın adap ve hikmetleriyle ilgili bilgiler içermektedir.

Edebi türler içinde yer alan hatıralar ve mektuplar da hac hakkında bilgi vermektedir. Hac hatıralarının yazıldığı eserler ya da hacdan gönderilen mektuplar hac ortamı, kutsal mekânlar ve manevi atmosferi yansıtmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tür yazılar, hac organizasyonu, karşılaşılan sıkıntılar, hac ibadetinin ifa edildiği mekânlar, ikamet edilen ev veya oteller, yolculuk sırasında yaşananlar gibi konularda bilgi vererek hacca gidecek olanların bilgilendirilmesini sağlamaktadır. Yine hatıra ve mektuplar, yazarlarının hacda yaşadığı manevi hava, edindiği tecrübe, hac sırasında gördüklerinin iç dünyasına etkileri ve bunların tezahürleri gibi konularda da dini tecrübelerin aktarılması ve haccın anlamlandırılması yönlerinden büyük önem taşımaktadır. Bu tür yazılar vasıtasıyla, hac ibadetinin, kişide gerçekleştirdiği değişim ve dönüşümler, insana etkileri ve eğitici yönleri daha net ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, hac ibadetinin, sonradan Müslüman olmuş iki yabancı şahsın kalp ve zihinlerindeki etkilerini gösterecek örnekler vereceğiz.

Yahudi kökenli 26 yaşında bir gazeteciyken, Berlin’de eşiyle beraber Müslüman olan ve hemen hac yolculuğuna çıkan Muhammed Esed, bu hac yolculuğu sırasında eşini kaybeder. Hac hatıralarını da Mekke’ye Giden Yol adlı hatıratında anlatır.

“Sabahın erken saatleriydi henüz, ama daha şimdiden yoğun, bunaltıcı bir sıcak vardı havada. Evlerden çoğunun önünde, üzerinde yorgun insanların düşüp uyuduğu peykeler vardı. Kervanımız salına salına şehrin merkezine

doğru ilerlerken kaldırmsız caddeler gittikçe daralıyordu. Tavafa sadece birkaç gün kaldığı için caddelerde büyük bir kalabalık vardı: Beyaz ihramlar içinde hacı adayları ve geçici olarak günlük kıyafetlerini giymiş ötekiler... Orada, Mescidin geniş avlusunda yükselen, siyah kadifeyle örtülü, isminin de ifade ettiği gibi mükemmel bir küp, bir sükûn adası. Dünyanın bütün öteki mimari yapılarından daha sükûnet dolu. Öyle anlaşılıyordu ki Kâbe'yi ilk defa inşa eden kişi Hz. İbrahim (a.s.) insanın Allah önündeki tevazu ve acziyetini remzetmek istemişti” (Demirci, 2005:342-343).

Muhammed Esed, alıntı yaptığımız yukarıdaki bölümlerde, bize öncelikle hac yolculuğu ve hac ortamı hakkında bilgi vermektedir. Daha sonra da Kâbe'nin sade yapısının ifade ettiği anlamları, iç dünyasındaki yansımaları aktarmaktadır. Her iki durumda da hacı adayları hatıralardan istifade etmektedirler.

Amerika'da ırkçılığın had safhaya ulaştığı yıllarda, siyahîlere karşı oluşan, yüzyılların birikimi olan, ayrımcılığın karşısında durmuştu, Malcolm X. Bunu yaparken, beyaz insana iyi olarak bakmayı hiç denememişti. Ölümünden bir yıl önce İslam'ı seçmiş ve hemen hac yolculuğuna çıkmıştı.1964 yılındaki hac yolculuğu onun ruh ve fikir dünyasını baştanbaşa değiştirmiştir. Öyle ki “Tanrı siyahtır”, sloganıyla yıkanmış zihnini hacda tümüyle değiştirir, dönüştürür. Malcolm X hacdan gönderdiği mektubunda ırk problemini silip atan tek dinin İslam olması nedeniyle, “Amerika İslam'ı anlamak zorunda”, diyerek yaşadıklarını anlatmaya başlıyor.

“Son onbir gündür, gözleri mavinin en mavisi, saçları sarının en sarısı, derisi beyazın en beyazı Müslüman kardeşlerimle, hem aynı ve bir Allah'a ibadet ediyor, hem de aynı tabaktan yiyor, aynı bardaktan su içiyorum. Beyaz Müslümanların sözlerinde ve yaşadıklarında, Nijeryalı, Sudanlı ve Ganalı siyah Müslümanlarla hissettiğim aynı samimiyeti hissettim. Hepimiz kardeşiz, gerçekten kardeşiz. Onların bir Allah'a olan imanları beyaz olmayı kafalarından, beyaz olmayı davranışlarından, beyaz olmayı tavırlarından alıp götürmüş... Buradan anlıyorum ki, Amerikalı beyazlar Allah'ın birliğini kabul edebilseler, belki de, insanın birliğini kabul etmeye

hazır olacaklar. Başkalarını sırf tenindeki renk farklılığından dolayı itmeye, aşağılamaya, dışlamaya son verecekler” (Demirci, 2005:334-335).

Malcolm X'in yaşadığı dönemdeki en büyük problem, özellikle de siyahîler için, ırkçılıktır. Hac ibadetinin tüm insanları bir araya getiren özelliği ırkçılık mağduru bir insanın iç dünyasını bu şekilde etkilemektedir. Bu da haccın hikmetlerinden sadece biridir.

Hatıra tarzında Cumhuriyet döneminde yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Hacca gidenlerin duygu ve düşüncelerini içeren bu çalışmalar hacca gideceklere pratik bilgiler vermesi bakımından da önemlidir. Bu çalışmalardan biri kara yoluyla hacca gideceklere yol boyunca uğrayacakları yerleri ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Emekli bir tarih öğretmeni tarafından kaleme alınana bu çalışmada; haccın fıkhi boyutu kısaca izah edildikten sonra yol güzergahı ile ilgili bilgiler verilmektedir. Yol boyunca uğranabilecek yerler, hacı adaylarının yapacağı işler ayrıntılı olarak yer almaktadır. Ayrıca hacı adaylarının dikkat etmesi gereken hususlar anlatıldığı gibi hacı adaylarının manevi bir atmosferde ibadetlerini yerine getirmesi de tavsiye edilmektedir. Kabe ve kutsal topraklar hakkında da bilgiler içeren kitap, hacı adaylarının kutsal topraklardaki hac günlerini iyi değerlendirebilmesi için tecrübeye dayalı bilgiler vermektedir (Ağar, t.y.). Bu tür eserler özellikle kitabın yazıldığı yıllarda hac yapacakların karşılaşacağı durumlara hazırlaması açısından da kolaylık sağlamaktadır.

Hatıralar ve mektuplar gibi hac hakkında bilgi veren edebiyat türlerinden biri de seyahatnamelerdir. Özellikle son yüzyılda teknolojinin gelişmesine bağlı olarak, ulaşım imkânlarının hızlanması seyahatnamelerin hacı adayları için bilgi aracı olması noktasında eski önemini kaybetmiştir. Ancak özellikle önceki dönemlerde hac yolculuğu, çekilen meşakkatler ve manevi atmosfer hakkında bilgi vermesi açısından hala büyük öneme sahiptir. İslam'ın ilk yıllarından itibaren Mekke ve Medine'nin tarihi, coğrafyası ve faziletine dair çeşitli eserler yazılmış, ayrıca bu iki şehir hac rehberi niteliğindeki birçok kitaba konu olmuştur. Diğer taraftan İslam dünyasının önemli şehirlerini görmek ve hac görevini ifa etmek isteyen seyyahların yazdığı seyahatnamelerde de Mekke, Medine, Harem ve hac menasikinin yerine getirildiği mekânlar hakkında coğrafi ve tarihi bilgilerin geniş bir şekilde aktarıldığı görülmektedir (Öztürk, 2008:5).

Kur'an ve sünnetteki seyahatle ilgili teşvikler yanında süratle gelişen fetihler sonucu İslam dünyasının geniş bir coğrafyaya yayılması, İslam ülkelerini ve bunları birbirine bağlayan yolları tanıma ihtiyacını doğurdu. Siyasi, idari, askeri ve ticari sebeplerle birlikte ilim tahsili ve hac görevini yerine getirme arzusunun doğurduğu bu ihtiyaç, erken zamanlardan itibaren bir seyahatname literatürünün oluşmasına neden oldu (Öztürk, 2008:4). Günümüzde daha çok hatırat şeklini alan bu türe ait eserler, daha çok coğrafi malumat verme amacı gütmüşlerdir. Seyahatnameler, uzun süren yolculukları, yolculuk sırasında görülen yerleri, bu yerlerin tarihi, coğrafi, içtimai, iktisadi ve kültürel hayatına dair bilgileri ihtiva etmesiyle de öneme sahiptir. Ancak esasen hemen bütün seyahatlerde hac temel ve ortak amil olarak görülmektedir. Özellikle Batı İslam dünyasından Doğu'ya yapılan yolculukların en önemli sebebini hac ve ilim tahsili teşkil etmiştir. Bu nedenle seyahatnamelerde hacla ilgili bilgiler geniş yer bulmaktadır. Önemli şehirlerle Mekke arasındaki yol güzergâhı, Mekke ve Medine hakkında bilgilerin yanında, Kâbe, Kabe'nin tarihçesi, kısımları, özellikleri, zemzem kuyusu, Harem ve haccın ifa edildiği diğer mekanlar ve ziyaret mekanları hakkında tafsilatlı veya özet bilgiler, seyahatnamelerde anlatılmıştır. Ayrıca haccın eda edilişi sırasındaki uygulamalar ve hac menasikine de seyahatnamelerde yer verilmiştir. Seyahatnameler ilk dönemlerde Müslüman seyyah ve âlimler tarafından yazılmıştır. Müslüman âlimlerin önemli kısmını Batı İslam dünyasından hac ve ilim tahsili için kutsal topraklara gelenler oluşturmaktadır. 16. yüzyıldan sonra ise Avrupalı seyyahlar şahsi merak veya özel görevle hac yolculuğuna çıkmıştır. Bunlar ya İslam'a girerek veya Müslüman kılığına girerek hac mekânları ve hac ortamı hakkında bilgi vermişlerdir. Avrupalı seyyahların yazdığı seyahatnamelerin önemli kısmının gerçeklerden uzak olduğu anlaşılmaktadır. Sömürge devletlerinin sömürgelerini daha iyi kontrol etmek için haccın etkilerini araştırmak için gönderdiği seyyahlar da bulunmaktadır. Batılı seyyahların Mekke'deki hac menasiki, içtimai hayat, dini samimiyet ve derin maneviyat hakkında da bilgi verdiği görülmektedir. Hacı adayları günümüze ulaşan veya tercümesi yapılmış olan seyahatnameleri okuyarak daha önceki hac seyahatleri hakkında bilgi sahibi olup, şimdiki haccın meşakkatlerinin azaldığını görecektir ve bunları sağlıklı bir şekilde tefekkür ettiğinde, hac günleri karşılaştığı küçük problemlere aldırış etmeyecektir. Ayrıca haccın manevi yönünü daha iyi yaşama imkânı bulacaktır.

Hac, aslında manevi ve deruni bir tecrübedir. Çünkü diğer ibadetlerde olduğu gibi hac ibadetinde de olduğu gibi aslolan aklileştirme değil, içselleştirmedir (Erul ve Keleş, 2004:4).

Diğer ibadetlerde olduğu gibi hac bahsinde de içsel şartlardan söz edilir; çünkü her ibadetin bir dışsal birde içsel şartları vardır. Haccın içsel şartları; dünyaya bağlanmama hissi, Allah'tan mağfiret dileme, tüm inananların tıpkı Hesap Günü'ndeki gibi Allah karşısında eşit olduğu hissi ve harici faktörlerden kaynaklanan tüm toplumsal farklılıklardan arınma duygusudur. Dahası, bu içsel şartlar Allah'ın evini ziyaret etmekle Allah'a yaklaşmak, Kâbe'yi tavaf etmekle insanların atasının yani Hz. Âdem (a.s.)'in sahip olduğu cennetsel konuma gelebilmek ve Hz. İbrahim (a.s.)'inki gibi saf bir inancı yaşamak gibi faktörler de vardır (Nasr, 2003:71). Haccın bu içsel şartlarını farklı üsluplarla açıklayan eserlere tasavvufi eserler diyoruz.

Hacla ilgili yazıların tasavvufi türüne girenler daha çok haccın mebrur olması için, haccın sırlarına ermeyi, haccın feyziyle feyizlenmeyi gerekli görmektedir. Bu tür eserler haccı manevi arınma, durulma ve dirilme hadisesi olarak görmektedir. Haccın adap ve hikmetlerini kendine has üsluplarla açıklayan tasavvufi yazılar, kişinin haccın layıkıyla yapılması halinde, insan ruhunun asli rengini, ahengini ve iklimini bulduğu, feyz yağmurlarıyla yıkanıp arındığı, ruhaniyet tezahürleriyle dolu ibadetler olacağını belirtmektedir (Topbaş, 2006:6). Bu tür eserler, haccın derin manasını kavramada bir kapı açmayı hedeflemektedir. Gazali'nin Esrarı'l-Haccı bu konudaki en önemli örneklerdendir.

Hacla ilgili yazılmış tasavvufi yazılar, gazete, dergi ve internet ortamında da sıklıkla yer almaktadır. Böylece geniş halk kitlelerine ulaşarak, hacla ilgili her bir kavramın hikmetlerini açıklamaya, şeklin arka planındaki gerçek anlamlara ulaşmaya çalışır.

“Tasavvufta hac, gönüllerdeki imanı kemale erdiren ve mahşerin bir benzerini daha bu dünyada yaşatarak; “ölmeden evvel ölünüz!” sırrına ermeye vesile olan bir ibadettir. Haccın manevi yönü, zahiri yönünden çok daha ehemmiyetlidir. Hz. Peygamber (s.a.v)'in “haccı mebrur” ifadesiyle kastettiği hac da, baştanbaşa manevi güzelliklerden ibaret ve ruhaniyetle dolu olan bir ibadettir. Bu yönüyle hac; dua, tevbe ve istiğfar ile gönüllerin ilahi rahmet, bereket ve faziletlere nail olmasıdır. Hayatın Salih amellerle

mamur edilmesidir. Hacdan sonra da bu güzel halin devamı için Cenab-ı Hakk'a söz verilmesidir” (Topbaş, 2006:18).

Hacla ilgili her kavramın arkasında yatan bir takım deruni manalar, gerçek anlamlar yatmaktadır. Buna göre; ihramla hacı aday, sırf ibadet kastıyla, helal ve mubah olan bazı şeyleri kendisine yasak etmektedir... “hacda kötü söz, çirkin davranış, günaha sapma ve kavga yoktur.” (Bakara Süresi, 197) ayetinde, Kur’an ihramlıya üç türlü yasaktan söz etmektedir:

“Rafes” kapsamı içine girecek cinsel arzularla ilgili konuşma dâhil, her türlü şehvi yasaklar,

“Fısk ve fusük” kapsamı içine girecek her türlü günah, kötülük ve masiyetler,

“Cidal” kapsamına girecek başkalarıyla kavga, kapışma, tartışma, sövüşme, dövüşme v.b. bütün olumsuz davranışlar.

Dikkat edilirse bu üç çeşit yasaktan ilki, kişiyi şehvetine, ikincisi nefesine, üçüncüsü de başkalarına karşı korumayı amaçlamaktadır. Bunun anlamı kişi, hac esnasında ne şehvetiyle, ne nefsiyle, ne de kardeşleriyle en küçük bir problem yaşamamalı, barış içinde olmalıdır. İnsanların genellikle birçok günaha girmelerine sebep olan bu üç cephedir (Erul ve Keleş, 2004:17).

İhramın hikmeti bu şekilde açıklandığı gibi, hac esnasında yerine getirilen her görevin bir anlamı, hikmeti olduğu ifade edilerek, hac ibadetinin hayatı olumlu yönde değiştirmesi hedeflenmektedir.

Haccın zahiri yönünü aşp, hacdaki şekil ve sembollerin arkasındaki gerçeklere vakıf olan hacı adayı hac ibadetini layıkıyla yerine getirmiş olacaktır. Layıkıyla ifa edilen hac, yani haccı mebrur, ilahi af müjdesinin yanında kula mesuliyet, affedicilik, kalbi ve bedeni daima temiz tutmak, İslam kardeşliği, üstünlüğün ancak takva ile olduğu şuuru, helal kazanç hassasiyeti, tevekkül, teslimiyet ve ihlâs gibi manevi haslet ve güzellikleri kazandırır. Haccın dünyevi ve uhrevi kazançları bunlarla sınırlı değildir (Topbaş, 2006:21).

1.4.4. Haccın İçtimai Boyutuyla İlgili Çalışmalar

Hacda bir araya gelen insanlar, dünyanın gördüğü e kapsamlı ve görülmeye değer içtimai oluştururlar... Hiç şüphe yok ki hac, büyük çeşitlilikteki milyonlar üzerinde öğretici, saflaştırıcı, irtibat ve iletişim sağlayan, uzlaştırıcı bir vazife gördü (R. el-Faruki ve L. el-Faruki, 1999:163). Haccın içtimai boyutunun birçok faydaları bulunmaktadır.

Haccın içtimai faydaları genellikle haccın hikmetleri ve adaplarıyla birlikte ele alınmıştır. Ancak bu konuda müstakil çalışmalar da mevcuttur. Haccın içtimai boyutu edebi-tasavvufi ve siyasal kitaplarda sürekli olarak kendine yer bulmuştur. Hacda bir araya gelen milyonları bir mutasavvıf mahşerde, haşrolunan insanlığın Allah'ın huzuruna getirilişine benzetirken; bir siyasetçi, İslam'ın yıllık kongresine, fikir alış verişi için Müslümanların bir araya gelişine benzetmektedir. Şüphesiz, Allah'u Teâlâ'nın emri olan haccın tek yönlü bir anlamı yoktur. Allah haccı farklı faydaları dolayısıyla emretmiştir. Nitekim Allah'u Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de, hacda insanlar için menfaatler bulunduğunu, hacca gelenlerin bunları yakinen göreceğini, (menfaatleşeceğini, bunlardan faydalanacağını) buyurmaktadır (Hac Süresi, 28).

Beş vakit namaz, Cuma ve bayram namazlarında olduğu gibi hac da ferdi değil kolektif bir ibadettir. Beş vakit namaz günlük, Cuma namazı haftalık, hac ise yıllık bir kongre gibidir... Hac, ferdi şuurun asgari seviyeye inip maşeri ve içtimai şuurun azami hadde ulaştığı bir ibadet şekli olarak görülmektedir (Uludağ, 2006:94). “Hac, toplumsal bir olgu ve toplumsal bir vakıdır. Çünkü yüzyıllar öncesinden devam ede gelen ve kıyamete kadar devam edecek olan bir süreçten anlam ve hayatiyet kazanmaktadır” (Doğan, 2006:471).

Dünyanın her yerinden Müslümanlar memleketlerinden kalkıp, Allah'ın emrini ifa etmek amacıyla Beytullah'a gelmektedir. Belli mekânlarda gerçekleştirilen hac ibadeti vasıtasıyla, dilleri, ırkları, renkleri farklı Müslümanlar birbirleriyle münasebet kurmaktadır. Bu münasebet aynı mekânlarda bir araya gelen insanların oluşturduğu bir kongre; kefene benzeyen ihram örtüsüne bürünen milyonların mahşerin provasını yapması, anlamlarına gelmektedir.

Haccın içtimai yönünü ele alan kitaplardan bazıları bu anlamları, hikmetleri ve bunların arkasında yatan faydaları mülahaza ederken, bazıları da bu şekilde bir araya gelen

insanların birbirleriyle ilişkilerini ele almaktadır. Hacı adayları, haccın içtimai cihetini göz önüne alarak hazırlanan kitap veya yazıları okuyarak, daha önce hiç görmediği muazzam hac olayı hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Bu tür yazılar sayesinde, hac ortamını kafasında canlandırır, bir araya gelen insanlara düşünerek hac olayını toplumsal yönlerden de anlamlandırma gayreti içine girer. Hac ortamına daha kolay intibak sağlayarak, hac günlerini daha iyi değerlendirme imkânı yakalar. Ayrıca hacda bir araya geldiği yabancı hacı adaylarına ürkerek yaklaşmak yerine onlara sevgi, saygı ve kardeşlik duygularıyla yaklaşır. Böylece olası korku ve kaygılardan uzaklaşmış olur. Diğer ülke Müslümanlarının gözünde Türkiye insanının temsilcisi olduğu bilinciyle hareket etmesi gerektiğini bilir. Tüm bunların yanında, hac yaratıldıkları ilk halde, dünyevi farklılıklarından tamamıyla arınmış olarak Allah'ın huzuruna vardıkları gün olan Hesap Günü'nün bir provasıdır. Allah'ın huzurunda, zengin-fakir, efendi-köle, kibar-kaba ayrımı yoktur. Hepsi eşittirler (R. el-Faruki ve L. el-Faruki, 1999:166). Bu provadan sonra hacı adayları, ahirette, Allah'ın huzuruna çıkacağını hatırlar ve bunu en yakın şekilde hissederek, kulluğunun bilincine varır. Tüm bu yönleriyle haccın içtimai boyutunun bilincine varabilmek için bu türe giren eserlerden istifade etmek gerekmektedir.

Hac, tek hedefe sahip, ayrı milletlere mensup Müslümanların, İslam âleminin Batı ve Doğu'sundan Mekke'ye doğru akın etmelerine Beytullah el-Haram'da bir araya gelerek birbirlerini daha iyi tanımlarına sebep olmaktadır (Şirazi, 1984:12). Sünniler, Şiiler ve diğer mezhep mensupları biraz birbirlerinin hallerine dikkat etseler, biraz havsaladan çıksalar, birbirlerinin hallerini sorsalardı, aralarına sokulan nifak ve yalanların farkına varırlardı (Beheşti, 1987:26). Hac, kalabalık topluluklarla ifa edildiği sürece, mezhep ve fırkaların en azından birbirlerine düşmanlığı sona erecektir. Hac, Müslümanların birlik ve dayanışmalarını takviye eden, onlar arasındaki nifak ve bölücülük etkenlerini, sınıfsal ayrıcalıkları yok eden çok muhteşem sosyal (içtimai) bir ibadettir (Şirazi, 1984:27).

Hac yıllık kongredir. Her devletin ya da ulusun, uzak yakın herkesin katıldığı toplantıları olur. Böylece birbirlerini tanımları, kendi durumlarını öğrenmeleri, simgelerini saygıyla yüceltmeleri amaçlanır. Hac da Müslümanların yıllık kongresidir, güçlerinin gösterildiği, askerlerinin toplandığı, dinlerinin yüceltildiği bir gövde

gösterisidir (Ed-Dihlevi, 2003:324). Bu birlik ve gövde gösterisinin İslam dünyasının dışında etkileri de söz konusudur. Losrop, hac hakkındaki çekincelerini şöyle dile getirmektedir: Muhammed'in haccı mukaddes bir farz olarak ilan etmesinden sonra, Mekke şehri bugüne kadar her yıl renk, ırk ve dil bakımından birbirine benzemeyen ve çeşitli ülkelerden gelen yüz binlerce Müslüman tarafından dolup taşmaktadır. İslâm dünyasının her köşesinden gelen bu Müslümanlar, Kâbe'nin önünde yüz yüze gelerek birbirlerini tanımakta ve ülkelerinde olup bitenleri birbirlerine aktarmaktadırlar. B getirdiği heybetli görünüşün ve muhteşem kalabalığın İslâm dünyası için önemini daha fazla açıklamama sanırım gerek yoktur. Ancak şunu belirteyim ki, hac İslâm dünyasının yıllık kongresidir. Dünya Müslümanları bu kongreye belli sayılarda Müslüman göndermekte ve İslâm'ın kalkınması ve yayılması için yeni kararlar almaktadırlar. Hac yolu açık olduğu müddetçe İslâm dini yayılacak ve Müslümanlar birlik ve beraberlik bakımından güçleneceklerdir. Bu büyük İslâm kongresi, İslâm hareketinin uyanmasına sebep olmaktadır. İslâm ve Müslümanların, bu hac mevsimindeki çok büyük ve korkulu görüntüleri bütün dünyaya gösteri halinde yayılmakta ve böylece İslâm ve Müslümanlar için büyük bir propaganda aracı olmaktadır (Talu, 2009).

Haccın dünya Müslümanlarını bir araya getirmesinin iktisadi faydalarına da dikkat çekilmektedir. Hac törenleri bittikten sonra ise her millet kendi ürünlerini piyasaya sürmeli, böylece iktisadi işlerini, sanayi ve ticaretlerini daha da güçlendirmeye bakmalıdırlar (Şirazi,1984:14). “(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur...” (Bakara Süresi, 2/198). Allah'ı Teala, hac döneminde ticaret yaparak para kazanmasının hiçbir sakıncasının olmadığı, buyurmaktadır. Buradan hareketle, haccın İslam Dünyası'nın, hac aracılığıyla, kendi aralarındaki ticareti artırmasının faydaları da zikredilmektedir. Günümüz dünya iktisadının, belirli günlerde, belirli ülkelerde, sergi ve fuarlar açmasını örnek alarak, hac büyük bir fuara döndürülmelidir (Beheşti, 1987:53).

Hemen bütün ırklara mensup olan, fizyonomileri, ruhi özellikleri, sosyal konumları ve coğrafi bölgeleri farklı bulunan birçok insanın katıldığı hac ibadeti günlerinde Mekke ve Medine'yi dolduran kalabalıkları seyretmek, bu sayede birlik içinde çokluğun ve çokluk içinde birliğin tecellilerine

muttali olmak, gerçekten İslam'ın azamet ve mükemmeliyetini müşahede etme sonucunu doğurmaktadır (Erul ve Keleş, 2004:5).

Sonuç olarak hac yolculuğu öncesinde haccın içtimai boyutuyla ilgili çalışmaları okuyan hacı adayı, hac esnasında kalabalık yığınların aynı amaç doğrultusunda tek vücut gibi hareket ettiğini gördükçe, haccı daha iyi anlamlandırarak, kalabalığın arka yüzündeki gerçekleri daha iyi fark edecek ve böylece haccın eğitici yönünü bizzat müşahede edecektir.

BÖLÜM 2: ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ BULGULAR VE VERİLER

2.1. Yöntem

2.1.1. Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri

Araştırmanın evreni ve örnekleme, Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ il müftülüklerinin 2009 Yılı Hac Seminerleri'ne katılan hacı adaylarıdır. Her üç ilde de, seminerlerin sonuncusuna katılan 455 hacı adayı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Hacı adaylarının eğitimini ve bu bağlamda hac seminerlerinin inceleyen araştırmamızın örnekleminin demografik özelliklere göre dağılımı aşağıda tablolar halinde belirtilmiştir:

Tablo 1: Hacı Adaylarının Cinsiyete Göre Dağılımları

Cinsiyet	N (Sayı)	% (Yüzde)
Erkek	229	50,7
Kadın	226	49,3
Toplam	455	100

Tablo 1'deki verilere göre araştırmaya katılan hacı adaylarının %50,7'si erkek, %49,3'si kadındır. Kadın hacı adaylarının da neredeyse erkekler kadar yoğunluk oluşturduğu görülmektedir. Daha önceki yıllarda, hacca giden erkeklerin oranı kadınlardan fazladır (Bayyığıt,1998: 87). Fakat son yıllarda değişen sosyal, ekonomik ve teknolojik hayata dair değişen nedenlerle kadınların sayısının arttığı düşünülmektedir. Bu durum aynı zamanda hacı adaylarının eğitim faaliyetlerinde kadınlara yönelik problemlerin üzerinde daha fazla durulması gerektiğine işaret etmektedir.

Tablo 2. Hacı Adaylarının Yaş Gruplarına Göre Dağılımları

Yaş	N	%
20'den küçük	4	0,9
20-34	14	3,1
35-44	45	9,9
45-59	190	41,9
60-74	176	38,9
75' büyük	24	5,3
Toplam	453	100

Tablo 2'deki verileri incelediğimizde, örnekleme oluşturan hacı adaylarından 20 yaş altındakiler %0,9, 20–34 yaş arasındakiler %3,1, 35–44 yaş aralığında olanlar %9,9, 45–50 yaş aralığında olanlar %41,9, 60–74 yaş aralığında bulunanlar %38,9 ve 75 yaş üstündekiler %5,3 oranındadır. Ayrıca örnekleme oluşturan hacı adaylarından iki kişi yaşını belirtmemiştir. Görüldüğü üzere hacı adaylarının önemli bir bölümünü orta ve ileri yaş gruplarındaki hacı adayları oluşturmaktadır. Farklı yanlış inanışların etkisi ve çevre baskısı nedeniyle hacı adaylarının hac ibadetini ömrün ileri yaşlarına tehir ettikleri anlaşılmaktadır. Emeklilik, çocukları evlendirme, ev alma... gibi nedenlerin yanında tüm günahlardan kurtulan hacının döndüğünde haccı tutabilmesi için ileri yaşlarda haccın yerine getirilmesi gerektiği inancı vatandaşlarımızın ileri yaşlarda hacca gitme eğilimini arttırmaktadır (Bayyigit, 1998: 107).

Tablo 3. Hacı Adaylarının Sosyal Çevreye Göre Dağılımları

Sosyal Çevre	N	%
Köy	131	29,3
İlçe	151	33,8
İl	165	36,9
Toplam	447	100

Tablo 3'teki verilere göre, hacı adaylarının %29,3'si köyde, %33,8'i ilçede, %36,9'u il merkezinde ikamet etmektedir. Elimizdeki verilere göre hacca gitme eğilimi kırsal kesimde olduğu gibi kentsel kesimde de fazladır. Bu verilere göre il ve ilçelerde oturan

hacı adaylarının oranları toplamı %70,7'dir. Elde edilen bu sonuç köylerden ve şehirlerden hacca gidenlerin dağılımının, köy ve şehir nüfus oranlarıyla paralellik göstermektedir. 2008'de açıklanan sonuçlara göre Türkiye'nin toplam nüfusunun %70,5'i şehirlerde yaşamaktadır (Onay, 2008: 96). Örneklemin hem önceki çalışmalarla benzer özelliklere sahip olması hem de sosyal çevreye göre dengeli dağılması, araştırmanın güvenilirliği açısından da önemlidir.

Tablo 4. Hacı Adaylarının Eğitim Durumuna Göre Dağılımları

Eğitim Durumu	N	%
Okuma Yazma Bilir	57	12,6
İlkokul	249	55,2
Ortaokul	48	10,6
Lise	65	14,4
Üniversite	32	7,1
Toplam	453	100

Tablo 4'e göre örneklemini oluşturan hacı adaylarının %12,6'sı hiçbir okul mezunu olmayıp okuma yazma bilenlerden oluşmaktadır. %55,2'si ilkokul, %10,6'sı ortaokul, %14,4'ü lise ve %7,1'i üniversite mezunudur. Verilere göre hacı adaylarının en önemli kısmını ilkokul mezunları oluşturmaktadır. Örneklemin %67,8'ini ise ilkokul ve okuma yazma bilenlerin oluşturduğu görülmüştür. Hacı adaylarının genel olarak eğitim düzeyi düşük kişilerden oluştuğu görülmektedir. Araştırmamızda hac eğitimi çalışmalarının, hacı adaylarının eğitim düzeyleriyle yakın ilişki içinde olduğu görülmüştür.

Tablo 5. Hacı Adaylarının Mesleklere Göre Dağılımları

Meslek	N	%
Memur	14	3,1
İşçi	19	4,2
Çiftçi	59	13,0
Emekli	147	32,4
Ev Hanımı	171	37,7
Esnaf-Sanatkar	14	3,1
Serbest	13	2,9
Diğer	17	3,7
Toplam	454	100

Hacı adaylarının mesleklere göre dağılımını gösteren Tablo 5'e baktığımızda; örnekleme oluşturan hacı adaylarının %3,1'inin memur, %4,2'sinin, %13'nün çiftçi, %32,4'ünün emekli, %37,7'sinin ev hanımı, %3,1'inin esnaf sanatkâr, %2,9'unun serbest meslek sahibi, %3,7'sinin diğer mesleklere sahip olduğunu görmekteyiz. Verilere baktığımızda, emekli ve ev hanımlarının hacı adaylarının en büyük kısmını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Her on hacı adayından yedisi emekli veya ev hanımıdır. Çiftçilerin %13'lük oranla üçüncü sırada gelmesi ise, işlerin ev halkından geriye kalanlar tarafından idare edilmesiyle açıklanabilir. Serbest meslek ve esnaf sanatkârların oranının az olması ise, kendi işinin patronu olan bu meslek erbaplarının işlerini bırakamamalarıyla açıklamak mümkündür. Bu durumda, mesleğin hacca gidişi doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz.

2.1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmamızın iki temel veri kaynağı bulunmaktadır. Bunlar, Hac Seminerleri Anketi ve konuyla ilgili ulaşabildiğimiz her türlü materyaldir. Araştırmanın fikri alt yapısının oluşturulması için konuyla ilgili yazılı tüm kaynaklardan yararlanmaya çalışılmıştır.

2.1.2.1. Hac Seminerleri Anketi

Araştırmamızın temelinde, Hac Seminerleri Anketi bulunmaktadır. Anket, 2009 yılı içerisinde, 2009 yılı hac seminerleri başlamadan önce oluşturulmuştur. Hac Seminerleri Anketi, hac ibadeti, organizasyonu ve hac seminerleriyle ilgili tüm yazılı kaynaklar taranıp incelendikten sonra; daha önce hac ibadetini ifa etmiş değişik cinsiyet, yaş, meslek ve eğitim gruplarından hacılarıyla; son yıllarda hacca gitmiş ve organizasyonun bir parçası olarak kfile başkanı, din görevlisi, ekip personel sıfatıyla görev yapmış görevlilerle ve hac organizasyonunun, il müftülüklerindeki temsilcisi konumundaki Hac ve Umre Büroları'ndaki hac konusunda tecrübeli memurlarla yapılan mülakatlar sonucu ortaya çıkan problemler ve hac seminerleri değerlendirilerek oluşturulmuştur.

HSA oluşturulurken ortaya çıkan problemler hakkında ayrı ayrı varsayımlar geliştirilmiştir. HSA ile hac seminerlerinin uygulandığı ders ortamı, seminerlerin zamanı, programı, seminerleri sunan eğitimcilerin anlatım özellikleriyle üslubu, seminerlerde anlatılan konular ve hacı adaylarının seminerler sonunda haccın ibadet ve pratik yönleriyle ilgili bilgi durumları hakkında bilgi edinme amaçlanmıştır. Bu noktada

hac seminerlerine hacı adaylarının gözüyle bakılmış olacaktır. Anket, hacı adaylarının bakış açısıyla, hac seminerlerini tüm yönlerden inceleme gayretinin bir ürünüdür.

2.1.2.2. Anketin Uygulanması

HSA, Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ il müftülüklerinin düzenlediği hac seminerlerinin son gününde, seminerlerin düzenlendiği mekânlarda uygulanmıştır. Seminerler yapılmadan önce ilgili makamlardan izin alınmış, anketlerin uygulanacağı günlerde seminerin başlama saatinden önce hazır bulunulmuştur. Seminer veren görevlinin de yardım ve yönlendirmeleriyle, verilen aralarda formlar dağıtılmış, anket ekipleri formlar dolduruluncaya kadar hacı adaylarının başında beklemiştir. Hacı adaylarının anlayamadığı, kapalı gelen sorular anketör tarafından izah edilmiştir. Bu izahat hacı adaylarını yönlendirmekten uzak bir üslupla yapılmıştır. Anket formlarının doldurulması için herhangi bir süre tahdidi yapılmamış, formlar dolduruluncaya kadar beklenmiştir.

Toplamda 750 adet dağıtılan anket formlarından, Kocaeli’nde 98, Sakarya’da 212, Tekirdağ’da ise 145 olmak üzere, toplam 455 anket formunun düzgün bir şekilde doldurduğu tespit edilerek değerlendirmeye alınmıştır.

2.1.2.3. Verilerin Analizler

Standart ölçme aracımız olan HSA ile elde edilen veriler uygun istatistikî testlerle analiz edilmiştir. Bunun için SPSS for Windows’un 15.0 sürümü kullanılmıştır. Ayrıca konuya ilişkin olarak yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler varsa; bunlar, konunun sınırlarının belirlenmesinde, hac seminerlerinin değerlendirilmesinde ve anket sonuçlarının yorumlanmasında kullanılmıştır.

HSA ile toplanan veriler bilgisayara aktarılmadan önce, sorulardan çoğu cevapsız bırakılan, hepsine veya büyük çoğunluğuna cevap şıkları alt alta gelecek şekilde cevap verilen formlar, anketin güvenilirliğini olumsuz yönde etkileyeceği için diğerlerinden ayrılarak değerlendirmeye alınmamıştır. Veri girişleri bilgisayara elle yapılmıştır. Kontrol ile ilgili işlemler tamamlandıktan ve veriler analize hazır hale geldikten sonra, gerekli analizlere geçilmiştir. Araştırmamızda, karşılaştırmalı tablolar Ki Kare testine tabi tutularak anlamlılık düzeyi araştırılmıştır. Anlamlılık düzeyi olarak $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

Bu araştırma, anketin uygulandığı gün seminerlere katılan hacı adaylarından dileyenin, tamamen kendi duygu, düşünce ve izlenimlerini yansıtabileceği bir ortamda yapılmıştır. Bu çalışmanın objektifliğinin sağlanabilmesi için büyük özen gösterilmiştir.

2.2. Hacı Adaylarının Hac Seminerlerine Katılımla İlgili Görüşlerinden Elde Edilen Veriler

İl ve ilçe müftülüklerinin düzenlediği hac seminerlerine, hacı adaylarının katılımını sağlayarak onları hac konusunda bilgilendirmek amacıyla, müftülükler seminerlerin yeri, zamanı ve programı hakkında hacı adaylarını bilgilendirmektedir. Böylece hacı adayları hac hakkında bilgilenecek ve hac günlerini en güzel ve doğru biçimde değerlendirme imkanı ortaya çıkacaktır. Ancak daha önce yapılan araştırmalar, hacı adayları için hac öncesi eğitim faaliyetlerinin en sistemli ve önemlisi olan hac seminerlerine, hacı adaylarının yeterli oranda rağbet etmediklerini ve bu seminerlere katılımın istenilen düzeyde olmadığını göstermektedir (Onay, 2008). Hac eğitimi noktasında hayati öneme sahip olan hac seminerlerinin hedefine ulaşabilmesi için hacı adaylarının bu seminerlere tam katılım göstermesi beklenmektedir. Araştırmamızda hac seminerlerine katılım oranını bulmak yerine, katılımı etkileyen sebepleri incelemeye çalışacağız.

2.2.1. Hacı Adaylarının Hac İbadeti için Tercih Ettiği Organizasyonla İlgili Veriler

Cumhuriyet tarihinde ilk defa 1979 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından organize bir biçimde yürütülmeye başlanan hac organizasyonuna, 1988 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın şemsiyesi altında özel şirketlere (acentelere) de hac organizasyonunda belli şartlarda yer verilmiştir. Mevcut şartlarda şirketlere %40 kontenjan kotası uygulanmaktadır. Yani şirketler ülkemize Suudi Arabistan tarafından verilen kontenjanın en fazla %40'ını hacca götürebilmektedir. Hacı adayları ise hac ibadeti için Diyanet veya şirket organizasyonlarından birini seçmekte serbest bırakılmışlardır. Geçmiş yıllarda hacca giden hacıların tercih ettikleri organizasyonların götürdükleri hacı oranlarına baktığımızda, %40'lık kota uygulamasının başarılı biçimde uygulandığını görmekteyiz (Onay, 2008: 162).

İl ve ilçe müftülükleri tarafından yürütülen hac seminerlerine ise her iki organizasyonu tercih eden hacı adayları da katılabilmektedir. Hatta tüm hacıların bu seminerlere katılım göstermesi beklenmekte ve bu yönde tedbirler alınmaya çalışılmaktadır.

Tablo 6. Hacı Adaylarının Hac Yolculuğu için Tercih Ettiği Organizasyona Göre Dağılımı

Organizasyon	N	%
Diyanet	375	82,4
Özel Şirket	80	17,6
Toplam	455	100

Araştırmamızın örnekleminin %82,4'sını Diyanet organizasyonu ile hacca gidecek hacı adayları oluştururken, şirketler tercih edenlerin oranı %17,6'te kalmaktadır. Daha önce yapılmış araştırmalarda da şirket hacıların hac seminerlerine %23, Diyanet hacıların ise %47 oranında ilgi gösterdiği ortaya çıkmıştır (Onay, 2008: 65). Şirketlere uygulanan kota nedeniyle toplam hacı adaylarının %40'ının özel şirketle hacca gideceği düşünüldüğünde, şirketleri tercih eden hacı adaylarının müftülüklerin düzenlediği hac seminerlerine yeterli ilgiyi göstermediği görülmektedir. Daha önceki yıllarda hac yapmış görevliler, hacılar ve müftülüklerin hac bürolarında çalışan memurlarla yaptığımız mülakatlardan elde edilen bilgilere göre; şirketlerle hacca gidecek olanların müftülük seminerlerine katılmamasının nedeni olarak, şirketleri tercih edenlerin müftülük seminerlerini sadece Diyanet hacılarına yönelik diye yanlış anlayışa sahip olması gösterilmektedir. Bunların yanında şirketlerin çalışanlarının, hacı adaylarını müftülük seminerleri hakkında yeterince bilgilendirmemesi ve bazı şirketlerin kendi hacı adaylarına yönelik düzenlediği seminerlere katılan hacı adaylarının bunları yeterli görmesi, şirketleri tercih eden hacı adaylarının müftülük seminerlerine ilgisiz kalmalarının sebepleri olarak düşünülmektedir. Araştırmamızın çerçevesi sebebiyle Diyanet hacı adaylarının bu seminerlere katılım oranları ile ilgili bir şey söyleyememekteyiz. Ayrıca seminerlerde devam takip çizelgesinin tutulmaması da bu konuda bilgi sahibi olmamızı engellemiştir.

2.2.2. Tercih Edilen Şirketlerin Hac Semineri Düzenlemesi ile İlgili Veriler

Hac organizasyonu düzenleyen özel şirketlerin bazıları imkânları nispetinde, şirketlerini tercih eden hacı adaylarına hac seminerleri düzenlemektedir. Bu seminerlerin içeriği, sayısı, tarihleri tamamen kendi inisiyatiflerindedir.

Tablo 7. Özel Şirketlerin Hac Semineri Düzenleme Durumu

Şirketiniz seminer düzenledi mi?	N	%
Evet	37	46,3
Hayır	27	33,7
Bilmiyorum	16	20,0
Toplam	80	100

Araştırmamıza katılan hacı adaylarından şirketle hacca gidecek olanların sayısı 80'dir. Bunların %46,3'ü tercih ettiği şirketin hac semineri düzenlediğini ifade etmiştir. %33,7'si ise şirketinin seminer düzenlemediğini belirtmektedir. Şirketinin hac semineri düzenleyip düzenlemediğini bilmeyenler %20 oranındadır. Yani şirketle hacca gidecek her beş hacı adayından biri şirketinin seminer düzenleyip düzenlemediğini bilememektedir. Burada şirketlerin kendilerini tercih eden hacı adaylarına yeterli bilgilendirmeyi yapmadığı düşünülmektedir.

Şirketler ilgili müftülükten izin alarak merkezi bir camide veya kiraladıkları salonlarda bu seminerleri düzenlemektedir. Genellikle şirket çalışanlarının bilgi ve birikimlerini aktardığı bu seminerler, bazı şirketlerde sadece tanışma toplantısı şeklinde yapılmaktadır. Bu tanışma toplantılarında hacı adaylarına şirket görevlileri tanıtılmakta, hac takvimi ve organizasyonla ilgili bilgiler verilmektedir. Hac eğitimi sayılacak bilgilendirmeler şirketlerin, şayet düzenlerse, ancak ikinci seminerden sonra yapılmaktadır. Şirketle hacca gidecek olan birçok hacı adayını şirket seminerlerini yeterli görmektedir. Bu nedenle müftülük seminerlerine iştirak etmemektedir. Hacı adayları daha kapsamlı ve daha planlı-programlı bir şekilde düzenlenen müftülük seminerlerine katılmalı, şirketin seminerlerini müftülük seminerlerini tamamlayıcı mahiyette kabul etmelidir (Özelbaş, 2008).

2.2.3. Hacı Adaylarının Seminerlere Katılım Konusunda Bilgilendirilmesi Durumu

Hacı adaylarının il ve ilçe müftülülerince düzenlenen hac seminerlerine katılımını ve devamlılığını sağlamak için, müftülüklerdeki Hac bürolarının ve şirketlerdeki görevlilerin, seminerlerin tarih, yer ve programını hacı adaylarına duyurması büyük önem taşımaktadır. Zira bu seminerlerin nerede ve ne zaman yapılacağını bilmeyen hatta bu seminerlerden habersiz olan hacı adaylarının seminerlere katılımı beklenemez.

Tablo 8. Hacı Adaylarının Seminerler Konusunda Bilgilendirilmesi Durumuna Göre Dağılımı

Bilgilendirilme	N	%
Evet	341	76,5
Hayır	105	23,5
Toplam	446	100

Araştırmamızda bu soruyu cevaplandıran 446 kişinin %76,5'i hac seminerleri hususunda bilgilendirildiğini belirtirken, %23,5'i ise seminerler hakkında bilgilendirilmediğini belirtmektedir. Bu durumda görevlilerin bilgilendirme işini kısmen yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Fakat yaklaşık her dört kişiden birinin seminerler hakkında bilgilendirmediğini belirtmesi bu konuya biraz daha dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir. Seminerlere katılım hususunda bilgilendirilmediğini ifade eden bazı hacı adayları, anketler uygulanırken, seminerlerin yerini ve zamanını beraber hac yapacakları yakınlarından, daha önce hacca gidenlerden öğrendiklerini ifade etmiştir.

2.2.4. Hacı Adaylarının Hac Seminerlerine Katılım Sayısı

Tablo 9. Hacı Adaylarının “Seminerlere Kaç Defa Katıldınız?” Sorusuna Verdikleri Cevaba Göre Dağılım

Katılım sayısı	N	%
1 defa	31	6,8
2 defa	44	9,7
3 defa	85	18,7
4 defa	55	12,1
5 defa	59	13,0
6 ve üstü defa	181	39,8
Toplam	455	100

Seminerlere 1 defa katılanlar %6,8, 2 defa katılanlar %9,7, 3defa katılanlar %18,7, 4 defa katılanlar %12,1, 5 defa katılanlar %13 ve 6 ve üstü katılanlar ise, %39,8 oranındadır. 6 ve üstü defa seminerlere katılanların tüm seminerlere katıldığı kabul edilmiştir. Bu durumda yaklaşık her on hacı adayından altısının devamsızlık yaptığı görülmektedir. Ayrıca anketleri seminerlerin son gününde uyguladığımız göz önüne alınırsa, seminerlere sadece bir defa katılım gösterenlerin seminerlere ilk defa son gün katıldığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 10. Hacı Adaylarının Seminerlere Katılım Sayısının Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Katılım sayısı	Okuma yazma bilir		İlkokul		Ortaokul		Lise		Üniversite		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1 defa	10	32,3	15	48,4	2	6,5	4	12,9	0	0	31	100
2 defa	7	15,9	22	50,0	5	11,4	8	18,2	2	4,5	44	100
3 defa	11	13,1	39	46,4	19	22,6	9	10,7	6	7,1	84	100
4 defa	6	11,1	25	46,3	6	11,1	12	22,2	5	9,3	54	100
5 defa	5	8,5	39	66,1	1	1,7	10	16,9	4	6,8	59	100
6 ve üstü	18	10,1	109	60,9	15	8,4	22	12,3	15	8,4	179	100
Toplam	57	12,6	249	55,2	48	10,6	65	14,4	32	7,1	451	100

Ki Kare: 41,361 p= 0,03

Hacı adaylarının seminerlere katılım sayısı ile eğitim durumlarını karşılaştırdığımızda, eğitim durumu ile seminerlere katılım sayısı arasında anlamlı ilişki bulunduğu ortaya çıkmaktadır ($p=0,03<0,05$). Eğitim düzeyi yüksek hacı adaylarının, seminerlere katılım sayısı oransal olarak artmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek hacı adayları, eğitim düzeyi daha düşük hacı adaylarına göre daha az devamsızlık yapmıştır. Örnekleme oluşturan hacı adaylarından, seminerlere sadece 1 defa katılanlar içinde hiçbir üniversite mezununun olmaması da bu durumu daha iyi yansıtmaktadır. Bu durum, eğitim düzeyi yükseldikçe hac seminerlerine ve dolayısıyla hac eğitimine verilen önemin arttığını göstermektedir.

2.2.5. Seminer Tarihlerinin Hacı Adaylarına Uygunluğu ile İlgili Veriler

Tablo 11. Hacı Adaylarının “Hac Seminerlerinin Tarihleri Bana Uygundu” İfadesine Katılımlarına Göre Dağılımları

Tarihlerin Uygunluğu	N	%
Kesinlikle katılıyorum	181	40,3
Katılıyorum	144	32,1
Fikrim yok	19	4,2
Katılmıyorum	81	18,0
Kesinlikle katılmıyorum	24	5,3
Toplam	449	100

“Hac seminerlerinin tarihleri bana uygundu”, ifadesine, hacı adaylarının %40,3’ü kesinlikle katılıyorum, %32,1’i katılıyorum diyerek hac seminerlerinin tarihlerinin uygun olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda görüş bildirmeyenler, %4,2’lik bir yoğunluktadır. Seminer tarihlerinin kendileri için uygun olmadığını ifade edenlerin %18’i katılmıyorum, %5,3’ü kesinlikle katılmıyorum, ifadesini kullanmıştır.

Hac seminerlerinin tarihlerinin hacı adaylarına uygunluğunu meslekleriyle birlikte analiz ettiğimizde (Ki Kare: 28,633, $p=0,431$), anlamlı ilişki bulunamamıştır ($p>0,05$). Hacı adaylarının %70,1’lik kısmını oluşturan emekliler ve ev hanımlarının, seminer tarihleri hususunda, herhangi bir işte çalışan hacı adaylarıyla aynı paralelde yer alması manidar bulunmuştur. Herhangi bir işte çalışan meslek sahiplerinin belli işlerle meşgul

olması onların seminerlere katılımına engel olabilmektedir. Oysa emekli ve ev hanımlarının, belli sorumlulukları olsa da, seminerler için vakit ayırma noktasında diğer meslek erbabıyla aynı durumda olduğunu farklı bir şekilde ifade etmesi dikkat çekicidir. Zira onların zorunlu mesailerinin olmadığı açıktır. Bu meslek gruplarındaki hacı adaylarının, hac seminerlerinin önemini kavrayamadığı için, farklı meşgaleleri öncelediği ortaya çıkmaktadır.

2.2.6. Seminerlere En Önemli Katılım Nedenini İle İlgili Veriler

Tablo 12. Seminerlere En Önemli Katılım Nedeninin Hacı Adaylarına Göre Dağılımı

En Önemli Katılım Nedeni	N	%
Zorunlu olduğu için	35	7,7
Kafile ve grubumu tanımak için	82	18,0
Verilen hediyeleri almak için	16	3,5
Bilgilenmek için	277	60,9
Uçuş gününü öğrenmek için	27	5,9
Merak ettiğim için	7	1,6
Diğer	11	2,4
Toplam	455	100

Hac seminerlerine en önemli katılım nedeni hacı adaylarının %7,7'si seminerlerin zorunlu olmasını, %18'i kafile ve grubunu tanımayı, %3,5'i verilen hediyeleri almayı, %60,9'u bilgilenmeyi, %5,9'u uçuş gününü öğrenmeyi, %1,6'sı merak etmeyi ve %2,4'lük kısmı diğer nedenlerden dolayı seminerlere katılmayı en önemli katılım nedeni olarak görmektedir. Hacı adaylarının her on tanesinden altısının bilgilenmek için seminerlere katılması seminerlerin amacına ulaşmasına yardımcı olacaktır. Bu hacı adaylarının en azından hac için bilgilenmek gerektiğinin bilincinde olduğu ve hac için öğrenime hazırdır. Ancak seminerlere bilgilenmek dışındaki nedenlerle katılan hacı adaylarının, eğitime motive edilmeleri gerekmektedir.

Tablo 13. Seminerlere En Önemli Katılım Nedeninin Eğitim Durumuna Göre Dağılımları

Katılım Nedeni	Okuma yazma bilir		İlkokul		Ortaokul		Lise		Üniversite		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Zorunlu olması	3	8,6	22	62,8	8	22,8	1	2,9	1	2,9	35	100
Kafile, grubu tanımak	17	20,7	39	47,6	13	15,8	6	8,6	8	8,6	82	100
Verilen hediyeleri almak	2	12,5	11	68,7	1	6,3	2	12,5	0	0	16	100
Bilgilenmek	26	9,4	145	52,4	22	7,9	28	10,1	56	20,2	277	100
Uçuş gününü öğrenmek	5	18,5	20	70,1	2	11,4	0	0	0	0	27	100
Merak etmek	3	42,8	3	42,8	1	14,4	0	0	0	0	7	100
Diğer	1	9,1	9	81,8	1	9,1	0	0	0	0	11	100
Toplam	57	12,6	249	55,2	48	32	7,1	10,6	65	14,4	455	100

Ki Kare: 53,677 p= 0,000

Hacı adaylarının hac seminerlerine katılmalarının en önemli sebebi ile eğitim durumlarını “ki kare” testine tabi tutarak birlikte analiz ettiğimizde, anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Eğitim düzeyi yüksek hacı adaylarının seminerlerine katılmalarının en önemli sebebi olarak bilgilenme ihtiyacını görmelerine mukabil; diğer hacı adaylarının kafile ve grubundaki diğer hacılarla tanışmak, verilen hediyeleri almak, uçuş gününü öğrenmek gibi tali konuları seminerlere katılmalarının en önemli sebebi olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

2.3. Hacı Adaylarının Önceki Tecrübeleri ve Bilgilenme Çalışmalarıyla İlgili Veriler

Hacı adaylarının yabancı bir ülkede yapacakları hac ibadetinin zor ve karmaşık birçok yönü bulunmaktadır. Çoğunlukla bir defa yapılan hac, uygulamalı ve sembolik birçok ibadeti içine alan, yolculuk, barınma, sosyal ilişkiler gibi farklı birçok boyutu da olan bir ibadettir. Dolayısıyla hacı adaylarının daha önceki hac ve umre tecrübeleri ile kendi kendilerine bilgilenmeleri, hac ibadetinin layıkıyla yapılmasında ve hac organizasyonunun başarıya ulaşmasında müspet rol oynayacaktır. Bu bağlamda hacı

adaylarının daha önceki hac ve umre tecrübeleri ile onların Diyanet'in verdiği kitapları okuma durumlarını inceleyeceğiz.

2.3.1. Hacı Adaylarının Daha Önceki Hac Tecrübeleriyle İlgili Veriler

Tecrübenin ilim olduğu ve hac hakkındaki en önemli ilmin de daha önceki hac tecrübesi olduğu muhakkaktır. Hacı adaylarının daha önceki hac tecrübeleri hac eğitimi noktasında büyük önem taşımaktadır.

Tablo 14. Hacı Adaylarının Daha Önce Hacca Gitme Durumuna Göre Dağılımları

Hac Tecrübesi	N	%
Evet	24	5,3
Hayır	425	94,7
Toplam	449	100

Tablo 14'e baktığımızda, örnekleme oluşturan hacı adaylarından %5,3'ünün daha önceki yıllarda hac ibadetini yaptığını, %94,7'sinin ise daha önce hiç hac yapmadığı dolayısıyla ilk defa hac yolculuğuna çıkacağını görmekteyiz. Daha önceki yıllardan hac tecrübesi olanların toplam hacı adayları içinde çok küçük bir yer kapladığını görmekteyiz. Hacca olan yoğun talep, ülkemizde kura sisteminin uygulanmasına ve mükerrer hacca ancak istisnai durumlarda izin verilmesine neden olmaktadır. Bu sebeple, örnekleme oluşturan hacı adayları içinde, hac tecrübesi olanlar azınlıkta kalmaktadır.

Tablo 15. Daha Önce Hac Tecrübesi Durumunun Cinsiyet Analizi

Hac Tecrübesi	Erkek		Kadın		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
Evet	17	70,8	7	29,2	24	100
Hayır	206	48,5	219	51,5	425	100
Toplam	223	49,7	226	50,3	449	100

Ki Kare: 4,544 p= 0,033

Daha önce hac ibadetini ifa etme durumunun cinsiyet analizini yaptığımızda, cinsiyetle mükerrer hac ibadeti arasında düşük olmakla birlikte anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$). Bu konudaki analiz sonuçlarını dikkatle incelediğimizde, erkek hacı adayları

içinde hac tecrübesi olanların kadınlara göre daha fazla olduğunu görmekteyiz. Hac tecrübesi olan hacı adayları erkeklerde %70,8, kadınlarda %29,2 oranında görülmektedir. Ülkemizde daha önceki yıllarda hac yapanların cinsiyetleriyle ilgili çalışmalara bakıldığında, bütün yıllarda erkeklerin kadınlardan bariz bir fazlalığı söz konusudur (Bayyığıt, 1998: 89). Bu durum, örneklem içinde daha önceden hac tecrübesi olanlar içinde erkeklerin sayısının fazla olmasının sebebi olarak görülmektedir.

Tablo 16. Daha Önce Hac Tecrübesi Durumunun Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Hac Tecrübesi	Okuma yazma bilir		İlkokul		Ortaokul		Lise		Üniversite		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Evet	4	16,7	8	33,3	4	16,7	2	8,3	6	25,0	24	100
Hayır	53	12,6	238	56,4	44	10,4	61	14,5	26	6,2	422	100
Toplam	57	12,8	246	55,2	48	10,8	63	14,1	32	7,2	446	100

Ki Kare: 15,147 p= 0,004

Tablo 16’da hacı adaylarının daha önceki hac tecrübeleri ile eğitim durumlarının Ki Kare testine göre analiz sonuçları yer almaktadır. Bu analiz sonuçlarına göre, örneklemin daha önceki hac tecrübeleri ile eğitim durumları arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır ($p<0.05$). Hacı adaylarının eğitim düzeyleri yükseldikçe daha önce hac tecrübesi olanlar, oransal olarak, artmaktadır. Bu noktada, daha önce hac yapanların %25’lik kısmını üniversite mezunlarının oluşturması dikkati çekmektedir. Eğitim düzeyi yüksek hacı adayları mükerrer hac imkânına daha fazla sahip olmaktadır.

2.3.2. Hacı Adaylarının Daha Önceki Umre Tecrübeleriyle İlgili Veriler

Küçük hac veya haccın provası diyebileceğimiz umre ibadeti, hac ibadetinin yapıldığı mekânlarda, haccın bazı rükünlerini içine almaktadır. Bu nedenle hacı adaylarının daha önce umre yaparak tecrübe kazanmış olmaları da büyük önem taşımaktadır. Umre tecrübesi olan hacı adayları, haccın ifa edileceği mekânları tanımakta, telbiye, ihram, tavaf gibi bazı temel kavramları bizzat yaşayarak öğrenmiştir. Umre tecrübesi olan hacı adaylarının hac ortamına daha kolay intibak sağlayacağı düşünülmektedir. 2008 yılından beri Diyanet’in hacda ilk defa görev alacak din görevlilerini hac mevsiminden

birkaç ay önce umreye göndermektedir. Daha önce umre yapmanın, hac için önemini göstermesi açısından bu uygulama önemlidir.

Tablo 17. Hacı Adaylarının Daha Önce Umre Yapma Durumuna Göre Dağılımları

Umre Tecrübesi	N	%
Evet	76	16,8
Hayır	376	83,2
Toplam	452	100

Tablo 17'ye göre, örnekleme oluşturan hacı adaylarından %16,8'i daha önce umre ibadetini yerine getirirken, %83,2'si ise daha önce umre yapmamıştır. Bu soruyu 3 hacı adayı ise cevapsız bırakmıştır. Hacı adayları içinde umre tecrübesi olanların hac tecrübesi olanlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Küçük hac ya da haccın provası olan umreyi daha önce tecrübe etmiş hacı adayları, hac eğitimi ve bilgisi noktasında diğer hacı adaylarına oranla daha avantajlı olacaktır.

Tablo 18. Daha Önceki Umre Tecrübesinin Daha Önceki Hac Tecrübesiyle Karşılaştırılması

Daha önce umreye gittiniz mi?	Daha önce hac yaptınız mı?					
	Evet		Hayır		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
Evet	12	16,0	63	84,0	75	100
Hayır	12	3,2	361	96,8	373	100
Toplam	24	%5,4	424	%94,6	448	100

Ki Kare: 20,125 p= 0,000

Tablo 18'de araştırmamıza katılan hacı adaylarının daha önceki hac ve umre tecrübelerini birlikte analiz ettik. Bu analiz sonuçlarına göre, örnekleme oluşturan hacı adaylarının daha önceki hac tecrübeleriyle, umre tecrübeleri arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır ($p<0.05$) Hacı adaylarının %2,7'lik kısmının hem hac hem de umre tecrübesi bulunmaktadır. Daha önce umre yapmayı sadece hac yapmış hacı adayları %3,2 yoğunluğundadır. Sadece umre tecrübesi olanların oranı ise %14,1 olarak görülmektedir. Daha önce hac veya umre yapmayanlar ise %80,5 oranındadır. Hac ve umre tecrübelerinin ikisine de sahip olmayanların hacı adaylarının çok önemli bir

kısmını oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Her beş hacı adayından birinin hac veya umre tecrübesi bulunurken, dördünün hiçbir tecrübesi bulunmamaktadır. Tecrübeli hacı adayları hem hac eğitimi hem de organizasyon boyunca görevlilere kolaylık sağlama noktasında da avantaj olarak görülmelidir.

2.3.3. Hacı Adaylarının Diyanetin Verdiği Kitapları Okuma Durumu İle İlgili Veriler

Tablo19. Hacı Adaylarının “Diyanetin Verdiği Kitapların Tamamını Okudum” İfadesine Katılımlarına Göre Dağılımı

Kitapları Okuma Durumu	N	%
Kesinlikle Katılıyorum	65	14,3
Katılıyorum	59	13,0
Fikrim Yok	27	5,9
Katılmıyorum	124	27,3
Kesinlikle Katılmıyorum	180	39,6
Toplam	455	100

Diyanet’in hac yolculuğu tüm hacı adaylarına hediye ettiği kitapların tamamını okudum, ifadesine kesinlikle katılıyorum diyenler %14,3, katılıyorum diyenler %13, bu konuda fikrim yok diyenler %5,9, katılmıyorum diyenler %27,3, kesinlikle katılmıyorum diyenler ise %39,6 oranındadır. Yani hacı adayları yaklaşık %70’lik bir oranda kitapları okumamıştır. Başka bir ifadeyle, her on hacı adayından yaklaşık yedi tanesi kitapları okumamıştır.

Örnekleme oluşturan hacı adaylarının Diyanetin verdiği kitapları okuma durumuyla, cinsiyetlerini Ki Kare testi ile birlikte analiz ettiğimizde anlamlı ilişki bulunmadığı görülmüştür (Ki Kare: 4,776, p=0,311). Bu durumda erkeklerle kadınların kitap okuma yönünden birbirlerinden farklı hareket etmediğini söyleyebiliriz.

Hacı adaylarının Diyanet’in verdiği kitapları okuma durumuyla yaşlarını birlikte analiz ettiğimizde, yaş ile kitapları okuma durumu arasında anlamlı ilişki bulunmadığı görülmüştür (Ki Kare: 24,232, p=0,232).

Tablo 20. Hacı Adaylarının Eğitim Durumlarına Göre “Diyanet’in Verdiği Kitapların Tamamını Okudum” İfadesine Katılımları

Kitap Durumu	Okuma yazma bilir	İlkokul		Ortaokul		Lise		Üniversite		Toplam		
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
K. Katılıyorum	8	12,3	22	33,8	5	7,7	17	26,2	13	20,0	65	100
Katılıyorum	3	5,3	31	54,4	7	12,3	10	17,5	6	10,5	57	100
Fikrim yok	4	14,8	14	51,9	2	7,4	5	18,5	2	7,4	27	100
Katılmıyorum	15	12,2	77	62,6	10	8,1	13	10,6	8	6,5	123	100
K. Katılmıyorum	27	15,1	105	58,7	24	13,4	20	11,2	3	1,7	179	100
Toplam	57	12,6	249	55,2	48	10,6	65	14,4	32	7,1	451	100

Ki Kare: 46,581 p= 0,000

Tablo 20’de hacı adaylarının eğitim durumları ile Diyanet’in verdiği kitapları okuma durumları karşılaştırılarak, birlikte analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, hacı adaylarının Diyanet’in verdiği kitapları okuma durumunun eğitim durumuyla anlamlı ilişkisi olduğu görülmektedir ($p<0.05$). Eğitim düzeyi yükseldikçe kitapları okuyan hacı adaylarının oranının arttığını görmekteyiz. Örneğin; kitapları hiç okumadığını söyleyenler içinde üniversite mezunları %1,7’lik yer kaplarken, okuma yazma bilmeyenler %15,1’lik yer kaplamaktadır. Kitapların tamamını okuyanlarda üniversite mezunlarını oranı, eğitim grupları arasında yoğunluğu en az grup olmasına rağmen, üniversiteliler %20’lik paya sahiptir. Bu durum, eğitim düzeyi yükseldikçe hacı adaylarının hac eğitimine daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Kitap okuyarak bilgilenmek aynı zamanda kendi kendine öğrenme metodudur. Bu bakımdan eğitim düzeyinin kendi kendine öğrenme konusunda da değişken olduğunu söyleyebiliriz.

2.4. Hac Seminerlerinin Fiziki ve Teknik Yapısıyla İlgili Veriler

Hac seminerleri hacı adaylarının, hac öncesinde, hac ibadeti ve yolculuğu hakkında bilgilenmesini hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşmak için alınacak tedbirlerin başında, seminerlerin fiziki yapısının eğitime olanak sağlayacak yapıda olması gerekmektedir. Eğitimi engelleyici, olumsuz etkileyen unsurlar ortadan kaldırılmalıdır.

2.4.1. Seminerlerin Yapıldığı Mekânlarla İlgili Veriler

Tablo 21. Seminerlerin Yapıldığı Mekânların Dağılımı

Mekânlar	N	%
Cami	416	91,8
Kur'an kursu	8	1,8
Toplantı salonu	25	5,5
Açık alan	4	0,9
Toplam	453	100

Hac seminerlerinin camilerde yapıldığını ifade eden hacı adaylarının oranı %91,8 olarak görülmektedir. Bununla beraber seminerlerin Kur'an kurslarında yapıldığını söyleyenler %1,8, toplantı salonunda yapıldığını söyleyenler %5,5 ve açık alanda yapıldığını söyleyenler %0,9 oranındadır. Bu soruya 2 hacı adayları ise yanıt vermemiştir. Bu verilere göre, hac seminerlerinin tamamına yakını camilerde yapılmakta; ancak bazı seminerlerin uygun görülen diğer mekânlarda düzenlenmektedir. Camilerin hac eğitimi ve eğitim ortamı açısından avantajlı ve dezavantajlı yönlerinin araştırılması gerekmektedir. Zira sınıf ortamında eğitimi kontrol, camiye göre daha kolay olacaktır. Ancak tüm hacı adaylarını bir araya toplaması ve manevi bir havası olması münasebetiyle de camiler avantajlıdır.

2.4.2. Seminer Veren Rahatça Görülmesi İle İlgili Veriler

Tablo 22. Hacı Adaylarının “Bulduğunuz Yerden Seminer Vereni Rahatça Görüp Dinleyebildiniz mi?” Sorusuna Verdikleri Cevaplara Göre Dağılımı

	N	%
Her zaman	234	51,5
Genellikle	157	34,4
Sık sık	27	5,9
Bazen	29	6,4
Hiçbir	8	1,8
Toplam	455	100

Örnekleme oluşturan hacı adaylarından %51,5'i seminer vereni her zaman rahatça görüp dinleyebildiğini belirtmiştir. Genellikle rahatça görüp dinlediğini belirtenler %34,4, sık sık görüp dinlediğini belirtenler %5,9, bazen görüp dinleyebildiğini belirtenler %6,4'lük bir paya sahiptir. 1,8'lik bir grup ise hiçbir zaman seminer vereni rahatça görüp dinleyemediğini ifade etmiştir. Elde edilen verilere göre, hacı adayları seminer veren eğitimciyi rahat bir şekilde görüp dinleyebilmiştir. Seminerlerin yapıldığı mekanlar yani camiler eğitimciyle, hacı adayları arasındaki iletişimi olumsuz yönde etkilememektedir.

2.4.3. Hacı Adaylarının Seminerlerde Anlatılanları Not Alması İle İlgili Veriler

Tablo 23. Hacı Adaylarının Seminerlerde Anlatılanları Not Tutma Durumuna Göre Dağılımı

Not Tutma Durumu	N	%
Her zaman	38	8,4
Genellikle	32	7,0
Sık sık	9	2,0
Bazen	104	22,9
Hiçbir zaman	272	59,8
Toplam	455	100

Tablo 23'e baktığımızda, hacı adaylarının seminerlerde anlatılan konularla ilgili not alma durumlarının dağılımını görmekteyiz. Seminerlerde, örnekleme oluşturan hacı adaylarından %8,4'ü her zaman, %7'si genellikle, %2'si sık sık, 22,9'u bazen not aldığını belirtmektedir. Hacı adaylarının %59,8'lik önemli bir kısmı ise hiçbir zaman not tutmadığını ifade etmiştir. Hacı adaylarının yarısından çok daha fazlalık bir kısmı seminerler boyunca anlatılan hiçbir şeyi not almamaktadır. Bu bakımdan, seminerlerde anlatılanların kalıcı olması mümkün olmayacaktır. Anlatılan bilgilerin en azından teknik yönleri ve bazı önemli hususların not edilmesi hem bilgiyi kalıcı kılacak hem de hacı adayının o bilgidен istifadesini sağlayacaktır. Hacı adaylarının seminerleri düzenleyenler tarafından not almaya teşvik edilmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca seminerlerin düzenlendiği mekânlar, kalem ve defter gibi materyalleri kullanmaya müsait olmalıdır.

2.4.4. Seminerlerde Broşür ve Ders Notu Dağıtılma Durumuyla İlgili Veriler

Tablo 24. Seminerlerde Broşür ve Ders Notu Dağıtılmasıyla İlgili Hacı Adaylarının Görüşlerinin Dağılımı

Broşür Dağıtımı	N	%
Her zaman	78	17,1
Genellikle	79	17,4
Sık sık	19	4,2
Bazen	98	21,5
Hiçbir zaman	181	39,8
Toplam	455	100

Seminerlerde eğitime yardımcı broşür ve ders notları gibi materyallerin dağıtılmasıyla ilgili olarak, örnekleme oluşturan hacı adaylarının %17,1'i her zaman, %17,4'ü genellikle, %4,2'si sık sık, %21,5'i bazen bu tür materyallerin dağıtıldığını belirtmiştir. %39,8'lik kısmı oluşturan hacı adayı ise hiçbir zaman broşür ve ders notu gibi eğitime yardımcı materyallerin kendilerine dağıtılmadığını ifade etmiştir. Seminerlerde broşür ve ders notu gibi eğitime yardımcı olan ve bilginin kalıcılığını sağlayan materyallerin hiçbir zaman dağıtılmadığını söyleyenlerin en yoğun grubu oluşturduğu görülmektedir. Bu durumda, broşür ve ders notu gibi materyallerin, hacı adaylarına yeterli oranda dağıtılmamaktadır. Eğitime yardımcı olacak bu tür materyallerin, hac eğitimi başlamadan önce hazırlanıp gerektiği zamanlarda dağıtılmasının büyük önemi bulunmaktadır. Ayrıca seminerlerin bazılarında katılmamış hacı adayına, katılmadığı günün ders notları verilerek onun bilgi açığı kapatılmaya çalışılmalıdır.

2.4.5. Seminerlerde Slayt, Film v.b. Teknolojik İmkanlardan Yararlanma Durumuyla İlgili Veriler

Tablo 25. Hacı Adaylarının Slayt, Film v.b. Teknolojik İmkanlardan Yararlanılmasıyla İlgili Görüşlerinin Dağılımı

Teknolojiden Yararlanma	N	%
Her zaman	52	11,4
Genellikle	51	11,2
Sık sık	15	3,3
Bazen	208	45,7
Hiçbir zaman	129	28,4
Toplam	455	100

Hacı seminerlerinde hacı adaylarının eğitimine yardımcı olacak olan slayt gösterisi, tepegöz veya film gibi çağdaş teknolojik imkânlardan yeri geldikçe yararlanılması, hacı adaylarına aktarılan bilgilerin zihinlerde daha doğru ve kalıcı olmasını sağlayacaktır. Hacı seminerlerinin verimliliğini arttıracak olan çağdaş teknolojik imkânlardan seminerler boyunca faydalanmak büyük önem arz etmektedir.

Hacı adaylarının %25,9'u slayt, film gibi teknolojik imkanlardan her zaman, genellikle ve sık sık faydalandığını ifade etmektedir. %45,7'si ise bu imkânlardan bazen faydalandığını belirtmektedir. Hiçbir zaman bu imkânlardan faydalanılmadığını belirtenlerin oranı ise %28,4'tür. Bu durumda seminerlerde teknolojik imkânlardan faydalandığı, fakat bunun yeterli olmadığı sonucuna varılabilir.

2.4.6. Seminerlerde Kur'an Kerim Okunma Durumuyla ilgili Veriler

Tablo 26. Seminerlerde "Kur'an Okundu mu?" Sorusuna Verilen Cevaplara Göre Dağılımı

Kur'an Tilaveti	N	%
Evet	243	54,6
Hayır	202	45,4

Toplam	445	100
--------	-----	-----

Hac seminerlerinde eğitime yardımcı unsurlardan olan musikiden olabildiğince faydalanılmalıdır. Bu manada özellikle Kur'an kıraatinin ayrı bir yeri vardır. Hem seminerlere motivasyonu arttırıcı hem de hacı adaylarını manevi havaya girmesini sağlayan Kur'an kıraatine seminerlerde yer verilmesi çok büyük öneme sahiptir. Araştırmamıza katılan hacı adaylarının %54,6'sı seminerler sırasında Kur'an kıraatine yer verildiğini belirtmektedir. Buna karşılık aksi görüşte olan hacı adaylarının oranı ise %45,4'tür. Hacı adaylarının yarısına yakını Kur'an okunmadığını düşünmektedir. Bu durum, seminerlerde Kur'an tilavetinden yeterince faydalanılmadığını göstermektedir. Seminerler programlanırken, Kur'an kıraatinin farklı fonksiyonları da hesaba katılarak seminerlerin başlangıcında ve aralarında Kur'an tilavetinin de programlarda yer alması sağlanmalıdır.

2.4.7. Seminerlerde Hac Arkadaşlarının Tanışma Durumu Hakkındaki Veriler

Tablo 27. Hacı Adaylarının Seminerlerde Hac Arkadaşlarıyla Tanışma Durumuna Göre Dağılımı

Hac Arkadaşlarıyla Tanışma	N	%
Evet	328	72,1
Hayır	127	27,9
Toplam	455	100

Hac seminerlerinde bir araya gelen hacı adaylarının hac günleri öncesinde hac seminerlerinde birbirleriyle tanışıp kaynaşması, sağlıklı iletişimin sağlanması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, örnekleme oluşturan hacı adaylarından %72,1'i diğer hacı adaylarıyla seminerler sırasında tanışmıştır. %27,9'luk kısım ise hac günleri boyunca beraber hac olacağı hac arkadaşlarıyla, seminerler sırasında, tanışmamıştır. Hacı adaylarının yoğun, stresli hac günlerinden önce, seminerlerde hac arkadaşlarıyla tanışıp, kaynaşması için biraz daha gayret sarf edilmesi gerektiği görülmektedir. Her ne kadar seminerlerde hac arkadaşlarıyla tanışanların oranı fazla olsa da hem konunun önemi hem de seminerlere hiç katılmayanlarla beraber hac arkadaşlarıyla tanışmayanların oranının artacağı göz önüne alınmalıdır.

Tablo 28. Seminerlerde Hac Arkadaşlarının Tanışma Durumuyla İlgili Hacı Adaylarının Görüşlerinin Tercih Edilen Organizasyona Göre Dağılım

Hac Arkadaşlarıyla Tanışma	Diyamet		Şirket	
	N	%	N	%
Evet	282	75,0	46	58,2
Hayır	94	25,0	33	41,8
Toplam	376	100	79	100

Ki Kare: 9,127 p= 0,003

Hacı adaylarının seminerlerde hac arkadaşlarıyla tanışma durumunu, hac için tercih ettikleri organizasyonla birlikte incelediğimizde, Diyanet’le hacca gidecek olanların hac arkadaşlarıyla tanışma oranı, özel şirketle hacca gidecek olanlardan fazladır ve arada anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$). Bu analiz sonuçlarının ayrıntılarına baktığımızda; Diyanet’in hac organizasyonunu seçenlerin %75’inin hac arkadaşlarıyla tanıştığını görmektedir. Özel şirketlerin hac organizasyonlarını seçenlerin ise ancak %58,2’si hac arkadaşlarıyla tanışmaktadır. Özel şirketle hacca gidecek vatandaşlarımızın müftülük seminerlerine katılımının düşük olması, müftülük seminerlerine katılan şirket hacılarının hac arkadaşlarına ulaşmasını, onlarla kaynaşmasını olumsuz etkilemektedir. Bu durumda, seminerlerde, hacı adaylarının, hac arkadaşlarıyla tanışma durumunu etkileyen unsurlardan biri de hac organizasyonu olmaktadır.

2.4.8. Seminerlerde Grup Hocasıyla Tanışma Durumu Hakkındaki Veriler

Tablo 29. Hacı Adaylarının Seminerlerde Grup Hocasıyla Tanışma Durumuna Göre Dağılımı

Grup Hocasıyla Tanışma	N	%
Evet	237	52,1
Hayır	218	47,9
Toplam	455	100

Tablo 29’da hacı adaylarının seminerlerde grup hocasıyla tanışma durumuna ilişkin istatistikler yer almaktadır. Buna göre, hac seminerlerinde grup hocasıyla tanışanların oranı %52,1, tanışmayanların oranı ise %47,9 olarak görülmektedir. Bir başka ifadeyle hacı adaylarının yarısından biraz fazlası grup hocalarıyla hac yolculuğu öncesi tanışma imkanı bulmuşken, diğer bölümü grup hocasıyla tanışmamıştır.

Hacı adaylarının seminerlerde grup hocalarıyla tanışma durumlarının cinsiyet analizini yaptığımızda, anlamlı bir ilişki görülmemiştir (Ki Kare: 0,058, p=0,810). Kadınlarında erkekler kadar din görevlileriyle tanışmış olmasının nedeni, seminerlere katılan din görevlilerinin kendi grubunu bulup hepsiyle tanışması olarak düşünülmektedir. Bu durumda hacı adaylarının seminerlerde grup hocalarıyla tanışmalarının önündeki engellerin cinsiyet gibi demografik nedenlerle ilgili değil, hacda görev alacak din görevlilerinin seminerlere katılımıyla ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

2.5. Hacı Adaylarının Semineri Sunan Eğitimci İle İlgili Görüşleri Hakkındaki Veriler

Eğitim faaliyetlerinin en önemli unsurlarından biri de eğitimidir. Eğitimi yönlendiren eğitimci, öğrenene neyi, kime, ne kadar, nerede, niçin ve nasıl öğreteceğini bilmelidir. Eğitimle ilgili şartlar ne olursa olsun, eğitimin başarısını etkileyen en önemli etken eğitimcidir. Bu bağlamda, hac seminerlerini sunan eğitimcilerle ilgili hususları, hacı adaylarının gözüyle görebilmek gerekmektedir.

2.5.1. Seminer Konularının Yeterli Düzeyde Anlatılması İle İlgili Veriler

Tablo 30. Hacı Adaylarının “Seminerdeki Konular Yeterli Düzeyde Anlatıldı” İfadesine Katılımlarına Göre Dağılımı

Konular Yeterince Anlatıldı	N	%
Kesinlikle katılıyorum	99	21,8
Katılıyorum	162	35,7
Fikrim yok	71	15,6
Katılmıyorum	116	25,6
Kesinlikle katılmıyorum	6	1,3
Toplam	454	100

Seminerlerdeki konular yeterince anlatıldı ifadesine, hacı adaylarının %21,8'i kesinlikle katılıyorum, %53,7'si katılıyorum diyerek olumlu yönde görüş bildirmiştir. Aynı ifadeye fikrim yok diyerek görüş bildirmeyenler ise %15,6'lık bir yoğunluğu oluşturmaktadır. Bu konuda, %25,6'lık bir kısım katılmıyorum, %1,3'lük bir kısım ise kesinlikle katılmıyorum diyerek olumsuz görüş bildirmiştir. Başka bir ifadeyle örnekleme oluşturan hacı adaylarının dörtte birinden biraz fazlası seminerlerdeki konuların yeterince anlatılmadığını belirtmektedir. Her dört hacı adayından en az dörtte birinin konuların yeterince anlatılmadığı ve dolayısıyla konularla ilgili bilgilenmenin eksik olduğu göz önünde bulundurularak, seminerlerden önce konulara çok iyi hazırlanmak ve konuların sınırlarını iyi belirlemek gerekmektedir. Bu bakımdan, ders öncesi hazırlık çalışmalarına daha fazla önem verilmelidir.

Tablo 31. Hacı Adaylarının Cinsiyete Göre “Seminerdeki Konuların Yeterli Düzeyde Anlatıldı” İfadesine Katılımı

Konular Yeterince Anlatıldı	Erkek		Kadın		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
Kesinlikle katılıyorum	36	36,4	63	63,6	99	100
Katılıyorum	91	56,2	71	43,8	162	100
Fikrim yok	37	52,1	34	47,9	71	100
Katılmıyorum	61	52,6	55	47,4	116	100
Kesinlikle katılmıyorum	3	50,0	3	50,0	6	100
Toplam	228	50,2	226	49,8	454	100

Ki Kare: 10,261 p= 0,036

Seminerlerdeki konuların yeterli düzeyde anlatılması ile ilgili görüşlerle, örneklemin cinsiyetini birlikte analiz ettiğimizde, seminerlerdeki konuların yeterince anlatılması ile ilgili görüşlerin cinsiyetle, anlamlı ilişkisi bulunduğu görülmüştür ($p<0.05$). Kadın hacı adayları erkeklere göre daha yoğun olarak, seminer konularının yeterince anlatıldığını düşünmektedir. Hac organizasyonu ve hac hizmetlerinden memnuniyetle ilgili yapılan bir çalışmada kadın hacıların memnuniyet düzeyinin daha yüksek olduğu görülmüştür (Onay, 2008: 91). Kadınların duygusal yapıları, hutbe ve vaaz ortamına uzak oluşları ve dolayısıyla seminerlerdeki ortamı ilk defa tecrübe etmenin heyecanı gibi etkenler, kadınların bu konuda daha olumlu bir düşünce içinde olmasına neden olmuştur.

Tablo 32. “Seminerdeki Konuların Yeterli Düzeyde Anlatıldı” İfadesinin Yaşa Göre Dağılımı

Konular Yeterince Anlatıldı	20'den küçük		20-34		35-44		45-59		60-74		75'den büyük		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
K. Katılıyorum	3	3,0	4	4,0	14	14,1	4	39,4	39	35,4	35	4,0	99	100
Katılıyorum	1	0,6	5	3,1	13	8,1	6	50,0	80	34,4	55	3,8	160	100
Fikrim yok	0	0	1	1,4	7	9,9	12	39,4	28	32,4	23	16,9	71	100
Katılmıyorum	0	0	3	2,6	10	8,6	2	34,5	40	52,6	61	1,7	116	100
K.Katılmıyor	0	0	1	16,7	1	16,7	0	50,0	3	16,7	0	16,7	6	100

Ki Kare: 49,146 p= 0,000

Hacı adaylarının seminerlerde anlatılan konuları yeterli bulma durumlarıyla, yaşlarını birlikte analiz ettiğimizde, anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$). Bu anlamlı farklılığın ayrıntılarına baktığımızda, ileri yaş gruplarına gidildikçe, seminerlerdeki konuların yeterince anlatılmadığını savunanların oransal olarak arttığını görmekteyiz. Bu durumda yaşı küçük olan hacı adayları, bu konuda, daha olumlu düşünmektedir. Örneğin, 20 yaş altındaki hacı adaylarının tamamı bu konuda olumlu görüş bildirirken, ileriki yaş gruplarında bu oran %60'lara kadar düşmektedir.

2.5.2. Seminerde Verilen Bilgilerin İhtiyaç Olarak Görülmesiyle İlgili Veriler

Tablo 33. Hacı Adaylarının “Seminerlerde Verilen Bilgilerin Tamamının İhtiyaç Olduğunu Düşünüyorum” İfadesine Katılımlarına Göre Dağılımı

Bilgilerin Tamamı İhtiyaç	N	%
Kesinlikle katılıyorum	127	27,9
Katılıyorum	136	29,9
Fikrim yok	76	16,7
Katılmıyorum	108	23,7
Kesinlikle katılmıyorum	8	1,8
Toplam	455	100

Seminerlerde verilen bilgilerin tamamının ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum ifadesine, hacı adaylarının %27,9'u kesinlikle katılıyorum, %29,9'u katılıyorum şeklinde cevap vererek olumlu yönde görüş bildirmiştir. Bu konuda fikir beyan etmeyenler %16,7 oranındadır. Seminerlerde verilen bilgilerin tamamının ihtiyaç olarak görülmesi konusunda, %23,7'lik kısım katılmıyorum, %1,8'lik kısım ise kesinlikle katılmıyorum diyerek olumsuz görüş bildirmiştir. Hacı adaylarının dörtte birinin seminerlerde anlatılan konulara ihtiyaç duymaması dikkati çekmektedir. Bilgilerin gereksiz, ihtiyaç dışı görülmesinin nedeni; ya hacı adayları gerekli bilgiler onların ihtiyaçlarıyla irtibatlandırılmadığı için gereksiz görülmesi ya da verilen bilgiler gerçekten ihtiyaç dışı, gerekli ön hazırlıklar yapılmadan sunulmasıdır. Her iki durumda da eksiklik söz konusudur. Seminer verenin anlatacağı konunun sınırlarını iyi belirleyip, hacı adaylarının ihtiyaçlarıyla bağlantılı sunum yapması, bu noktadaki sorunları çözecektir.

2.5.3. Hacı Adaylarının Seminerlerde Anlatılan Konuları Anlamakta Zorlanma Durumuyla İlgili Veriler

Tablo 34. Seminerde Anlatılan Konuları Anlamakta Zorlanmalarına Göre Dağılım

Konuları Anlamakta Zorlanma Durumu	N	%
Her zaman	30	6,6
Genellikle	26	5,7
Sık sık	38	8,4
Bazen	150	33,0
Hiçbir zaman	210	46,3
Toplam	454	100

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının %6,6'sı her zaman, %5,7'si genellikle, %8,4'ü sık sık ve %33'ü bazen konuları anlamakta zorluk çektiğini belirtmektedir. %46,3'lük önemli bir yoğunluğa sahip hacı adayları ise hiçbir zaman konuları anlamakta zorluk çekmediğini ifade etmektedir. Seminerler boyunca %20,7'lik kısmın diğerlerine oranla daha fazla konuları anlama sıkıntısı çektiği görülmektedir. Ayrıca az ya da çok konuları anlamada zorluk çektiğini belirtenlerin oranı %53,7'dir. Hacı adaylarının konuları anlamasını zorlaştıran en önemli etkenlerden biri şüphesiz onların konulara yabancı

oluşlarıdır. Bu noktada, eğitime yardımcı unsurlardan da azami derecede faydalanarak, teknik kavramları zorunlu olmadıkça kullanmayarak ve her düzeyden hacı adayının anlayacağı bir üslupla sunum yapılması önem taşımaktadır.

Hacı adaylarının seminerlerde verilen konuları anlamakta zorlanma durumlarıyla cinsiyetlerini karşılaştırarak analiz ettiğimizde arada anlamlı ilişki bulunamamıştır (Ki Kare: 7,534, $p=0,110$). Bu durumda seminer konularının anlaşılmasında cinsiyetin etkisi bulunmamaktadır, diyebiliriz.

Hacı adaylarının seminer konularını anlamakta zorlanma durumlarıyla yaşlarını birlikte analiz ettiğimizde, konuları anlamadaki zorlanma durumlarıyla yaşları arasında anlamlı ilişki bulunduğu ortaya çıkmaktadır (Ki Kare:34,561, $p=0,023<0,05$). Bu durum, yaşın öğrenme ve anlama üzerine etkisi ile açıklanabilir. Öğrenme yeteneği, belli bir yaştan sonra giderek azalan bir oranda ilerlemektedir. Zihin gelişmesi, yirmili yaşlardan kırklı yaşlara kadar düz bir çizgide ilerlemekte, kırklı yaşlardan itibaren ise gerilemeye başlamaktadır (Pintner ve diğ., 1987: 88–89).

Hacı adaylarının seminerlerde verilen konuları anlamakta zorlanma durumlarıyla eğitim durumları arasında da anlamlı ilişkiler bulunmaktadır (Ki Kare:39,138, $p=0,001<0,05$). Bu anlamlı ilişki ile ilgili ayrıntılara baktığımızda, eğitim düzeyi yükseldikçe, konuları anlamakta zorlananların oransal olarak azaldığını görmekteyiz. Eğitim düzeyi yüksek hacı adaylarının konuları anlamasına mukabil, eğitim düzeyi düşük olanların daha az oranda anlaması seçilecek dil ve üslubun her düzeyden hacı adayına hitap edecek şekilde ayarlanmasını zorunlu kılmaktadır.

2.5.4. Seminer Veren Dili ve Üslubunun Anlaşılabilirliğiyle İlgili Veriler

Tablo 35. Seminer Veren Dili ve Üslubunun Anlaşılabilirliğiyle İlgili Görüşlerin Dağılımı

Dili ve Üslubu Anlaşılır mıydı?	N	%
Her zaman	246	54,3
Genellikle	160	35,3
Sık sık	17	3,8
Bazen	17	3,8
Hiçbir zaman	13	2,9
Toplam	453	100

Örnekleme oluşturan hacı adaylarının %54,3'ü her zaman, %35,3'ü genellikle, %3,8'i sık sık, %3,8'i bazen seminer verenin dili ve üslubunun anlaşılır olduğunu düşünmektedir. Hacı adaylarının %2,9'luk kısmı ise seminer verenin dili ve üslubunun hiçbir zaman anlaşılır olmadığını belirtmiştir. Bu durumda hac seminerlerini sunan eğitimcilerin genel olarak hacı adaylarının anlama düzeylerine uygun bir üslup kullandıklarını söyleyebiliriz.

2.5.5. Seminerler Sırasında Hacı Adaylarının Sıkılma Durumlarıyla İlgili Veriler

Tablo 36. Seminerler Sırasında Sıkılma Durumlarına Göre Dağılım

Sıkılma Durumu	N	%
Her zaman	10	2,2
Genellikle	17	3,7
Sık sık	20	4,4
Bazen	137	30,1
Hiçbir zaman	271	59,6
Toplam	455	100

Seminerler sırasında, örnekleme oluşturan hacı adaylarından %2,2'si her zaman, %3,7'si genellikle, %4,4'ü sık sık, %30,1'i bazen sıkıldığını ifade etmiştir. %59,6'lık hacı adayları ise hiçbir zaman sıkılmadığını belirtmiştir. Bu durumda, ilgi eksikliğine ve konunun öğrenmesine engel teşkil eden sıkılma durumunun, hac seminerlerinde düşük düzeylerde gerçekleştiği görülmektedir. Hacı adaylarının hacca gitmenin verdiği heyecan ve bu alandaki bilgilere olan merak sayesinde seminerlerde anlatılanlara odaklandığını, bu nedenle sıkılmadıkları düşünülmektedir.

2.5.6. Seminerler Sırasında Hacı Adaylarının Sorularını Rahatça Sorabilme Durumlarıyla İlgili Veriler

Tablo 37. Sorularımı Rahatça Sorabildim İfadesine Göre Dağılım

Soruları Rahatça Sorabildim	N	%
Kesinlikle katılıyorum	78	17,2
Katılıyorum	171	37,7
Fikrim yok	101	22,3
Katılmıyorum	90	19,9
Kesinlikle katılmıyorum	13	2,9
Toplam	453	100

Hacı adaylarının seminerler sırasında seminer verene sorularını rahatça sormaları onların öğrenmelerini kolaylaştıracaktır. Seminerler sırasında sorularını rahatça sorabildim ifadesine, hacı adaylarının %17,2'si kesinlikle katılıyorum, %37,7'si katılıyorum, %22,3'ü fikrim yok, %19,9'u katılmıyorum, %2,9'u kesinlikle katılmıyorum diyerek karşılık vermiştir. 2 hacı adayını ise bu ifadeyi karşılıksız bırakmıştır. Hacı adaylarının %22,3'lük önemli bir kısmının fikir beyan etmemesi, soracak sorularının olmamasıyla alakalı değildir. %22,8'lik bir hacı grubu ise, sorularını rahatça soramadıklarını ifade etmiştir. Soru sorulamayan bir eğitim ortamında hacı adaylarının etkili bir öğrenme faaliyeti içinde yer alamayacağı ortadadır. Hacı adaylarının sorularını rahatça sorup öğrenerek, kafalarını meşgul eden problemleri çözmesine yardımcı olunması başarılı bir hac eğitimi için gereklidir.

2.5.7. Seminerlerde Bayanların Özel Durumlarının Yeterince Anlatılmasıyla İlgili Veriler

Tablo 38. Bayanların Özel Durumlarının Anlatılma Durumuyla İlgili Dağılım

Bayanların Özel Durumlarının Anlatılması	N	%
Evet	127	58,3
Hayır	22	10,0
Kısmen	69	31,7
Toplam	218	100

Hacı günlerinde, fetva ekibine gelen soruların yaklaşık %60-65'i kadınların durumlarına ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Bu sorular içerisinde özellikle hususi durumları sebebiyle tereddüt yaşayan hanımlardan gelen soruların ağırlığı vardır (Keleş, 2007: 218). Hacı adaylarının yaklaşık yarıya yakın kısmını oluşturan kadınların özel durumları sebebiyle tereddütler yaşadıkları bilinmektedir. Huzurlu ve makbul bir hac için, kadınların hususi durumlarıyla ilgili hac seminerlerinde yeterince bilgilendirilmeleri büyük önem taşımaktadır.

Araştırmamıza katılan bayan hacı adaylarının cevaplandırmasını istediğimiz soruya, 33 erkek hacı adayını da cevap vermiştir. Ancak biz sorunun muhatabı olan kadınların bu konudaki görüşlerine yer vereceğiz.

Bu soruya cevap veren bayan hacı adaylarının, %58,3'ü evet, %10'u hayır, %31,7'si kısmen cevabını vermiştir. Bu durumda, seminerlerde anlatılan bayanların özel durumlarıyla ilgili konulardan bazı bayan hacı adayları hiçbir şekilde haberdar olmamıştır. Bu bayan hacı adaylarının, bayanların özel durumlarıyla ilgili konuların anlatıldığı günlerde seminerlere katılmadığı tahmin edilmektedir. Önemli bir kısmı da konuların yeterli düzeyde anlatılmadığı anlamında, "Kısmen" cevabını vermiştir. Yaklaşık her üç bayan hacı adayından biri konuların kısmen anlatıldığını ifade etmek suretiyle; bu özel durumlarla ilgili yeterince aydınlatılmadıklarını, bu konuda bilgi eksikleri olduğunu belirtmektedir. Hac günlerinde fetva ekibine gelen soruların yarısından fazlasının kadınların durumlarıyla ilgili sorulardan oluşması da bu duruma işaret etmektedir. Birçok bayanın, hac günleri yaklaştıkça adeta korkulu rüyalar görmesine sebep olan bu özel durumlarla ilgili gerekli bilgiye sahip hacı adaylarının, korkacak bir şey olmadığının farkında olacağı da muhakkaktır.

2.6. Seminerler Sonunda Hacı Adaylarının Görüşleriyle İlgili Hakkındaki Veriler

Hacı adaylarının, hac seminerlerinde sadece hac hakkında bilgilendirilmeleri hedeflenmemelidir. Hac hakkında bilgilendirilmenin yanında, hacle ilgili kaygı ve korkularını azaltmak, rahat hareket etmelerini sağlamak, birbirleriyle ve görevlilerle sağlıklı iletişim kurmalarına yardımcı olmak ve hac ortamına intibaklarını sağlamaya yardımcı olmak da hac seminerlerinin hedefleri arasında olmalıdır. Hac öncesinde hac menasikini çok iyi öğrenip, hacle ilgili diğer hususlar hakkında bilgi sahibi olmayan ve eğitilmeyen hacı adayının huzurlu ve başarılı bir hac yapması mümkün görünmemektedir. O halde, hacı adaylarının hacca her yönüyle hazır olmaları sağlanmalıdır. Bu bağlamda onların düşünceleri ve hac günleri öncesindeki ön yargıları haccı etkileyecektir.

2.6.1. Hacı Adaylarının Tanıştığı Din Görevlilerinin Hac İbadetinin İfasına Yardımcı Olacağına İnançlarıyla İlgili Veriler

Tablo 39. “Tanıştığımız Din Görevlilerinin Hac İbadetinin İfasında Yardımcı Olacağına İnanıyorum” İfadesine Göre Dağılım

Din Görevlilerine İnanıyorum	N	%
Kesinlikle katılıyorum	129	28,4
Katılıyorum	150	33,0
Fikrim yok	74	16,3
Katılmıyorum	88	19,3
Kesinlikle katılmıyorum	14	3,1
Toplam	455	100

Hacı adaylarının, tanıştığı din görevlilerine hac ibadetinin ifası noktasında inanmaları ve onlara güvenmeleri, hac günlerinde karşılaşılabilecek muhtemel problemlerin çözümüne kolaylık sağlayacaktır.

Hacı adaylarının ön yargılarını ölçmeyi amaçlayan ve “din görevlilerinin hac ibadetinin ifasında yardımcı olacağına inanıyorum” ifadesine, hacı adaylarından %28,4’ü kesinlikle katılıyorum, %33’ü katılıyorum, %16,3’ü fikrim yok, %19,3’ü katılmıyorum ve %3,1’i kesinlikle katılmıyorum karşılığını vermiştir. Bu durumda, din görevlileri ile ilgili olumlu ön yargı taşıyan hacı adaylarının oranları toplamı %61,4 olmaktadır. Bu konuda fikir beyan etmeyenlerle (%16,3) olumsuz fikir beyan edenlerin (%22,4) oranlarının küçümsenemeyecek kadar büyük olduğunu görmekteyiz. Hacı adaylarının tanıştığı din görevlilerine güvenmeleri ve bu konuda olumlu ön yargılar taşıması din görevlilerinin görevlerini daha sağlıklı yerine getirmesini sağlayacağı ve hac organizasyonuna olumlu katkılarda bulunacağı düşünüldüğünde, bu konuda ciddi eksikliklerin olduğu ortadadır. Eldeki verilerde dikkati çeken önemli bir husus tanıştığı din görevlilerine, henüz hac günleri başlamadan önce güvenmediğini ifade edenlerin, toplam hacı adayları içinde %22,4’lük bir oranda olmasıdır. Bu olumsuz tablo, hac günleri öncesinde, din görevlilerine güvensizliğin olduğunu, hac günlerinde bu güvensizliğin ciddi sıkıntılar ortaya çıkaracağını göstermesi bakımından önemlidir.

2.6.2. Hacı Adaylarının Hac Yolculuğu Boyunca Din Görevlileriyle Kuracakları İletişimle İlgili Veriler

Tablo 40. Hac Yolculuğu Boyunca Din Görevlileriyle Kurulacak İletişimle İlgili Görüşlerin Dağılımı

Görevlilerle Sağlıklı İletişim Kuracağım	N	%
Kesinlikle katılıyorum	109	24,0
Katılıyorum	160	35,2
Fikrim yok	90	19,8
Katılmıyorum	85	18,7
Kesinlikle katılmıyorum	10	2,2
Toplam	454	100

Hac günleri boyunca din görevlileriyle sağlıklı/olumlu iletişim kuracağıma inanıyorum, ifadesine hacı adaylarından %24'ü kesinlikle katılıyorum, %35,si katılıyorum, %19,8'i fikrim yok, %18,7'si katılmıyorum, %2,2'si kesinlikle katılmıyorum diye karşılık vermiştir. Bir hacı adayı ise bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Hacı adaylarının yaklaşık olarak %60'lık önemli bir bölümü din görevlileriyle sağlıklı/olumlu iletişim kuracağına inandığını ifade etmektedir. Bu olumlu ön yargılar hac boyunca din görevlilerinin hacı adaylarıyla anlaşabilmesine olanak sağlayacaktır. Bu konuda fikir beyan etmeyenler beşte birlik bir paya sahiptir. Bu hacı adaylarının din görevlileriyle nasıl iletişim kuracağını din görevlileriyle tanışma sonrasına veya hac ortamındaki duruma göre belirleyeceği anlaşılmaktadır. Din görevlileriyle sağlıklı/olumlu iletişim kuramayacağını ifade edenler, din görevlileriyle daha önce yaşadığı olumsuzluklarla ilgili olarak böyle bir ön yargı içinde olmalıdır.

Tablo 41. Din Görevlileriyle Kurulacak İletişimle İlgili Görüşlerle Grup Hocasıyla Tanışma Durumunun Analizi

Görevlilerle Sağlıklı İletişim Kuracağım	Grup Hocasıyla Tanışma					
	Evet		Hayır		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
K.Katılıyorum	61	56,0	48	44,0	109	100
Katılıyorum	103	64,4	57	35,6	160	100
Fikrim yok	32	35,6	58	64,4	90	100
Katılmıyorum	34	40,0	51	60,0	85	100
K. Katılmıyorum	6	60,0	4	40,0	10	100
Toplam	236	52,0	218	48,0	454	100

Ki Kare: 25,413 p= 0,000

Hacı adaylarının hac günleri boyunca din görevlileriyle kuracakları iletişimin niteliğini belirleyecek en önemli faktörlerden biri de, seminerler sırasında hac boyunca kendilerine yardımcı olacak grup hocalarıyla tanışma durumlarıdır. Din görevlileriyle sağlıklı iletişim kuracağım ifadesiyle ilgili görüşlerin, hacı adaylarının grubundan sorumlu din görevlileriyle tanışma durumlarının analiz sonuçları arasında anlamlı bir farklılık bulunduğu görülmektedir ($p<0.05$). Hac yolculuğu öncesinde grubundan sorumlu din görevlileriyle tanışan hacı adaylarının, hac boyunca görevlilerle kuracakları iletişimle ilgili olumlu düşüncelere sahip olduğu görülmektedir. Grup hocasıyla tanışmamış hacı adaylarının ise, din görevlileriyle iletişim hususundaki ön yargılarının olumsuz olduğu ya da bu konuda fikir beyan etmeyerek şüphelerinin olduğu görülmektedir. Tablo 41'deki verilerde dikkat çeken önemli bir nokta ise, "Din görevlileriyle sağlıklı/olumlu iletişim kuracağım" ifadesine "kesinlikle katılmıyorum" diyenlerin %60'lık kısmının din görevlileriyle tanışanlardan oluşmasıdır. Bu durumda, din görevlisiyle seminerlerde tanışmak genel anlamda birçok avantaj sağlasa da henüz hac yolculuğu başlamadan önce seminerlerde bazı olumsuzlukların yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu durumda din görevlilerine ilk intibanın önemi ve iletişimle ilgili bazı bilgiler verildikten sonra seminerlere katılımının sağlanması büyük önem kazanmaktadır.

2.6.3. Hacı Adaylarının Hac Yolculuğu Boyunca Diğer Hacı Adaylarıyla Kuracakları İletişimle İlgili Veriler

Tablo 42. Hac Yolculuğu Boyunca Din Görevlileriyle Kurulacak İletişimle İlgili Dağılım

Hacı Adaylarıyla Sağlıklı İletişim Kuracağım	N	%
Kesinlikle katılıyorum	108	23,7
Katılıyorum	191	42,0
Fikrim yok	88	19,3
Katılmıyorum	60	13,2
Kesinlikle katılmıyorum	8	1,8
Toplam	455	100

Tablo 42'ye baktığımızda, diğer hacı adaylarıyla hac günleri boyunca sağlıklı/olumlu iletişim kuracağıma inanıyorum ifadesine, hacı adaylarının %23,7'sinin kesinlikle katılıyorum, %42'sinin katılıyorum, %19,3'ünün fikrim yok, %13,2'sinin katılmıyorum ve %1,8'inin kesinlikle katılmıyorum diye karşılık verdiği görülmektedir. Hacı adaylarının toplam %65,7 oranında diğer hacı adaylarıyla iletişim hususunda olumlu önyargıları olduğu görülmektedir. Bu oran hacı adaylarının din görevlileriyle iletişim hususundaki ön yargılı olanların yoğunluğundan daha fazladır. Hacı adaylarının, seminerler sırasında, birbirleriyle kurduğu iletişim, din görevlileriyle kurduğundan daha olumludur. Bu konuda fikri olmayanlarla, olumsuz fikir beyan edenlerin oranını azaltmak amacıyla bazı aktiviteler geliştirilebilir. Böylece hac günleri boyunca yaşanan birçok olumsuz olayın önüne olumlu ön yargılar oluşturmak suretiyle geçilebilir.

Tablo 43. Diğer Hacı Adaylarıyla Kurulacak İletişimle İlgili Görüşlerle Hac Arkadaşlarıyla Tanışma Durumunun Analizi

Hacı Adaylarıyla Sağlıklı İletişim Kuracağım	Hac Arkadaşlarıyla Tanışma Durumu					
	Evet		Hayır		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
K.Katılıyorum	82	75,9	26	24,1	108	100
Katılıyorum	155	81,2	36	18,8	191	100
Fikrim yok	50	56,8	38	43,2	88	100
Katılmıyorum	34	56,7	26	43,3	60	100
K. Katılmıyorum	7	87,5	1	12,5	8	100
Toplam	328	72,1	127	27,9	455	100

Ki Kare: 26,822 p= 0,000

Hacı adaylarının hac günleri boyunca beraber olacağı diğer hacı adaylarıyla ilgili görüşlerini onların seminerler sırasında hac arkadaşlarıyla tanışma durumları ile birlikte analiz ettiğimizde, bu iki durum arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür ($p<0.05$). Bu anlamlı ilişkinin ayrıntılarında, hac arkadaşlarıyla tanışanların, diğer hacı adaylarıyla ilgili olumlu önyargılara sahip olduğunu görmekteyiz. Hac günleri boyunca, diğer hacı adaylarıyla olumlu iletişim kuracağı şeklindeki önyargılara sahip hacı adaylarının önemli bölümünün hac arkadaşlarıyla tanışanlar olduğu görülmektedir. Hacı adaylarının birbirleriyle tanışması, onların kuracakları iletişimle ilgili ön yargılarını müspet yönde etkilemektedir.

2.6.4. Yabancı Bir Memlekette Yerine Getirilecek Korku ve Kaygılarla İlgili Veriler

Yabancı bir memlekette, farklı kültürlerden insanlarla beraber olacağı hac günleri öncesi, hacı adaylarının bir takım korku ve kaygılarının olduğu bilinmektedir. Bu korku ve kaygılar hac günlerinde onların davranışlarına yansımakta ve olumsuz bazı tabloların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ayrıca hac organizasyonunun belli noktalarında sıkıntılar yaşanmasının temelinde bu korku ve kaygılar bulunmaktadır.

Tablo 44. Hacla İlgili Korku ve Kaygılarla İlgili Görüşlerin Dağılımı

Korku ve Kaygılarım Var	N	%
Kesinlikle katılıyorum	94	20,8
Katılıyorum	146	32,3
Fikrim yok	49	10,8
Katılmıyorum	98	21,7
Kesinlikle katılmıyorum	65	14,4
Toplam	452	100

Yabancı bir memlekette, farklı milletlerden insanlarla beraber olacağı hacla ilgili korku ve kaygılarım var, ifadesine, hacı adaylarından %20,8'i kesinlikle katılıyorum, %32,3'ü katılıyorum, %10,8'i fikrim yok, %21,7'si katılmıyorum, %14,4'ü kesinlikle katılmıyorum karşılığını vermiştir. Bu durumda, hacı adaylarının %63,1'lik önemli bir bölümünün hacla ilgili çeşitli korku ve kaygılara sahip olduğu, seminerler sonunda hala korkularını yenemediği ortaya çıkmaktadır. Hac seminerlerinden istifade etmiş, iyi eğitilmiş hacı adaylarının dahi bu endişeler yüzünden beklenmedik hatalar yaptığı/yapacağı göz önüne alınırsa, hacı adaylarının korku ve kaygılarını ortadan kaldırmanın önemi ortaya çıkacaktır. Hac seminerlerinin, hacı adaylarını rahatlatan, endişelerini ortadan kaldıran bir yöntemle sunulması ve bilgilendirmeler yapılırken, korku ve kaygıların gereksizliğine de değinilmesi bu noktada olumlu katkılar sağlayacaktır

2.6.5. Hac Günleri Boyunca Türkiye'yi Temsil Meselesiyle İlgili Veriler

Ülkemizin hacda hacı adaylarımız tarafından temsil edileceği, yabancı hacı adaylarının Türk hacı adaylarına bakarak ülkemizle ilgili genellemelere gideceği ve hacda gördükleri üzerine, hüküm bina edeceği gerçeği unutulmamalıdır. Mesela, bugün ülkemizde birçok kişinin, Endonezya'nın haritadaki yerini bile bilmezken, sadece hacdan gelen hacıların söylemlerine bakarak, Endonezyalılara sempati duymasının nedeni, Endonezyalı hacıların sergilediği örnek davranışlardır. Bu bakımdan hac günlerinde ülkemizin ve milletimizin temsili meselesi büyük önem taşımaktadır.

Tablo 45. Hac Günleri Boyunca Türkiye’yi Temsil Meselesiyle İlgili Görüşlerin Dağılımı

Hacda Türkiye’yi Temsil Edeceğim	N	%
Kesinlikle katılıyorum	102	22,4
Katılıyorum	129	28,4
Fikrim yok	72	15,8
Katılmıyorum	103	22,6
Kesinlikle katılmıyorum	49	10,8
Toplam	455	100

Hac günleri boyunca, kutsal topraklarda ülkemizi temsil edeceğim, ifadesine, hacı adaylarından %22,4’ü kesinlikle katılıyorum, %28,4’ü katılıyorum, %15,8’si fikrim yok, %22,6’sı katılmıyorum ve %10,8’si kesinlikle katılmıyorum karşılığını vermiştir. Bu durumda hacı adaylarının yarısı hac günleri boyunca ülkemizi temsil edeceğinin farkındadır. Örneklemin üçte bire yakın kısmı ise, hac günlerinde ülkemizi temsil edeceğini düşünmemektedir. Geriye kalan kısım ise bu konuda görüş bildirmemektedir. Hacı adaylarının yarısının ülkemizin kutsal topraklardaki temsilcileri olduğunun farkında olduklarını ifade etmesine karşılık, üçte birlik kısmı kendisini ülkenin temsilcisi olarak görmemektedir. Hacı adaylarının devletimizin onuruna yaraşır hac yapmasını kolaylaştıracak olan ve hacı adaylarına sorumluluk bilinci kazandırarak dikkatsiz davranışlardan kaçınmasına sebep olacaktır. Bu bakımdan temsil meselesine gereken önem verilmeli ve hacı adaylarına birer temsilci olduğu benimsetilmelidir.

2.6.6. Hac Öncesinde Hacca Gidiş Yaşıyla İlgili Veriler

Tablo 46. Hacı Adaylarının “Hacca İleri Yaşlarda Gidilmeli” İfadesine Katılımlarına Göre Dağılımı

Hacca İleri Yaşlarda Gidilmeli	N	%
Kesinlikle katılıyorum	48	10,6
Katılıyorum	43	9,5
Fikrim yok	15	3,3
Katılmıyorum	89	19,6
Kesinlikle katılmıyorum	259	57,0
Toplam	454	100

“Hacca ileri yaşlarda çıkılmalıdır” ifadesine hacı adaylarından %10,6’sı kesinlikle katılıyorum, %9,5’i katılıyorum, %3,3’ü fikrim yok, %19,6’sı katılmıyorum, %57’si

kesinlikle katılmıyorum karşılığını vermiştir. Bir hacı adayını ise bu ifadeye cevap vermemiştir. Bu durumda hacı adaylarının yaklaşık beşte dördü hac için ileri yaşları beklemeyi doğru bulmamaktadır. Ülkemizde genellikle ileri yaşlarda yerine getirilen hac ibadeti için, hacı adaylarının çok büyük bölümü ileri yaşların beklenmesini doğru bulmamaktadır. Ancak örneklemimizi oluşturan hacı adaylarının büyük bölümünü orta ve ileri yaş gruplarından hacı adaylarının oluşturduğu hacı adaylarının, hacca genç yaşlarda gidilmesi gerektiğini düşünmesi tezat olarak görülmektedir. Ancak kültürel ve sosyal hayatın etkisiyle, vatandaşlarımızın genç yaşlarda yerine getirilmesi gerektiğine inandığı hacı, ileri yaşlarda yaptığı düşünülmektedir.

Tablo 47. Hacca Gidiş Yaşıyla İlgili Görüşlerin Yaş Grubu Analizi

Hacca İleri Yaşlarda Gidilmeli	20'den küçük		20-34		35-44		45-59		60-74		75'den büyük		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
K.Katılıyorum	1	2,1	1	2,1	7	14,6	16	33,3	21	43,8	2	4,2	48	100
Katılıyorum	0	0	1	2,3	6	14,0	16	37,2	20	46,5	0	0	43	100
Fikrim yok	1	6,7	1	6,7	1	6,7	6	40,0	2	13,3	4	26,7	15	100
Katılmıyorum	1	1,1	5	5,6	5	5,6	32	36,0	44	49,4	2	2,2	89	100
K.Katılmıyorum	1	0,4	6	2,3	26	10,1	105	40,9	103	40,1	16	6,2	257	100
Toplam	4	0,9	14	3,1	45	10,0	175	38,7	190	42,0	24	5,3	452	100

Ki Kare: 37,046 p= 0,012

Tablo 47'de Hacı adaylarının hacca gidiş yaşıyla ilgili görüşlerini onların yaşlarıyla birlikte analiz ettik. Ki Kare testinin analiz sonuçlarına göre, hacı adaylarının yaşlarıyla, hacca gidiş yaşı hakkındaki görüşleri arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır ($p < 0.05$). Bu analiz sonuçlarının ayrıntılarında, özellikle ileri yaş gruplarındaki hacı adaylarının, hac için ileri yaşların beklenmesini doğru bulmadığı görülmektedir. daha genç yaş gruplarındaki hacı adayları ise, hacca ileri yaş gruplarında gidilmesi gerektiğini düşünmektedir.

2.6.7. Seminerlerin Beklentileri Karşılama Durumuyla İlgili Veriler

Tablo 48. Seminerlerin Beklentileri Karşılama Durumuna Göre Dağılım

Beklentileri Karşılama Durumu	N	%
İyi	163	36,1
Vasat	256	56,6
Zayıf	33	7,3
Toplam	452	100

Tablo 48’de hacı adaylarının seminerlerin beklentilerini karşılama durumuyla ilgili düşüncelerinin dağılımı yer almaktadır. Buna göre, hacı adaylarının %36,1’i seminerlerden beklentilerini karşılama durumunu iyi olarak değerlendirmektedir. Bu durumu, hacı adaylarının %56,6’sı vasat, %7,3’ü zayıf olarak vasıflandırmaktadır. Bu durumda, hacı adaylarının %90’dan fazlalık bir bölümü seminerleri ya normal olarak ya da normalin üzerinde iyi olarak değerlendirmektedir. Hac seminerleri, hacı adaylarının yarısından fazlasının beklentilerini karşılamıştır. %36,1 oranındaki hacı adayları ise, seminerlerin beklentilerinden daha iyi olduğunu ifade ederek, seminerlerle ilgili olumlu görüş bildirmiştir. Hacı adaylarının %7,3’lük kısmı ise seminerlerin beklentilerini karşılamaktan uzak olduğunu ifade etmiştir.

2.7. Hacı Adaylarının Seminerler Sonundaki Hac Bilgileriyle İlgili Veriler

Hacı adaylarının hac hakkında bilgilendirilmelerini hedefleyen hac seminerlerinin temelinde, haccın ibadet boyutunun öğretilmesi bulunmaktadır. İslam’ın beş temel esasından biri olan hac, vatandaşlarımızın, ömürde bir defa tecrübe etme imkânından dolayı, yabancı kaldıkları, hac menasikini oluşturan rükünleri ve pratik uygulamalarını fazla bilmedikleri bir ibadettir. Bu ibadeti usulüne uygun yapabilmek için hac menasikinin iyi öğrenilmesi gerekmektedir. Kutsal topraklara giden hacı adayları oraya gitmişken önemli mekânları ziyaret etmek istemektedir. Buralar hakkında da temel bilgi sahibi olmaları onlara kutsal topraklarda fayda sağlayacaktır.

2.7.1. Hacı Adaylarının Seminerler Sonundaki Haccın İbadet Boyutuyla İlgili Bilgi Durumu Hakkındaki Veriler

Tablo 49. Seminerler Sonunda Haccın İbadet Boyutuyla İlgili Bilgi Durumuna Göre Dağılım

Hacla İlgili Konular	İyi		Vasat		Zayıf		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Telbiye getirmek	220	48,4	130	28,6	105	23,1	455	100
İhram bağlamak	124	35,9	107	31,0	114	33,0	345	100
İhram yasakları	127	29,2	122	28,0	186	42,8	435	100
Tavaf yapmak	277	60,9	143	31,4	35	7,7	455	100
Sa'y yapmak	239	52,5	170	37,4	46	10,1	455	100
Şeytan taşlamak	218	48,0	181	39,9	55	12,1	454	100
Arafat ve Müzdelife'de Vakfe	212	46,7	183	40,3	59	13,0	454	100
Ziyaret yerleri	113	24,9	192	42,3	149	32,8	454	100

Hacı adaylarının hac menasikiyle ilgili temel konulardaki bilgi durumları tespit edilmeye çalışılmıştır. Hacı adaylarından %48,4'ü Telbiye getirmeyi iyi bildiğini düşünmektedir. %28,6'sı bu konuda vasat olduğunu, %23,1'i ise zayıf olduğunu düşünmektedir. Telbiye'yi seminerler sonunda bildiğini söyleyenler hacı adaylarının ancak yarısına yakın kısmıdır. Bu konudaki bilgisini vasat olarak niteleyenler dörtte birinden fazladır. Telbiye getirmeyi bilmeyen veya bilgi durumu zayıf hacı adaylarının oranı ise dörtte birden biraz azdır.

İhram bağlama hususundaki bilgisini, hacı adayları %35,9 oranında iyi, %31 oranında vasat ve %33 oranında zayıf olarak nitelendirmiştir. Bu soruya hacı adaylarından 345'i cevap vermiştir. İhram örtüsüne erkeklerin bürünmesi sebebiyle kadın hacı adaylarının önemli bir bölümü bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Kadınlar ihram örtüsüne bürünmediği için bu soruyu cevaplamamıştır. İhram bağlama hususundaki bilgisini, örnekleme oluşturan hacı adaylarının üçte birinden biraz fazlası iyi, üçte birinden biraz azı vasat ve üçte biri zayıf olarak görmektedir. İhram bağlama konusunda bilgi durumu zayıf olanlara ihram bağlama uygulamalı olarak gösterilmelidir. Aksi takdirde ihram bağlama gibi basit bir konuda dahi çeşitli sıkıntılar yaşanabilmektedir.

Haccın rükünlerinden olan ihramın yasakları hakkındaki bilgisini, hacı adaylarından %29,2'si iyi, %28'si vasat, %42,5'i ise zayıf olarak görmektedir. Bu soruya 20 hacı

adayı cevap vermemiştir. Bunların 19'unun kadın hacı adaylarından olması, ihram yasaklarının kendileriyle ilgili olmadığını sanmalarından ileri geldiği düşünülebilir. Haccın ifsadına kadar götüren ihram yasakları konusunda kadın-erkek tüm hacı adaylarının, bilgilendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Hacı adaylarının neredeyse yarısı ihram yasaklarını bilmediğini ifade etmektedir. İhram yasakları en azından genel hatlarıyla hacı adaylarına öğretilmelidir.

Tavaf yapmak hususundaki bilgilerini, hacı adaylarından %60,9'u iyi, %31,4'ü vasat, %7,7'si zayıf olarak görmektedir. Hacı adaylarının her on tanesinden altısı tavafla ilgili bilgisinin iyi olduğunu düşünmektedir. Bu konuda olumsuz görüş bildirenler ise onda birin altında kalmaktadır. Kâbe'nin etrafında dönmek olarak anlaşılan tavafla ilgili hacı adaylarının bilgisi genel olarak iyidir. Hac deyince akla ilk gelen yer olan Kâbe ve akla ilk gelen ibadet olan tavaftır. Bu nedenle haccın alt ibadetleri içinde hacı adaylarına en tanıdık gelen tavaf hakkında hacı adaylarının bilgi düzeyleri yüksektir.

Hacı adaylarından sa'y hakkındaki bilgi düzeylerinin iyi olduğunu düşünenler %52,5, vasat olduğunu düşünenler %37,4, zayıf olduğunu düşünenler %10,1 oranında görülmektedir. Hacı adaylarının yarısı sa'y ile ilgili bilgilerini iyi olduğunu düşünmektedir. Her on hacı adayından biriye sa'y hakkındaki bilgi düzeyinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Hacı adaylarının Safa ile Merve arasında gidip gelmek olarak bildiği say hakkındaki bilgi durumu da tavaf kadar olmasa da iyi görünmektedir. Ancak uygulama esnasında sıkıntı olmaması için say hakkındaki bilgilendirmenin niteliği biraz daha geliştirilmelidir.

Şeytan taşlama hususundaki bilgisini, hacı adaylarından %48'i iyi, %39,9'u vasat ve %12,1'i zayıf olarak değerlendirmektedir. Bu durumda hacı adaylarının yarıya yakını şeytan taşlamanın usulünü iyi bilmektedir. Bu soruya bir kişi cevap vermemiştir. Cemerata taş atmak olan ve belli usul ve kuralları bulunan şeytan taşlama konusunda, hacı adaylarının bilgi düzeyi saydan daha düşüktür. Hacı adaylarının taşlamanın usul kuralları hakkında bilgi durumu zayıf olan %12,1'lik hacı adayının hac organizasyonunu aksatmaması için bunlar üzerinde daha fazla durulmalıdır.

Arafat ve Müzdelife'de vakfe hakkındaki bilgi düzeylerini, hacı adaylarının %46,7'si iyi, %40,3'ü vasat, %13'ü zayıf olarak ifade etmiştir. Bu soruyu bir kişi cevapsız bırakmıştır. Belli vakitlerde belli mekanlarda durmak olan ve bunun dışında özel bir

rüknü bulunmayan vakfe hakkında hacı adaylarının yarıya yakınının bilgi düzeyi iyi olarak nitelenmiştir. %13'lük bir orandaki hacı adayları ise, vakfe hakkında gerekli bilgiye sahip olmadığını ifade etmiştir. Vakfe ibadetine ve kavramına yabancı olması nedeniyle hacı adayları içinde vakfe hakkında bilgisi zayıf olanlar bulunmaktadır.

Hac günlerinin iyi değerlendirilmesi noktasında ziyaret mekânlarının büyük önemi bulunmaktadır. Bu nedenle, esasen haccın ibadet boyutuyla doğrudan alakası olmayan ziyaret yerlerini de haccın ibadet yönüyle ilgili bilgiler kısmına almayı uygun bulduk. Kutsal topraklardaki önemli olayların gerçekleştiği mekânları ifade eden ziyaret yerleri ile ilgili bilgi durumunu, hacı adaylarından %24,9'u iyi, %42,3'ü vasat, %32,8'i zayıf olarak vasıflandırmaktadır. Bir kişi bu soruyu cevaplamamıştır. İhramla ilgili bilgilerden sonra hacı adaylarının bilgisinin en zayıf olduğu konu ziyaret yerleridir. Hacı adaylarının ziyaret mekanlarını öğrenmesi onların hac günlerini iyi değerlendirmesini sağlayacağı gibi İslam tarihi ve sahabeler ile önemli şahsiyetler hakkında bilgi sahibi olmalarına vesile olacaktır.

2.7.2. Hacı Adaylarının Seminerler Sonundaki Haccın Pratikleriyle İlgili Bilgi Durumu Hakkındaki Veriler

Tablo 50. Seminerler Sonunda Haccın Pratik Boyutuyla İlgili Bilgi Durumuna Göre Dağılım

Haccın Pratikleriyle İlgili Konular	İyi		Vasat		Zayıf		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Hacda ve havaalanında ulaşım	126	27,9	174	38,5	152	33,6	452	100
Klima kullanımındaki hususlar	163	36,0	175	38,6	115	25,4	453	100
Arabistan iklimine uygun beslenme	159	35,1	170	37,5	124	27,4	453	100
Sağlık sorunlarıyla ilgili tedbirler	141	31,1	178	39,3	134	29,6	453	100
Otel odalarında temizlik	176	39,0	198	43,9	77	17,1	451	100
Otel odasını hac arkadaşlarıyla paylaşma	209	46,7	201	44,9	38	8,5	448	100
Yemek alma sırasında bekleme	200	44,3	182	40,4	69	15,3	451	100

Tablo 50'de hacı adaylarının hac yolculuğunun beraberinde getirdiği pratiklerle ilgili bilgi durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. Hacı adaylarının hac günlerini iyi değerlendirebilmesi ve ibadete yoğunlaşabilmesi için pratik hususlarda bilgi sahibi olması büyük önem taşımaktadır.

Hac yolculuğu içinde birbirinden farklı yolculukları içinde barındırır. Bunlardan en önemlileri kutsal topraklara gidiş ve dönüş sırasında uçakla yapılan yolculuk ve hac günleri boyunca özellikle Mekke’de otelle Harem arasındaki gün içindeki yolculuklardır. Hacı adaylarının hacda ve havaalanındaki yolculukla ilgili kurallar ve davranışlar hakkındaki bilgi durumlarına baktığımızda; hacı adaylarından %27,9’u ulaşım ile ilgili bilgisinin iyi olduğunu ifade etmiştir. Ulaşım ile ilgili bilgi düzeyini %38,5’lik bir kısım vasat, %33,6’lık bir kısım ise zayıf olarak ifade etmiştir. Bu durumda, yolculukla ilgili bilgisi iyi olanların, zayıf olanlardan yaklaşık 6 puan daha az olmaktadır. Üç hacı adayını bu soruya cevap vermemiştir.

Çabuk geçen hac günlerinde hacı adaylarının hastalanmasına en fazla sebep olan unsurlardan biri klima kullanımınıdır. Öyle ki kutsal topraklarda, hacı adaylarında görülen akut enfeksiyonların %90’ını klimalardan kaynaklanmaktadır (Karaman ve diğ., 2006:35). Klima kullanımı konusunda alınacak ufak tedbirler, hastalıkları önleyecektir. Klima kullanımı konusunda dikkat edilecek hususlar hakkındaki bilgisini, hacı adaylarından %36’sı iyi, %38,6’sı vasat, %25,4’ü zayıf olarak görmektedir. Bu soruyu iki kişi cevapsız bırakmıştır.

Hac günlerinde hacı adaylarının sık sık hastalanmasının önemli nedenlerinden biri de sağlıksız beslenmedir. Sıcak Arabistan iklimine uygun beslenme hususundaki bilgi düzeylerini, hacı adaylarından %35,1’i iyi, %37,5’i vasat, %27,4’ü zayıf olarak değerlendirmektedir. Hacı adaylarından ikisi bu soruyu cevapsız bırakmıştır. Hacı adaylarının dörtte birinden fazlasının bu konudaki bilgisinin zayıf olması dikkat çekmektedir.

Sağlık sorunları karşısında alınacak tedbirleri bilmek, hacı adayını birçok hastalıktan koruyacaktır. Hedef önce hasta olmamaktır. Genel sağlık tedbirleri, hijyen ve ilaç kullanımı gibi tedbirleri içine alan sağlık sorunları karşısında alınacak tedbirler hususundaki bilgilerini, hacı adaylarından %31,1’i iyi, %39,3’ü vasat, %29,6’sı zayıf olarak görmektedir. Bu soruyu iki kişi cevaplandırmamıştır.

Hacı adaylarının sağlık sorunları yaşamasına sebep olan unsurlardan biri de hacı adaylarının hac günleri boyunca kullandığı odaların temizliği hususudur. Genellikle 7–8 kişinin aynı odayı paylaştığı, alışılmadık tuvalet ve banyoların yer aldığı odaların havalandırılması da dahil temizliği ve hijyen kurallarına riayet, hastalanmamak adına

büyük önem taşımaktadır. Otel odalarındaki temizlik hususlarıyla ilgili bilgisini, hacı adaylarından %39'u iyi, %43,9'u vasat, %17,1'i zayıf olarak görmektedir. Bu soruya dört hacı adayı cevap vermemiştir.

Türkiye'deki hac organizasyonunda hacı adayları için üç kategori söz konusudur. Otel tip, müstakil tip ve normal tip. Bu üç kategoriden normal tiplerde, hacı adaylarının aynı odayı 7-8 kişiyle paylaşması söz konusudur. Ekonomik olması nedeniyle en çok tercih edilen bu kategoride hac yapacak hacı adaylarının, özellikle otel odalarını diğer hacı adaylarıyla nasıl paylaşacağı hususunda bilgi sahibi olması huzurlu bir hac için önem arz etmektedir. Otel odalarını diğer hacı adaylarıyla paylaşma hususundaki bilgilerini, hacı adaylarından %46,7'si iyi, %44,'u vasat, %8,5'i zayıf görmektedir. Yedi kişi bu soruyu cevaplamamıştır. Hacı adaylarının odaların paylaşımında dikkat edilecek hususlarla ilgili bilgi düzeyinin, diğer konulara göre yüksek olduğu görülmektedir. Haccın ruhuna aykırı hadiselerin vuku bulmaması için bu tür konulara gereken önemin verilmesi gerekir.

Yemek alma sırasında nasıl hareket edileceğini bilmek ve varsa sırayı beklemek muhtemel tartışmaların önüne geçmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Yemek alma sırasında beklemek hususundaki bilgilerini, hacı adaylarından %44,3'ü iyi, %40,4'ü vasat, %15,3'ü zayıf olarak görmektedir. Dört hacı adayı bu soruya cevap vermemiştir. 2006 yılından itibaren verilmeye başlanan yemek sayesinde hacı adayları büyük bir yükten kurtarılmıştır. Ancak yemek kuyruklarında yaşanan kavgalar, hac ibadetiyle bağdaşmamakta ve istenmeyen görüntülerin yaşanmasına neden olmaktadır. Hacı adayları yoğunluğun az olduğu saatlerle ilgili bilgilendirildiği gibi, haccın manevi atmosferine sokularak davranışların kontrolü sağlanmaya çalışılmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hacı adaylarının eğitimi bağlamında hac seminerlerini konu edinen bu araştırmada; hacı adaylarının, haccı çoğunlukla ilk defa tecrübe edecek olması, farklı bir coğrafya ve iklimde hac günleri boyunca renkleri, dilleri farklı milletlerden insanlarla bir araya gelecek olması gibi nedenlerle, yabancı kaldığı hac ibadeti hakkında bilgilendirilmeleri için düzenlenen hac seminerleri incelenmektedir.

Alan araştırması niteliğindeki araştırma sonunda, hacı adaylarının demografik özelliklerinin hacca ilgili bilgilendirme durumu arasında anlamlı farklılık olup-olmadığı da incelenmiştir. Öncelikle örnekleme oluşturan hacı adaylarının demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, sosyal çevre ve meslek) bakımından genel profili belirlenmiş ardından bu özelliklerin, hacca gitme eğilimi, hac seminerlerine katılım, hac bilgisi gibi konularla ilişkisini tespit etmek amacıyla Ki Kare testinden faydalanılmıştır. Araştırmamızda, anlamlılık düzeyi olarak $p < 0.05$ kabul edilmiştir.

Araştırmayla ilgili bulgulara geçmeden önce, ülkemizde hac organizasyonu ile ilgili tüm sorumluluk ve yetkileri elinde bulunduran Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hac eğitimi konusunda da söz sahibi olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Diyanet'in hacı adaylarının eğitimiyle ilgili olarak benimsediği iki önemli eğitim modelinden hac seminerlerine daha fazla ağırlık verdiği görülmektedir. Diğer model olan hacı adaylarının kendi kendilerine öğrenmesini sağlamaya imkân tanınması noktasında etkili adımlar henüz atılmamıştır. Sadece kitap seti vererek hacı adaylarının hacca hazırlanmasını beklemek doğru olmasa gerektir. Diyanet'in daha fazla öncelediği görülen hac seminerleri ise hali hazırda hacı adaylarının beklentilerine cevap verecek niteliktedir. Seminerleri, hacı adaylarının %56,6'lık kısmının vasat, %36,1'lik kısmının da iyi olarak değerlendirmesi en azından seminerlerde olumlu çalışmaların olduğunu göstermektedir. %7,3'lük kesim ise seminerlerin zayıf olduğunu dolayısıyla beklentilerini karşılamadığını ifade etmiştir. Bu haliyle seminerler hac eğitimi noktasındaki önemini korumaktadır. Ancak etkili hac eğitimi için belli noktalarda tedbirler alınması gerekebilir.

Hacı adaylarının demografik özellikleri göstermektedir ki daha önceki yılların aksine kadınlar da hacca erkekler kadar ilgi göstermektedir (%49,7). Kadın hacı adaylarındaki artışın sebepleri arasında, ulaşım imkânlarının kolaylaşması, ekonomik ve sosyal bazı gelişmeler gösterilebilir. Ayrıca ailece umre ve hacca gitme isteğinin kadınların sayısındaki artışta etkili olduğu düşünülmektedir.

Ülkemiz hacı profilinde dikkati çeken en önemli hususlardan biri de hacı adaylarının yaş gruplarıdır. Hacı adaylarının büyük bölümü orta ve ileri yaş gruplarındakilerden oluşmaktadır.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının sosyal çevreye göre dağılımını incelediğimizde, Türkiye nüfus dağılımıyla paralellik arz ettiği görülmüştür. Şehirlerden hacca gidenlerin oranı kırsal kesimlerden gidenlerden daha fazladır.

Hacı adaylarının yarısından fazlasının ilkokul mezunu olduğu tespit edilmiştir. Okuma yazma bilmeyenlerle ilkokul mezunları toplam hacı adaylarının üçte ikisinden daha fazladır. Eğitim grupları içinde yoğunluğu en az olan grup olarak üniversite mezunları görülmektedir.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının en yoğun olarak yer aldığı meslek grupları, ev hanımlığı (%37,7) ve emeklilik (%32,4) olarak tespit edilmiştir. Bu iki meslek grubunun ardından çiftçilik gelmektedir (%13). Diğer meslek gruplarına mensup hacı adayları çok az bir yoğunluktadır. Bu durum, mesleklerin hac yolculuğuna çıkışı etkilediğini net olarak göstermektedir.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının yaş, eğitim durumu, meslek, ikamet edilen sosyal çevre gibi demografik özelliklerinin hac seminerlerine katılımı ve motivasyonlarını etkiledikleri tespit edilmiştir. Ancak cinsiyetin seminerlere katılım veya motivasyonla ilgili bir farklılığa neden olmadığı görülmüştür. Bu konudaki hipotezimiz büyük ölçüde doğrulanmıştır.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının eğitim durumları, hac seminerlerine katılım, seminerlerdeki hazır bulunuşluk ve seminerler sonundaki bilgi durumu gibi konular arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Hacı adaylarının eğitim düzeyleri yükseldikçe, seminerlerin başarı oranı artmaktadır.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının çok az bir kısmı daha önceden hac tecrübesine sahiptir (%5,3). Umre tecrübesi bulunanlar hac tecrübesi olanlara göre kısmen fazla olsa da, toplam hacı adayları arasında yine azınlıktadır (%16,8). Buna göre, hacı adaylarının çok azının, daha önceden hac veya umre tecrübesi bulunmaktadır.

Hac seminerlerinin tamamına yakınının camilerde düzenlendiği, tanışma toplantısı niteliğindeki ilk seminerlerin veya kadınlara özel seminerlerin ise Kur'an kursu ve toplantı salonu gibi mekanlarda yapıldığı tespit edilmiştir. Seminerlerin düzenlendiği mekanlarda eğitimi engelleyici unsurlar tespit edilmemiştir.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının, hac günlerinde beraber olacakları din görevlileriyle seminerlerde tanışma oranı, hac arkadaşlarıyla tanışma oranından düşüktür. Hacda görev yapacak din görevlileriyle hacı adaylarının ancak yarısı tanışabilmektedir. Bu konudaki hipotezimiz kısmen doğrulanmaktadır.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının, yoğun ve stresli hac günleri boyunca beraber olacağı, din görevlileri ve hac arkadaşlarıyla hac seminerlerinde tanışmasının, onlar hakkında olumlu ön yargılar oluşturduğu tespit edilmiştir.

Araştırmamıza katılan hacı adayları, hac seminerlerinde slayt, film, broşür ve Kur'an-ı Kerim tilaveti gibi eğitime yardımcı unsurlardan yararlandığını ancak bunun yeterli düzeyde olmadığını ifade etmiştir.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının çok büyük bölümü Diyanet aracılığıyla hacca gidecektir (%82,6). Özel şirketle hacca gidecek hacı adaylarının hac seminerlerine gerekli katılımı göstermediği tespit edilmiştir.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının yarısı, hacle ilgili korku ve kaygılarını seminerler sonunda hala yenemediğini; yine aynı oranda, hac günleri boyunca kutsal topraklarda ülkemizi temsil edeceklerini düşünmediklerini ifade etmiştir.

Araştırmamıza katılan hacı adayları, hacca gidiş için ileri yaşların beklenmesini doğru bulmamaktadır.

Diyanet'in her hacı adayına hac hakkında bilgilendirilmesini sağlamak amacıyla verdiği kitaplar, hacı adaylarının çoğunluğu tarafından okunmamaktadır (%67). Kitapların tamamını okuyanların oranı ise sadece %14,3 olarak tespit edilmiştir.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının önemli bir kısmı seminerlerde sunulan bilgilerin ihtiyaç olduğunu ve konuların yeterli düzeyde anlatıldığını ifade etmiştir. Ancak anlatılan konuların ihtiyaç olmadığını ve konuların yeterli düzeyde anlatılmadığını ifade edenlerde bulunmaktadır. Bu sonuçlara göre, semineri sunan eğitimcilerin konuya sunum öncesinde iyi hazırlanmadığı ve aktarılan bilgilerin hacı adaylarının ihtiyaçlarıyla ilişkilendirilmediği anlaşılmaktadır.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının tamamına yakını seminerleri sunan eğitimcinin kolay ve anlaşılır bir dil ve üslup kullandığını ifade etmiştir. Konuları anlamakta bazen zorlanan hacı adaylarının varlığı göz önüne alındığında, hacı adaylarının yabancı oldukları ve daha çok tecrübeye dayalı bir ibadetle ilgili ilk defa duyduğu bilgileri anlamakta zorlandığı düşünülmektedir.

Araştırmamıza katılan hacı adaylarının hac seminerleri sonundaki bilgi düzeyleri genel olarak vasat ve zayıf olarak tespit edilmiştir. Ancak hacı adaylarının haccın ibadet boyutuyla ilgili bilgi düzeyleri, haccın pratik boyutuyla ilgili bilgi düzeyine göre daha iyi durumdadır. Hacı adaylarının özellikle telbiye, ihram bağlamak, ihram yasakları, ziyaret mekanları, ulaşım, klima kullanımı, sıcak Arabistan iklimine uygun beslenme ve sağlık sorunları karşısında alınacak tedbirler konularında daha zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Örneklemin hemen hemen yarısını oluşturan kadınların hacca olan ilgilerinin azalmaması için hac organizasyonunda kadınların ihtiyaçları da göz önüne alınarak plan, program yapılmalıdır. Hacda kadınların sayısının artışına bağlı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı kadın görevli sayısını son yıllarda arttırmıştır. Bu uygulama ileriki yıllarda da devam ettirilmelidir.

Hacı adaylarının %86'sı 45 yaş üzerindedir. Haccın genç işi olduğu ve maddi imkânı olanların bu önemli ibadeti ertelememesi gerektiği vatandaşlarımıza benimsetilmelidir. Doğrusu örneklemin hacca ileri yaşlarda gitmeyi doğru bulmadığını büyük bir yoğunlukla ifade etmesi bir tezat gibi durmaktadır. %76,6'lık bir çoğunlukla hacı adayları hacca gidiş için ileri yaşların beklenmemesi gerektiğini, genç yaşlarda hacca gidilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu durumda, hacı adaylarının hac için erken yaşları tercih etmenin doğru olacağını bildiği, ancak bunu tam anlamıyla benimseyemediği düşünülebilir. Hacca gidecek vatandaşların yaş ortalaması bir anda düşürülemeyeceğine

göre, yaygın din eğitimi faaliyetlerinden olan hutbe ve vaazlar kullanılarak halkın hacca genç yaşta gitme eğilimi kazanması sağlanmalıdır. Hutbe ve vaazlar yoluyla vatandaşlarımıza, genç yaşlarda hacca gitmenin fazileti ve kolaylıkları anlatılabileceği gibi ileri yaşlarda hacca gitmenin zorlukları ve handikapları da anlatılabilir. Ayrıca dergi, gazete, t.v. ve internet gibi iletişim araçları kullanılarak yeri geldikçe bu konulara temas edilebilir. Böylece hac eğitimi ve organizasyonundaki sıkıntıların bir bölümünün kendiliğinden ortadan kalkması sağlanabilir.

Hacı adaylarının yüksek yaş ortalaması göz önüne alınarak, eğitim faaliyetleri şekillendirilmelidir. Anlama ve öğrenme yeteneğinin son derece yavaşladığı ileri yaş gruplarındaki hacı adaylarının öğrenmesi için, kulağa hitap eden anlatımdan ziyade hem kulağa hem göze hitap eden ve tecrübeye hitap eden uygulamalı eğitim çalışmalarına öncelik verilmelidir.

Hac seminerlerinin en önemli sorunlarından biri seminerlere yeterli katılımın sağlanabilmesidir. Seminerlere katılımın acentelerle hacca gidecek olanlarda daha düşük olduğunu görmekteyiz. Acentelerle hacca gidecek hacı adaylarının da müftülüklerin düzenlediği hac seminerlerine mutlaka katılması sağlanmalıdır. Acentelerin bu konuda üzerine düşen görevi daha etkin biçimde yapması gerekmektedir. Ayrıca seminerlerde devam takip çizelgesinin tutulması, en azından katılımın hangi düzeyde olduğu hakkında kesin bilgi verecektir. Seminerlere kimlerin hiç katılmadığı veya devamsızlık yaptığı ortaya çıkacaktır. Müftülüklerin bazılarının tutmadığı devam takip çizelgesinin, tüm müftülükler tarafından düzenli olarak tutulması sağlanmalıdır.

Hacı adaylarının birer yetişkin olması onların eğitime karşı motivasyonunu azaltmaktadır. Bu nedenle, yetişkinlerin eğitiminde motivasyonun önemi daha önemli yer tutar. Diyanet'in ise seminerlere katılımı ilgili hacı adaylarının motivasyonlarını sağlamaya yönelik hiçbir çalışmasına rastlanmamaktadır. Hacı adayı eğitimin kendisi için önemini kavramadığı sürece seminerlere iştirak etmek istemeyecektir. Kesin kayıt anında hacı adayları hem sözlü olarak hem de broşürler yardımıyla seminerlere davet edilmeli ve seminerlerde sunulacak bilginin önemi üzerinde durulmalıdır. Ayrıca hacı adaylarına verilecek evrakların arkasına veya uygun bir boşluğuna seminerlerin önemi ve mümkün olursa yeri ve zamanıyla ilgili bilgiler de yazılabilir.

Seminerlere katılmamanın veya devamsızlık yapmanın önüne geçmek için seminerlere zorunluluk hükmü koyulmuştur. Ancak herhangi bir müeyyidesi olmayan zorunluluk, hacı adaylarını çok fazla etkilememektedir. Katılımı arttırmak adına zorunluluk hükmünün belli müeyyidelerle desteklenmesi gerekmektedir. Bu konuda çalışma yapılmalıdır. Acentelerle hacca gitmeyi tercih edipte seminerlere katılmayan hacı adayları içinde hem kendisine söz konusu müeyyideler uygulanmalı hem de ilgili acenteye sorumlulukları hatırlatılmalıdır.

Hac seminerlerine katılımın sağlanabilmesi için yapılacak ilk ve en önemli çalışma kesin kayıt anından itibaren, hacı adaylarının seminerlerin yeri, zamanı ve önemi hakkında bilgilendirilmesidir. Yapmış olduğumuz anket çalışmasında yaklaşık her dört hacı adayından biri hac seminerleri hususunda bilgilendirilmediğini ifade etmiştir. Tüm hacı adaylarının seminerler hususunda yeterince bilgilendirilmesi sağlanmalıdır. Hacı adaylarının hac heyecanı ile söylenenlerin bazılarını unutabileceği göz önüne alınarak küçük broşürlerle seminerler hakkında bilgilendirme yapılabilir. Ancak sözlü bilgilendirme, istisnasız tüm hacı adaylarına yapılmalıdır, ihmal edilmemelidir.

Acentelerin düzenlediği hac seminerleri, müftülük seminerleriyle birleştirilerek, acentelerle müftülüklerin birlikte hareket etmesinin eğitimi olumlu yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Böylece hem zihin karışıklıklarının önüne geçilecek hem de eğitimin bütünlüğü sağlanacaktır. Tek elden verilecek eğitim hacı adaylarının daha organize olmalarına imkân tanıyacaktır. Acente hacı adaylarının kafasını karıştıran, acentenin düzenlediği seminere mi yoksa müftülük seminerine mi katılacağı sorusu ortadan kalkacaktır. Bu seminerlerde uzmanlığı kanıtlanmış eğitimciler yer alacağı için hac hakkında doğru bilgilenmenin alt yapısı oluşturulacaktır. Acentelerin kendi hacı adayları için yapacağı tanışma toplantıları dışındaki bilgilenme seminerlerinin tamamının müftülüklerle aynı çatı altında olması, hac öncesi eğitimdeki düzensizliklerin önüne geçilmiş olacaktır.

Hac hususunda doğru bilgilenmenin en önemli yollarından biri olan kitapları hacı adaylarının büyük çoğunluğu okumamaktadır. Genel olarak az okuyan bir milletin mensupları olmamız bunun en önemli nedenidir. Ancak bu her şeye rağmen bu gerçeğin arkasına sığınmamalıdır. Çözüm yolları üretilmelidir. Mevcut kitapların verilmesine devam edilmelidir. Bu kitaplar kesin kayıt anında verilerek hacı adaylarına okuması için

süre kazandırılmalıdır. Bazı müftülükler söz konusu kitapları hac takvimine yakın bir zamanda verdiği için hacı adaylarının bir kısmının kitapları okumaya zaman bulamadığı ifade edilmiştir.

Bahsi geçen kitapların yanında okullarda okutulan ders kitaplarına benzer nitelikte bir kitaba ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu kitap seminerlerde anlatılan/anlatılacak tüm konuları eksiksiz olarak içinde barındırmalıdır. Konular çok ayrıntıya girilmeden, gerektiği kadarıyla açıklanmalıdır. Böylece seminerleri düzenleyenlerin hangi konuları, hangi düzeyde anlatacağı, konuların sınırları hakkındaki sıkıntıları giderilmiş olacaktır. Seminerler başlamadan önce hacı adaylarına verilecek böyle bir kitapla, seminerlerin daha iyi takip edilmesi sağlanacaktır. Seminere katılan hacı adayları evde tekrar imkânına kavuşacağı gibi, katılmayanların her şeye rağmen bilgileneceği bir kaynak elinin altında olacaktır. Bu kitapta hac menasiki, hac yasakları ve cezaları, hac yolculuğu, hacle ilgili pratik her türlü bilgi ve sağlık konularına yer verilmelidir. Ayrıca müftülüklerin talepleri doğrultusunda, ülkemizin bölgesel ve kültürel farklılıklarından kaynaklanan belli yerlere özgü konular ortaya çıkarsa, bunlar da kitaba ilave edilmeli, bu konuyu sadece ilgili müftülükler seminerlerde anlatmalıdır. Böylece hiçbir konu açıkta bırakılmamalıdır.

Özelliklerini sıraladığımız kitaba alternatif ise, hacı adayları için 2009 yılında hazırlanan Sağlık El Kitabı formatında broşürler olabilir. Hac menasiki, hac yolculuğu öncesi hazırlıklar, hac ortamı, haccın manevi ruhuna uygun hareket etme konularında hazırlanabilecek broşür ya da kitapçıklarda büyük puntolu yazılar, renkli resimler özet bilgiler halinde sunulmalıdır. Bu broşürler kitap okumayı sevmeyen hacı adaylarının da dikkatini çekeceği gibi, kitaplarda uzun uzun anlatılan bilgilerin özeti olarak akılda daha kalıcı olacaktır. Bununla birlikte çoğu yerde bulunmayan, seminerlerde anlatılan pratik konulara da yer verileceği için daha fonksiyonel olacaktır. Broşür ve ders notu niteliğindeki materyallerden irşat faaliyetlerinde de kullanılabilir.

2006 yılında düzenlenen Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu’nda bir çok katılımcının dile getirdiği ve sempozyum sonunda alınan kararlar arasında da yer alan; hac hakkında geniş kapsamlı bir CD’nin de ihmal edilmeden hazırlanması büyük bir boşluğu dolduracaktır. Hem hacı adayları bu CD’den istifade edecek hem de yıl

boyunca Diyanet ve Hac Dairesi'nin web sitesinden yıl boyunca hac hakkında bilgilenmek isteyenlere sunulmuş olacaktır.

Hac seminerleri önemli oranda merkezi camilerde yapılmaktadır. Tanışmak için yapılan ilk toplantılarla, sadece bayanlara yönelik düzenlenen seminerler ise Kur'an Kursu ve toplantı salonu gibi mekânlarda yapılmaktadır. Seminerlerde anlatılacak konunun durumuna göre, cami dışındaki mekânlarda yeri geldikçe kullanılmalıdır. Özellikle teknik ve ezber isteyen konuların sınıf ortamında verilmesi konunun öğretimi açısından birçok yönden fayda sağlayacaktır. Not tutulabilmesi açısından ve iletişimin gücü açısından da sınıf ortamının bir takım avantajları bulunmaktadır. Ayrıca seminerler esnasında camilerde erkeklerin arka tarafında veya caminin üst katında perde arkasında yer verilen kadın hacı adaylarının eğitimi için daha uygun yerlerin tahsis edilmesi gerekmektedir. Kadın hacı adayları için bu durum dezavantaj olarak görülmektedir.

Hac eğitiminin bütününde olduğu gibi, hac seminerlerinin düzenlendiği mekânlarla ilgili olarak da İslam ülkelerinin tecrübelerinden faydalanılmalıdır. Endonezya'da, geniş mekânlar üzerine Kâbe'si, Safa-Merve'si, Zemzem'i, Makam-ı İbrahim'i ile Harem'in aynıyla inşa edildiği ve hac öncesi eğitim seminerlerinin pratiğinin bu mekânlarda yaptırıldığı söylenmektedir (Kurucan, 2008). Buna benzer eğitim faaliyetlerinin ülkemizde de uygulanması için çalışmalar yapılabilir. Ayrıca yaptığımız mülakatlar sırasında bazı acente temsilcileri bu şekilde inşa edilecek mekânların, her il için il dışında yaptırılabilceğini hac ve umre eğitiminin yıl boyunca buralarda yapılabileceğini ifade etmişlerdir.

Hac seminerleri hacı adaylarının birbirleriyle ve din görevlileriyle tanışmasına yardımcı olmaktadır. Ancak bu tanışma ve iletişim daha çok şahsi gayretlerle olmaktadır. Bu noktada seminerlerde hacı adaylarının birbirleriyle tanışması için yönlendirmeler yapılmalıdır. Ayrıca görev alacak din görevlileri ister Diyanet ister acentede görev alacak olsun mutlaka seminerlere katılmalıdır. Görevlilerin seminerlere katılımı sağlanmalıdır. Din grevlileriyle tanışan hacı adaylarının, görevliler hakkındaki ön yargılarının daha olumlu olduğu göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, Doğan (2007), “Hac Sağlık Hizmetleri (Müzakere)”, Editör: Bulut, M., *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 108–109.
- ALKAN, Cevat ve Mehmet Kurt (1998), *Özel Öğretim Yöntemleri (Disiplinlerin Öğretim Teknolojisi)*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- ALTAŞ, Yusuf (2007), “Hacda Kadınların Durumu(Müzakere)”, Editör: Bulut, M., *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 236–238.
- ALTUNTAŞ, Halil ve Muzaffer Şahin (2006), *Kur’an-ı Kerim Meali*, 12. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- ATA, Ulvi (2007), “Hac Sağlık Ekibinin Eğitimi (Müzakere)”, Editör: Bulut, M., *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 172–174.
- AYDIN, M. Şevki (2007), “Hacı Adaylarının Eğitimi”, Editör: Bulut, M., *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 143–149.
- BARDAKOĞLU, Ali (2009), “2009 Yılı Hac Kura Çekimi Basın Toplantısı”, <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/Diyamet-Isleri-Baskanligi-Duyuru-28.aspx>, 11.09.2009.
- BAYRAKTAR, Mehmet (2007), “Hacda Geleneksel İnanç ve Davranışlar (Müzakere)”, Editör: Bulut, M., *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 468–469.
- BAYYİĞİT, Mehmet (1998), *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye’de Hac Olayı*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- BEHEŞTİ, Muhammed Hüseyin (1987), *Kur’an’da Hac*, Çev., İbrahim Keskin, Bir Yayıncılık, İstanbul.

- BEKAROĞLU, Mehmet (2007), “*Hacı Adaylarının Eğitimi (Müzakere)*”, Editör: Bulut, M., Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 154-157.
- CEBECİ, Suat (2003), “*Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*”, İz Yayıncılık, İstanbul.
- CEBECİ, Suat (2005), “*Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*”, 2. Baskı, Akçay Yayınları, Ankara.
- ÇAĞRICI, Mustafa (2007), “*Mikat Mahalleri (Müzakere)*”, Editör: Bulut, M., Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 197-198.
- DEMİRCİ, Senai (2005), “*Sevgili’nin Evine Doğru/Hac Günlüğü*”, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- DİHLEVİ, Şah Veliyullah (2003), “*İslam Düşünce Rehberi*”, Çev., Mehmet Erdoğan, Yenişafak Gazetesi, İstanbul.
- DİB. (2009), “*Hac ve Umre Org. Düzenleyen A Grubu Seyahat Acentelerinde Görevlendirilen K. Başkanları, D. Görevlileri ve Ac. Görevlilerinin Görev ve Yetkilerine Dair Yönerge*”, No:44, Ankara.
- DODURGALI, Abdurrahman (1995), “*Eğitim Sosyolojisi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, İsmail (2007), “*Hacda Geleneksel İnanç ve Davranışlar (Müzakere)*”, Editör: Bulut, M., Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 470-473.
- ELİK, Hasan (2007), “*Hac ve Umre Kurallarına Aykırı Davranışlar ve Ceza Ödemelerinde Kolaylık (Müzakere)*”, Editör: Bulut, M., Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 427-433.
- ERUL, Bünyamin ve Ekrem Keleş (2004), “*Haccı Anlamak: Haccın Hikmetleri ve Yapılışı*”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

- ESED, Muhammed (1999), *Kur'an Mesajı: Meal Tefsir*, Cilt 1, Çev. Cahit Koçtak-Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul.
- EL-FARUKİ, İ. Raci ve L. Lamia el-Faruk (1999), *İslam Kültür Atlası*, 3. Baskı, Çev. Mustafa O. Kibaroglu- ve Zerrin Kibaroglu, İnkılab Yayınları, İstanbul,.
- GEREK, Beki (2007), “Hac Kayıtları, hacı adaylarına Verilen Malzemeler ve Yurtiçi İntikaller (Müzakere)”, Editör: Bulut, M., *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 63-67.
- KANDEHLEVİ, Muhammed Zekeriya (t.y.), *Fezail-i Hacc- Hacc ve Umrenin Faziletleri*, Çev., Hayri Demirci, Gülistan Neşriyat, İstanbul.
- KARAGÖZ, İ., F. Karaman ve H. Altuntaş (2008), *Hac İlmihali*, 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KARAMAN, F., İ. Karagöz ve S. Ersoy (2006), *Hacı Adaylarını İrşat ve Bilgilendirme Programı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- KARAMAN, Fikret (2009), “Hac Yolcusunun Azığı ve Bereketi”, *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı 226, Ekim, s. 22-25.
- KARAMAN, Fikret (2007), “Hacda Geleneksel İnanç ve Davranışlar”, Editör: Bulut, M., *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 455-467.
- KATKAK, Bülent (2007), “Hac Kayıtları, Hacı Adaylarına Verilen Malzemeler ve Yurtiçi İntikaller (Müzakere)”, Editör: Bulut, M., *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 68-70.
- KELEŞ, Ekrem (2007), “Hacda Kadınların Durumu”, Editör: Bulut, M., *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 200-231.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl (1997), *Hacdan Çizgiler Renkler ve Sesler*, Büyük Doğu Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

- KOMİSYON (2000), *Diyanet Hac Rehberi*, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Anlara.
- KÖYLÜ, Mustafa (2004), *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, 2. Baskı, Dem Yayınları, İstanbul.
- EL-KUDURİ, Ebu'l-Hasan. (2006), *Kuduri Metni ve Tercemesi*, Çev. Ali Arslan, Hikmet Neşriyat, İstanbul.
- KURUCAN, Ahmet (2008), “Maddi-Manevi Hazırlık Olmadan Hacca Gidilmemeli”, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=756608&keyfield=61686D6574206B75727563616E>, 22.09.2009.
- NASR, Seyyid Hüseyin (2003), *Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi*, Çev. Şahabettin Yalçın, 3. Baskı, İz yayıncılık, İstanbul.
- ONAY, Ahmet (2008), *Hacıların Gözüyle Türkiye'nin Hac Organizasyonu*, Dem Yayınları, İstanbul.
- ÖZBEK, Namı (2007), “Hac Sağlık Hizmetleri”, Editör: Bulut, M., *Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7-9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 101-107.
- ÖZCAN, Abdullah (2007), *Hac Kitabı*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- ÖZCAN, Mevlüt (1992), *Hac Rehberi*, Türsab Yayınları, y.y..
- ÖZEL, Ahmet (1996), “Hac Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, Ankara.
- ÖZELBAŞ, İsmail (2009), “Hacı Adayları İçin Hac Seminerlerinin Önemi”, <http://hacforumu.com/index.php?topic=116.0>, 20.09.2009.
- ÖZTÜRK, Necati (2008), *Hicaz Albümü/ Fotoğraflarla Kutsal Topraklar*, Editör: Özel A., 6. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- PAÇACI, İbrahim (2006), “Hac Maddesi”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- PİLAVOĞLU, M. Kemal (1968), *Hac Rehberi*, Fazilet Yayınları, Ankara.

- PİNTNER, Rudolf, Jhon J. Ryan, Paul V. West, Adolph W. Aleck, Lestr D. Crow, Samuel Smith (1987), *Eğitim Psikolojisi*, Çev. Sabri Akdeniz, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ŞİRAZİ, B. Aza (1984), *Büyük İbadi-Siyasi Kongre: Hacc*, Çev. M. Selam, İslami Tebliğ Teşkilatı Uluslar arası İlişkiler Bölümü Spehr Matbaası, Tahran.
- TOPBAŞ, Osman Nuri (2006), *Feyz ve Ruhaniyet İkliminde Hacı Mebrur ve Umre*, Erkam Yayınları, İstanbul.
- TALU, Mehmet (2009), “Haccın Farzıyeti”,
<http://www.tumkoseyazilari.com/yazar/mehmet-talu/12-04-2010-haccin-farziyeti-.html>, 15.12.2009.
- ULUDAĞ, Süleyman (2006), *İslam’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 10. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ÜNAL, Nevzat (2007), “İskân ve Ayniyat Hizmetleri”, Editör: Bulut, M., *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 427-433.
- YARAN, Rahmi (1996), “Hac Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 14, Ankara.
- YEPREM, M. Saim ve M. Talat Karaçizmeli (t.y.), *Mufassal Hac Rehberi ve Kurban Hükümleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- YILDIZ, İlhan (2007), “Hacı Adaylarının Eğitimi (Müzakere)”, Editör: Bulut, M., *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu 7–9 Temmuz 2006*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 150-154.
- YILDIZ, Mustafa (2002), “Bazı İslam Ülkeleri Hacı Adaylarını Sınava Tabi Tutuyor”,
<http://arsiv.zaman.com.tr/2002/12/17/ege/butun.htm>, 20.09.2009.
- YÜCEL, İrfan (1984), *Hac Rehberi*, 6. baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- YÜCEL, İrfan (1992), *Hacı Adaylarına Özet Bilgi ve Dualar*, 7. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara

EKLER

EK-1:ANKET FORMU

Açıklama: Bu anketin amacı, hac öncesi yapılan ve o yıl hacca gidecek olan hacı adaylarına verilen hac eğitim seminerleri hakkında bilimsel veri elde etmektir. Bu çalışma sonunda elde edilecek bilgiler sadece bilimsel çalışmalarda kullanılacaktır.

Size uygun olan seçeneğin yanındaki kutuyu () işaretleyiniz. Teşekkür ederim.

Ertuğrul Bayram DOĞAN
Sakarya Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrencisi

1. Cinsiyetiniz?	☐ Erkek	☐ Kadın	
2. Hangi yaş grubuna dâhilsiniz?	☐ 20 den küçük ☐ 35-44 arası ☐ 60-74 arası	☐ 20- 34 arası ☐ 45-59 arası ☐ 75 yaş üstü	
3. Mesleğiniz?	☐ Memur ☐ Çiftçi ☐ Esnaf- sanatkar	☐ İşçi ☐ Emekli ☐ Serbest meslek ☐ Ev hanımı ☐ Diğer	
4. Yaşadığınız yerleşim birimi ?	☐ Köy	☐ İlçe	☐ İl
5. Eğitim durumunuz?	☐ Okuma- yazma bilir ☐ Ortaokul	☐ Lise	☐ İlkokul ☐ Üniversite
6. Hangi organizasyonla hacca gidiyorsunuz?	☐ Diyanet	☐ Şirket	
7. Eğer özel şirketle hacca gidiyorsanız ; şirketinizin adı	Şirketiniz hac semineri düzenledi mi? ☐ Evet ☐ Hayır ☐ Bilmiyorum		
8. Bu yıl yapılan hac seminerlerinin kaç tanesine katıldınız?	☐ 1 defa ☐ 4 defa	☐ 2 defa ☐ 5 defa	☐ 3defa ☐ 6 ve üstü

9. Hac seminerleri başlamadan önce, seminerlere katılmanız hususunda bilgilendirildiniz mi?	☐ Evet	☐ Hayır
10. Daha önce hacca gittiniz mi?	☐ Evet	☐ Hayır
11. Daha önce umreye gittiniz mi?	☐ Evet	☐ Hayır
12. Hac seminerlerine <u>en önemli</u> katılma nedeni nedir?	☐ Zorunlu olduğu için	
☐ Kafile ve grubumu tanımak için	☐ Verilen hediyeleri almak için	
☐ Bilgilenmek için	☐ Uçuş gününü öğrenmek için	
☐ Merak ettiğim için	☐ Diğer	
13. Seminerler aşağıdaki mekanlardan hangisinde verilmektedir?	☐ Camide	☐ Kur'an kursunda
	☐ Toplantı salonunda	☐ Açık alanda
14. Seminerde grup hocanızla tanıştınız mı?	☐ Evet	☐ Hayır
15. Seminerde Kur'an-ı Kerim okundu mu?	☐ Evet	☐ Hayır
16. Seminer, beraber hac yapacağınız yol arkadaşlarınızla tanışmanıza yardımcı oldu mu?	☐ Evet	☐ Hayır

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Fikrim yok	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
17. Tanıştığımız, hacda görev yapacak din görevlilerinin, hac ibadetinin ifasında bize yardımcı olacağına inanıyorum.					
18. Diyanetin hediye ettiği kitapların tamamını okudum.					
19. Seminerlerin yapıldığı tarihler bana uygundu.					
20. Seminer programındaki konular, seminerde yeterli düzeyde anlatıldı.					
21. Seminerde verilen bilgilerin tamamının ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum.					
22. Seminer esnasında kafamda oluşan soruları; semineri veren kişiye rahatça sorabildim.					
23. Bize yabancı olan bir memlekette yerine getireceğim hac yolculuğu ile ilgili korku ve kaygılarım var.					
24. Hac yolculuğu boyunca din görevlileri ile sağlıklı/ olumlu iletişim kuracağıma inanıyorum.					
25. Diğer hacı adaylarıyla, hac yolculuğu boyunca sağlıklı/ olumlu iletişim kuracağıma inanıyorum.					
26. Bana göre, insanlar belli bir yaş olgunluğuna ulaştığı zaman hac yolculuğuna çıkmalıdır.					
27. Hac yolculuğu boyunca, kutsal topraklarda Türkiye'yi temsil edeceğimi hissedebiliyorum.					
	Her zaman	Genellikle	Sık sık	Bazen	Hiçbir zaman
28. Seminerler verilirken canınız sıkıldı mı?					
29. Seminerler esnasında slâyt gösterisi, film gibi çağdaş teknolojik imkânlardan yararlanıldı mı?					
30. Seminerler başlamadan önce konuyla ilgili broşür ve ders notları gibi materyaller size dağıtıldı mı?					
31. Seminer sırasında verilen bilgileri unutmamak için anlatılanları not aldınız mı?					
32. Seminer sırasında bulunduğunuz yerden semineri verenî rahatça görüp, dinleyebildiniz mi?					
33. Seminerde anlatılan konuları anlamakta zorluk çektiniz mi?					
34. Konuşmacının dili ve üslubu anlaşılır mıydı?					

Aşağıda ki tabloda yer alan hac ibadeti ile ilgili konulardaki bilgi durumunuza uygun seçeneği işaretleyiniz.

	İyi	Vasat	Zayıf
Telbiye getirmek			
İhram bağlamak			
İhram yasakları			
Tavaf yapmak			
Safa ile Merve arasında sa'y yapmak			
Şeytan taşlama			
Arafat ve Müzdelife'de vakfe			
Kutsal topraklardaki ziyaret mekânlarının nereler olduğu			

Aşağıdaki tabloda yer alan hac yolculuğu esnasında karşılaşılabilecek durumlarla ilgili bilgi durumunuza uygun seçeneği işaretleyiniz.

	İyi	Vasat	Zayıf
Hacda ve havaalanında ulaşım			
Klima kullanımında dikkat edilecek hususlar			
Suudi Arabistan iklimine uygun beslenme			
Sağlık sorunları karşısında alınacak tedbirler			
Otel odalarında temizlik			
Otel odasındaki arkadaşlarla ilişkiler			
Yemek alma sırasında bekleme			
Seminerlerin seminerlerle ilgili beklentilerinizi karşılama durumu nasıldır?			

Aşağıdaki soruyu bayan hacı adaylarının cevaplaması rica olunur.

36. Seminerde bayanların özel durumları ve bunlarla ilgili hükümlere yeterince yer verildi mi? ☐ Evet ☐ Hayır ☐ Kısmen

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında Malatya'nın Darende ilçesinde doğdu. İlkokulu Pamukova'da (Sakarya) okuduktan sonra; Pamukova Ç.P.L. İmam-Hatip bölümüne devam etti. 2002 yılında bu okuldan mezun oldu. 2007 yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. 2007 yılında Bolu'nun Mudurnu ilçesinde başladığı din görevliliğine Sakarya'nın Hendek ilçesinde devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.